

Πανεπιστήμιο Κρήτης
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Φιλολογίας
Τομέας Νεοελληνικών Σπουδών
Πτυχιακή Εργασία
Εποπτεύουσα Καθηγήτρια: Αγγέλα Καστρινάκη

**Η παρουσία και η πρόσληψη της γαλλικής αντιστασιακής
λογοτεχνίας στην Ελλάδα (1943-1949)**

Πασχάλης Ευθυμίου

Ρέθυμνο 2010

Στο εξώφυλλο: Andre Masson, Η Αντίσταση. 1944. Γκραβούρα. 80 x 56 εκ.

Δωρεά του ζωγράφου για το Τιμητικό Αφιέρωμα των Γάλλων Καλλιτεχνών στην Ελλάδα.
Εκτέθηκε για πρώτη φορά στο Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών τον Απρίλιο του 1949.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πρόλογος	5-9
----------------	-----

Μέρος Πρώτο: Γαλλία 1939-1945

A. «Το δράμα της Γαλλίας»	11-14
B. «Από την ήττα στην εξέγερση»	15-21
Γ. Η αντίσταση των διανοουμένων	21- 37
α) Συγκλίσεις και αποκλίσεις	21-26
β) Η γαλλική λογοτεχνία αντιστέκεται με νόμιμα μέσα	27-31
γ) Τα χρόνια της «παρανομίας»	31-37

Μέρος Δεύτερο: Η παρουσία και η πρόσληψη της γαλλικής αντιστασιακής λογοτεχνίας στην Ελλάδα 1943-47

A. Σύντομη προϊστορία	39-55
α) Ο απόηχος της πτώσης	39-48
β) Η προδομένη Γαλλία	48- 52
γ) Εμπρός στο εγγλέζικο μυθιστόρημα	52- 55
B. «Γαλλικό φως στα χρόνια της κατοχής»	56-63

Γ. Η παρουσία και η πρόσληψη της γαλλικής αντιστασιακής λογοτεχνίας στη μεταπολεμική περίοδο	64- 116
α) «Η διεθνής λογοτεχνία της αντίστασης»: τάσεις και στάσεις	64-68
β) 14 ^η Ιουλίου 1789-1945	68-75
«Ο βρετανικός λαός και η Ελλάδα»	76-81
γ) Οι νέοι μας	81-84
δ) Πωλ Ελύαρ και Λουί Αραγκόν	84-103
ε) Η <i>Νέα Εστία</i> και η αγγλική λογοτεχνία	103-111
στ) Και πάλι η <i>Σιωπή της θάλασσας</i>	112-116
Δ. Ένας Γάλλος αντιστασιακός ποιητής στην Ελλάδα του εμφυλίου πολέμου: τα ταξίδια του Πώλ Ελύαρ 1946-49	116-139
Το πρώτο ταξίδι του Πωλ Ελύαρ στην Ελλάδα (1946)	116-134
Ο Πωλ Ελύαρ στα βουνά της «Ελεύθερης Ελλάδας»	134-139
Ε. Αντί επιλόγου: οι εξελίξεις από το 1947 και μετά	140-146
Βιβλιογραφία	147-157

Πρόλογος

*αγαπημένη αδερφή μας Γαλλία
σου γράφουμε δυο λόγια βιαστικά στο γόνατο
απλά-απλά όπως είναι και η αγάπη μας
όπως είναι το ψωμί το φως το αλάτι κ' η καρδιά μας [...]
Αδερφή μας σου δίνουμε το χέρι ματωμένο ακόμα
σου σφίγγουμε το ματωμένο χέρι σου.
Εσύ τουλάχιστο δεν είσαι ξένη. Είσαι δική μας.*

Γιάννης Ρίτσος, *Γράμμα στη Γαλλία*¹

Χρειάστηκε ένα διάστημα κάπως υπερβολικό για να δει το φως της μέρας αυτή η εδώ η συλλογή από φιλικά εγκώμια που εδώ και μερικές δεκάδες χρόνια στάλθηκαν από τη Γαλλία σε μια Ελλάδα ηρωική και παραδειγματική - η λέξη παράδειγμα, όπως θα δείτε, έρχεται και ξανάρχεται σαν μουσικό μοτίβο- στα χρόνια του πολέμου και της κατοχής (1940-44). Έτοιμο αμέσως μετά τον πόλεμο, ανάμεσα στα 1945 και 1948, αυτό το συλλογικό «ερωτικό γράμμα» προς τον Ελληνικό λαό χρειάστηκε τριάντα χρόνια για να φτάσει στον προορισμό του...²

Με τα παραπάνω λόγια ο Ροζέ Μιλλιέξ προλόγιζε το 1980 την ελληνική μετάφραση του *Αφιέρωματος στην Ελλάδα*, όπως ήταν ο τίτλος του βιβλίου, όπου ο θερμός φιλέλληνας ανθολογούσε τα κείμενα ενός πλήθους Γάλλων διανοουμένων και καλλιτεχνών, οι οποίοι τόσο κατά την περίοδο του πολέμου, όσο και μετά τη λήξη του εξέφραζαν με αυτά την αγάπη τους, αλλά και τον θαυμασμό τους στον «ηρωικό ελληνικό λαό». Άλλωστε μπορούμε να αναλογιστούμε το πως μπορεί να φάνταζαν στα μάτια των, μόλις σε έξι εβδομάδες ηττημένων από την τότε πανίσχυρη ναζιστική πολεμική μηχανή, Γάλλων, οι όποιες ειδήσεις έφταναν αρχικά για τις νίκες των ελλήνων στρατιωτών στα βουνά της Αλβανίας, αλλά και της αντίστασης στη συνέχεια κατά των Γερμανών. «Δεν θα ξεχάσουμε ποτέ τη συγκίνησή μας, όταν, στη χειρότερη

¹ *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 10, 13.7.1945, σελ. 9

² «Πρόλογος της Ελληνικής έκδοσης» στο Ροζέ Μιλλιέξ, *Αφιέρωμα στην Ελλάδα*, Αθήνα (Κέδρος), 1980, σελ. 13

στιγμή της ντροπής μας και του σκοταδιού, είδαμε ένα μικρό λαό να σηκώνει το ανάστημά του ενάντια στο κτήνος που καταπιέζει τον κόσμο. Κι αυτός ο μικρός λαός δεν ήταν άλλος από τον λαό της Ελλάδας, εκείνης της Ελλάδας με την οποία παραμένουν θαυμαστά δεμένες εδώ και τόσους αιώνες οι ιδέες του φωτός και της ελευθερίας»³, έγραφε μετά τον πόλεμο ο αντιστασιακός ποιητής Ζάν Κασσού, που είχε συνθέσει τα *33 Σονέτα στην απομόνωση*, όταν βρέθηκε κρατούμενος σε ναζιστικό στρατόπεδο συγκεντρώσεως.

Ένα νέο λοιπόν κύμα φιλελληνισμού φαίνεται να είχε ξεσπάσει στην Γαλλία κατά την διάρκεια των παραγμένων χρόνων του πολέμου, της κατοχής, αλλά και του εμφυλίου σπαραγμού, στο οποίο, μέσα από τα περισσότερα κείμενα που ανθολογεί ο Μιλλιέξ, μπορούμε να διακρίνουμε τους κλασσικούς τόπους της ευρωπαϊκής φιλελληνικής οπτικής, με τα αντλημένα από την αρχαιότητα μοτίβα να κυριαρχούν.

Ο Ιάσων και το πλοίο του Αργώ ανεβαίνουν κατά σένα από τα βάθη των αιώνων
και ο Πάρης και η Ελένη και η Αριάδνη η Κρητικιά
Ο Λεωνίδας ξεκολλάει με μια κραυγή από τους βράχους των Θερμοπυλών,
που διατηρούν ακόμα τυπωμένη τη φλόγα της καρδιάς του,
ενώ στα πόδια σου ένα κομμάτι οβίδας ξαπλώνει για πάντα έναν Πραξιτέλη
με την κάσκα που μόλις άρχιζε να καταλαβαίνει την αποστολή του.
Ή έναν έφηβο Σοφοκλή προσηλωμένο στο αντιαεροπορικό μηχάνημα,
Μάνα μου, γίνε μια φορά πολεμίστρα⁴

Αυτά ο ποιητής Loys Masson στην «Προσευχή [του] για τους Έλληνες», με ημερομηνία «Μεγάλη Παρασκευή του 1941».

Και αν αρκετοί Γάλλοι διανοούμενοι άντλησαν από τον χώρο του μύθου και της αρχαιότητας για να χαιρετίσουν τους συνεχιστές των Θερμοπυλών, μερικοί από αυτούς επέλεξαν έναν πιο «ευθύ» δρόμο για να μιλήσουν για την Ελλάδα του πολέμου, αλλά και του μεταπολέμου, όπως ο Κλώντ Μοργκάν. «Και υποφέραμε βαθιά από τις νέες δοκιμασίες που επιβλήθηκαν στον Ελληνικό λαό την επομένη της νίκης του. Νιώσαμε τα χτυπήματα που καταφέρθηκαν στο ΕΑΜ στα χτυπήματα που καταφέρθηκαν στο ίδιο το κορμί μας. Και παραμένουμε αλληλέγγυοι με τον ελληνικό λαό στον αγώνα που διεξάγει σήμερα ενάντια στις δυνάμεις που τον καταπιέζουν»⁵ δήλωνε ο διευθυντής του παράνομου, κατά την περίοδο της κατοχής, λογοτεχνικού περιοδικού *Les Lettres Francaises*, έναν χρόνο ακριβώς μετά τα Δεκεμβριανά.

³ Βλ. το κείμενο του Ζαν Κασσού στο Ροζέ Μιλλιέξ, ό. π., σελ. 203.

⁴ Loys Masson, «Προσευχή για τους Έλληνες» στο Ροζέ Μιλλιέξ, ό. π., σελ. 76.

⁵ Βλ. το κείμενο του Κλώντ Μοργκάν όπως ανθολογείται στο Ροζέ Μιλλιέξ, ό. π., σελ. 273.

Πράγματι ένα τμήμα της Γαλλικής λογοισύνης, που είχε συμμετάσχει με την πέννα της, αλλά και με τα όπλα της στην αντίσταση, δεν θα πάψει να εκφράζει την αμέριστη στήριξή της στους αγώνες της ελληνικής αριστεράς. Κατεξοχήν μορφή της γαλλικής κίνησης για την δικαίωση των αγώνων αυτών αλλά και για το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση του ελληνικού λαού, θα αναδειχτεί ο Πωλ Ελύάρ, τόσο με την «Αθήνα» του -εμπνευσμένη από τα γεγονότα του Δεκεμβρη- όσο και με τα δύο ταξίδια που θα πραγματοποιήσει στην Ελλάδα το 1946 και το 1949.

Ωστόσο «ερωτικά (αλλά και πολιτικά) γράμματα», δεν έστελναν μόνο οι Γάλλοι διανοούμενοι στην Ελλάδα. Ο Γιάννης Ρίτσος, με αφορμή την επέτειο της 14^{ης} Ιουλίου, θα στείλει το δικό του «Γράμμα στη Γαλλία», την οποία και θα αναγνωρίσει ως «αδελφή»: *εσύ τουλάχιστο δεν είσαι ξένη./ Είσαι δική μας*, θα επαναλάβει αρκετές φορές ο ποιητής. Το 1948, αν και μετά από τρία χρόνια, ο ποιητής θα λάβει την απάντηση διά στόματος ενός Γάλλου ποιητή του Marcel Carierres, ο οποίος και έγραφε: *Ελλάδα πήραμε το γράμμα σου/ Σου σφίγγουμε το χέρι και Σου λέμε ευχαριστώ.*⁶

Τις πτυχές λοιπόν της αμοιβαίας αυτής ανταπόκρισης ανάμεσα στην ελληνική (αριστερή κυρίως) λογοισύνη και στους Γάλλους διανοούμενους φιλοδοξεί να αναδείξει η παρούσα εργασία. Όπως θα δούμε και στην πορεία, το ενδιαφέρον μιας μερίδας Ελλήνων συγγραφέων για την γαλλική αντιστασιακή λογοτεχνία, όπως αυτό εκδηλώνεται μέσα από την πρόσληψή της στα περιοδικά του μεταπολέμου, υπήρξε πράγματι, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 1947, ιδιαίτερα έντονο. Ανάλογα έντονο όμως υπήρξε και το ενδιαφέρον ενός τμήματος Γάλλων καλλιτεχνών και λογίων, ωστόσο όχι τόσο για την εγχώρια λογοτεχνία (της αντίστασης), όσο για την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα, όπως αυτή διαμορφώθηκε (κυρίως) μετά τον Δεκέμβριο του 1944. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι και οι δύο χώρες είχαν μοιραστεί, τηρουμένων των αναλογιών, τις κοινές εμπειρίες της (Γερμανικής) κατοχής και της αντίστασης, με την Γαλλία, αν και η τελευταία μετρούσε στο δυναμικό της μια πρωτοφανή σε οργάνωση πνευματική αντίσταση, την οποία η Ελλάδα δεν είχε γνωρίσει στον ίδιο βαθμό.

Έτσι αντιλαμβάνεται κανείς ότι το γαλλικό παράδειγμα ασκούσε μια ιδιαίτερη αίγλη στους κύκλους των αριστερών καλλιτεχνών, σε μια περίοδο μάλιστα που και το

⁶ Marcel Carierres, «Απάντηση στην Ελλάδα», *Ελεύθερα Γράμματα*, Περίοδος Β', τχ. 9, Μάρτιος 1948, σελ. 251

εγχώριο ρεύμα της αντιστασιακής λογοτεχνίας προσπαθούσε να κερδίσει μία θέση στο μεταπολεμικό λογοτεχνικό πεδίο. Βέβαια οι λόγοι που γέννησαν το ενδιαφέρον αυτό δεν υπήρξαν μόνο «αισθητικοί», καθώς σε μια Ευρώπη που προσπαθούσε να συνέλθει από την σφαγή του πολέμου, η Γαλλία για την εγχώρια αριστερά αποτελούσε, όπως θα δούμε, το μοναδικό «αποκούμπι», από τη στιγμή μάλιστα που η παρεμβατική πολιτική της Αγγλίας στρέφονταν εναντίον της.

Ωστόσο το γαλλικό αυτό λογοτεχνικό ρεύμα δεν απασχόλησε μόνο τα έντυπα της αριστεράς, καθώς έργα του θα συναντήσουμε και σε περιοδικά που δεν ανήκαν στον χώρο αυτό, όχι όμως με την συχνότητα που εμφανίζονται στα πρώτα. Επιπλέον μερικοί από τους (μετέπειτα) Γάλλους αντιστασιακούς συγγραφείς, όπως ο Πωλ Ελύαρ, ήταν και έγιναν γνωστοί στην Ελλάδα του μεσοπολέμου μέσα από τον κύκλο των φιλελεύθερων αστών λογοτεχνών της γενιάς του '30, τις αντιδράσεις των οποίων στην καλλιτεχνική και ιδεολογική εξέλιξη του συγκεκριμένου ποιητή μετά τον πόλεμο, θα εξετάσουμε από κοντά.

Τέλος, παράλληλα με την πρόσληψη της γαλλικής αντιστασιακής λογοτεχνίας, θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε και τον τρόπο με τον οποίο τα περιοδικά επιλέγουν να διαχειριστούν την ξένη λογοτεχνία κατά την περίοδο που εξετάζεται. Έτσι π.χ. θα δούμε την *Νέα Εστία* -περιοδικό που σίγουρα εκφράζει τις απόψεις του σχετικά με τις τρέχουσες πολιτικές εξελίξεις- για τους δικούς της λόγους να δείχνει ένα αυξημένο ενδιαφέρον για την αγγλική λογοτεχνία.

Σχετικά με τα χρονικά όρια που επιχειρεί να καλύψει η εργασία. Το πρώτο έργο της γαλλικής αντιστασιακής λογοτεχνίας, η *Σιωπή της θάλασσας* του Βερκόρ, φτάνει στην Ελλάδα ήδη από την περίοδο της κατοχής, στα μέσα του 1943. Σταδιακά και μετά την απελευθέρωση, αν και η πρόσληψη της γαλλικής αυτής λογοτεχνικής τάσης θα κορυφωθεί κατά τα δυο πρώτα μετακατοχικά χρόνια -με την παρουσία της να γίνεται όλο και λιγότερο αισθητή ήδη από τα μέσα του 1947, για να φτάσουμε στην πλήρη απουσία της από το 1948 και μετά- το όριο του 1949 που επιλέχθηκε δεν είναι τυχαίο. Την χρονιά αυτή θα πραγματοποιήσει το τελευταίο του ταξίδι στην Ελλάδα, και συγκεκριμένα στα βουνά του Βίτσι και του Γράμμου -όπου είχε αποτραβηχτεί ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας- ο Πωλ Ελύαρ, τερματίζοντας έτσι έναν κύκλο στις ελληνογαλλικές σχέσεις μιας ολόκληρης περιόδου.

Κλείνοντας, λίγα λόγια για την δομή της εργασίας, η οποία και χωρίζεται σε δύο μέρη. Για το περιεχόμενο του δεύτερου μέρους έγινε λόγος αμέσως παραπάνω. Θα ήθελα όμως να αιτιολογήσω την επιλογή του πρώτου μέρους, το οποίο και

αποτελεί μια επισκόπηση της γαλλικής πολιτικής και λογοτεχνικής ιστορίας από την έκρηξη του πολέμου έως και την απελευθέρωση της Γαλλίας, τον Αύγουστο του 1944. Θεώρησα λοιπόν σκόπιμο να παραθέσω μια αφήγηση των σημαντικότερων γεγονότων, θέλοντας με αυτήν να ενημερωθεί αφενός κάποιος που δεν είναι ιδιαίτερα εξοικειωμένος με την συγκεκριμένη περίοδο της γαλλικής ιστορίας και αφετέρου να έχει κατά νου τις συνθήκες εκείνες που γέννησαν μια λογοτεχνική τάση, με την οποία ήρθαν σε άμεση επαφή οι καλλιτέχνες, αλλά και το αναγνωστικό κοινό της εποχής στην Ελλάδα. Πρόκειται βέβαια για ένα βιβλιογραφικό συμπύλημα, ωστόσο ελπίζω ότι οι πληροφορίες που δίνονται θα φανούν χρήσιμες, και όχι κουραστικές στον αναγνώστη, για την πληρέστερη κατανόηση του θέματος που επιχειρεί να αναδείξει η παρούσα εργασία.

Μέρος Πρώτο

Γαλλία 1939-44

A. «Το δράμα της Γαλλίας»

*Όλα σωπαίνουν. Ο εχθρός στον ίσκιον ησυχάζει
Πως το Παρίσι εδόθηκε μας είπαν προς τ' αργά
Των ρόδων και των πασκαλιών η μνήμη θα με σφάζει
Δεν θα ξεχνώ δυό αγάπες μας που χάσαμε γοργά⁷*

Το Παρίσι έχει ερημώσει. Τα μαγαζιά είναι κλειστά. Οι περαστικοί ελάχιστοι. Η Αυλή του Καρουσέλ άδεια. Ούτε ένας φύλακας στο Λούβρο. Θα μπορούσε κάποιος να το πυρπολήσει ανενόχλητος. Από μακριά ακούγεται ο θόρυβος των κανονιών⁸.

Αυτή την ανοίκεια εικόνα παρουσίαζε το, άλλοτε, πολύβουο Παρίσι στις 13 Ιουνίου του 1940. Η συνεχής προώθηση των Γερμανικών στρατευμάτων επί του γαλλικού εδάφους, μετά την κατάρρευση της αμυντικής γραμμής Μαζινώ στο τέλος Μαΐου, είχε σπείρει τον πανικό στους κατοίκους της γαλλικής πρωτεύουσας, οι οποίοι έσπευδαν να την εγκαταλείψουν με τον οποιοδήποτε δυνατό τρόπο. Εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες, σχεδόν τα τέσσερα πέμπτα του πληθυσμού⁹, σύντομα θα βρίσκονταν εγκλωβισμένοι σε μια χαοτική κατάσταση στους επαρχιακούς δρόμους που οδηγούσαν προς τον γαλλικό Νότο. Στις 14 Ιουνίου, και παρά το γεγονός ότι το Παρίσι είχε ανακηρυχθεί «ανοιχτή» πόλη, τα νικηφόρα στρατεύματα του Γ' Ράιχ παρήλαυναν στην, σχεδόν έρημη, λεωφόρο των Ηλυσίων Πεδίων. Η στρατιωτική ήττα της Γαλλίας στον αποκαλούμενο «παράξενο» πόλεμο ή «ψευδοπόλεμο» (*drôle de guerre*), που επήλθε μόλις μέσα σε ένα σύντομο διάστημα έξι εβδομάδων, υπήρξε ένα από τα πρώτα σημαντικά γεγονότα του νέου, όπως χαρακτηρίζονταν στις αρχές του, Ευρωπαϊκού πολέμου, και επέφερε ένα, εξίσου «παράξενο», καθεστώς κατοχής στη χώρα.

Στις 10 Ιουνίου, η γαλλική κυβέρνηση υπό την πρωθυπουργία του Πώλ Ρεινώ (Paul Reynaud), λόγω «αναγκαίων στρατιωτικών λόγων», εγκατέλειπε την πρωτεύουσα για να εγκατασταθεί αρχικά στην Τουρ και στη συνέχεια στο Μπορντώ, όπου και θα αποφασίζονταν οι επόμενες κινήσεις¹⁰. Στην πραγματικότητα, οι τρομακτικές απώλειες του γαλλικού στρατού στο βόρειο μέτωπο είχαν προκαλέσει

⁷ [Louis] Aragon, «Οι πασκαλιές και τα ρόδα», μπφ. Αλέξανδρος Μπάρας, *Νέα Εστία*, τχ. 442, 15.11.1945, σελ. 1022.

⁸ P. Leautaud, *Journal litteraire* όπως παρατίθεται στο Hanna Diamond, *Fleeing Hitler: France 1940*, Oxford University Press, (Oxford) 2007, σελ. 52.

⁹ Ο. π., σελ.: 5.

¹⁰ Thomas R. Cristofferson & Michael S. Cristofferson, *France during World War II: from defeat to liberation*, New York (Fordham University Press), 2006, σελ. 29-30.

αναταραχή στους κόλπους της κυβέρνησης, οδηγώντας την σε ένα πολιτικό αδιέξοδο, καθώς καλούνταν να επιλέξει ανάμεσα στην συνέχιση του πολέμου από τη μία πλευρά, στο πλευρό της Αγγλίας, και την ανακωχή με την ναζιστική Γερμανία, από την άλλη¹¹. Ωστόσο, η πρόταση για μια πιθανή ένωση με την Αγγλία, προκάλεσε έντονες διαμαρτυρίες και διαμάχες και τελικά απορρίφθηκε, οδηγώντας στην παραίτηση του Reynaud και στην διαδοχή του από τον στρατηγό Φιλίπ Πεταίν (Marechal Philippe Petain)¹².

Με την άνοδό του στην πρωθυπουργία στις 17 Ιουνίου 1940, ο παλαίμαχος στρατάρχης, ο οποίος στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είχε οδηγήσει στη νίκη τα γαλλικά στρατεύματα επί των γερμανικών, κατά τη διάρκεια της αποφασιστικής για την έκβαση του πολέμου μάχης του Βερντέν, ανακοινώνει την πρόθεσή του για την υπογραφή ανακωχής. Στις 21 Ιουνίου, οι Γάλλοι παρέλαβαν τους γερμανικούς όρους, σύμφωνα με τους οποίους η χώρα θα διαιρούνταν σε δύο ζώνες: στην βόρεια, η οποία θα τελούσε υπό Γερμανική κατοχή και στην νότια ή «ελεύθερη» ζώνη, όπου η Γαλλική κυβέρνηση, εγκατεστημένη στην λουτρόπολη του Βισύ θα διατηρούσε μία σχετική ανεξαρτησία. Οι υπόλοιποι όροι της εκεχειρίας προέβλεπαν την συνεργασία (πολιτική και στην συνέχεια οικονομική) της Γαλλίας με τις γερμανικές δυνάμεις κατοχής, την πλήρη αποστράτευση και τον αφοπλισμό του γαλλικού στρατού, καθώς και την παράδοση των Γερμανών προσφύγων που είχαν βρει καταφύγιο στη χώρα¹³.

Ο Χίτλερ, αποφασισμένος να δημιουργήσει το «μέγιστο πιθανό ιστορικό δράμα», όπως παρατηρεί ο James Roll, μέσα από μία συμβολική «σκηνοθεσία», διατάζει την μεταφορά του βαγονιού, στο οποίο ο γάλλος στρατηγός Φος είχε λάβει την παράδοση της Γερμανίας στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, από το μουσείο στο οποίο βρισκόταν, στο ίδιο σημείο, όπου είχε υπογραφεί η προηγούμενη ανακωχή¹⁴. Στις 22 Ιουνίου, ο στρατηγός Πεταίν, με την υπογραφή της ταπεινωτικής συνθήκης, αποδεχόμενος αβίαστα τους γερμανικούς όρους, οδηγούσε την Γαλλία σε μία από τις πιο σκοτεινές περιόδους της ιστορίας της.

Στους αμέσως επόμενους μήνες που ακολούθησαν, η διαμελισμένη πλέον Γαλλία θα περνούσε σε μια κατάσταση αναδίπλωσης και εσωστρέφειας, αναζητώντας

¹¹ Thomas R. Cristofferson & Michael S. Cristofferson, ό.π., σελ. 30-31 και Gerhard L. Weinberg, *A world at arms: a global history of World War II*, Oxford University Press (Oxford), 1994, σελ. 138-39.

¹² Thomas R. Cristofferson & Michael S. Cristofferson, ό.π., σελ. 31-2.

¹³ Ο. π., σελ. 34-6 και James Roll, *Η Ευρώπη 1870-1970*, Θεσσαλονίκη (Βάνιας/Σειρά Ίστωρ), 2007, σελ. 519.

¹⁴ Ο. π.

τις αιτίες εκείνες που την είχαν οδηγήσει στην ήττα. Τον Οκτώβριο του 1940, τρείς περίπου μήνες μετά τα γεγονότα του Μαΐου-Ιουνίου και δέκα μόλις μέρες πριν την κήρυξη του ελληνοϊταλικού πολέμου, ο Γιώργης Λαμπρινός, θορυβημένος ακόμη από το «δράμα της Γαλλίας», αλλά και εμφανώς ανήσυχος για την τύχη της Ελλάδας, μετέφερε στα καθ' ημάς, από τις στήλες των *Νεοελληνικών Γραμμάτων*, το ερώτημα που βασάνιζε τόσο τους Γάλλους, αλλά και, σύμφωνα με τον συντάκτη, την υπόλοιπη ανθρωπότητα: «να είναι τάχατες η τρομερή μαχητική δύναμη του αντιπάλου που έφερε τον όλεθρο ή μήπως κάποιο σαράκι σιγότρωγε τον κορμό της Γαλλίας και τον άφησε ανήμπορο, στην κρίσιμη ώρα, ν' ανθέξει στη μάχη;»¹⁵.

Στην πραγματικότητα το ερώτημα αυτό, που απηχούσε τις αντίστοιχες συζητήσεις στον Γαλλικό τύπο μετά το χάος των πρώτων μηνών¹⁶, στην Γαλλία είχε βρει την απάντησή του. Αν και η σύγχρονη ιστορική έρευνα, στο μεγαλύτερο μέρος της, έχει καταλήξει στο ότι η αναπάντεχη αυτή ήττα είχε τα θεμέλιά της πρωτίστως στους λανθασμένους στρατιωτικούς χειρισμούς -απόρροια των απαρχαιωμένων αντιλήψεων περί πολέμου¹⁷- κατά την περίοδο της αναδίπλωσης, που ακολούθησε την εθνική καταστροφή, οι ευθύνες αποδίδονταν αφοριστικά από Γάλλους διανοούμενους και τους πολιτικούς (κυρίως της δεξιάς και ορισμένους αριστερούς) στην γενικευμένη παρακμή που είχαν επιφέρει στη χώρα οι κυβερνήσεις της Τρίτης Γαλλικής δημοκρατίας¹⁸. Ο καθολικός ποιητής Πωλ Κλωντέλ π.χ., δεν έκρυβε την αποστροφή του για «αυτό το αχρείο κοινοβουλευτικό καθεστώς που για χρόνια κατέτρωγε την Γαλλία σαν καρκίνος»¹⁹.

Σε μια κρίσιμη στιγμή για τη Γαλλία, η οποία προσπαθούσε να συνέλθει από τον κραδασμό που είχε υποστεί, οι διαδεδομένες αντιλήψεις για την πολιτική και ηθική παρακμή της, με κύρια υπεύθυνο την Τρίτη γαλλική δημοκρατία, είχαν

15 Γ. Λαμπρινός, «Το δράμα της Γαλλίας», *Νεοελληνικά Γράμματα*, τχ. 203, σελ. 3. Θα επιστρέψουμε στο άρθρο του Λαμπρινού, όταν θα εξεταστούν σε επόμενο κεφάλαιο οι αντιδράσεις των Ελλήνων διανοουμένων.

16 Ο Λαμπρινός μάλλον παρακολουθεί τη συζήτηση αυτή μέσα από τον γαλλικό τύπο που φτάνει στην ουδέτερη, ακόμη, Ελλάδα. Την εικασία αυτή ενισχύει το γεγονός ότι τον ίδιο μήνα εμφανίζονται ακόμη δύο άρθρα, του Κλέωνα Παράσχου στα *Νεοελληνικά Γράμματα* και του Αιμίλιου Χουρμούζιου στην *Νέα Εστία*, που θίγουν παρόμοια ζητήματα. Πιθανότατα γαλλικός τύπος στην Ελλάδα θα κυκλοφόρησε μετά από κάποιο χρονικό διάστημα καθώς οι μεγαλύτερες γαλλικές εφημερίδες (*Le Figaro*, *Le Temps*) διέκοψαν την κυκλοφορία τους, μετά την χασοτική κατάσταση που επικράτησε, και από το κατεχόμενο Παρίσι μετανάστευσαν στον Νότο, για να συνεχίσουν την έκδοσή τους στην «ελεύθερη» ζώνη, η οποία βρισκόταν υπό την διοίκηση του καθεστώτος Πεταίν βλ. Herbert R. Lottman, *The Left Bank: Writers, artists and politics from the Popular Front to the Cold War*, San Francisco (Halo Books), 1981, σελ. 151-2.

17 Thomas R. Cristofferson & Michael S. Cristofferson, ό. π., σελ. 32.

18 Ο. π., σελ.: 36-8.

19 Όπως παρατίθεται στο Thomas R. Cristofferson & Michael S. Cristofferson, ό.π., σελ.: 2.

οδηγήσει ένα μέρος της κοινής γνώμης να αντιμετωπίσει την ήττα σαν ένα είδος θείας τιμωρίας και τον στρατάρχη Πεταίν ως τον σωτήρα του έθνους, καθώς, όπως ο ίδιος δήλωνε, ήταν έτοιμος να θυσιάσει τον εαυτό για τον εξαγνισμό της χώρας²⁰. Μέσα σε μια έντονα εσχατολογική ατμόσφαιρα, ο γηραιός στρατηγός ερχόταν να εγκαθιδρύσει την «Εθνική Επανάσταση», η οποία, με την επιστροφή στις παραδοσιακές γαλλικές αξίες που πρόσβευε, και με σύνθημά της το τρίπτυχο «Εργασία-Οικογένεια-Πατρίδα» («Travail-Famille-Patrie»), υπόσχονταν την λύτρωση και την αναγέννηση του γαλλικού έθνους²¹.

Στην πραγματικότητα, ωστόσο, το καθεστώς Πεταίν, που θα διοικούσε την «ελεύθερη» ζώνη, τουλάχιστον μέχρι και την ολοκληρωτική κατοχή της χώρας από τους Γερμανούς τον Νοέμβριο του 1942, συγκέντρωνε στους κόλπους του ένα πλήθος συντηρητικών, αντισημιτικών, ακόμη και φασιστικών στοιχείων, που οδηγούσαν την Γαλλία στην όλο και στενότερη οικονομική και πολιτική συνεργασία της με τη ναζιστική Γερμανία. Στα χρόνια που ακολούθησαν, οι κυβερνήσεις του Βισύ με μια σειρά νόμων που θέσπισαν συνέβαλλαν σε μεγάλο βαθμό στον εκτοπισμό των Εβραίων σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως και την παράδοσή τους στη συνέχεια στους Γερμανούς, ενώ με την ίδρυση των Ταγμάτων Υποχρεωτικής Εργασίας (Service du Travail Obligatoire) χιλιάδες Γάλλοι εργάτες εξαναγκάστηκαν σε υποχρεωτική μετανάστευση στην Γερμανία, με σκοπό να επανδρώσουν την γερμανική βιομηχανία²².

Αν όμως το καθεστώς του Βισύ μέσα από τη συνεργασία του με το Γ' Ράιχ και τις εκδουλεύσεις που του προσέφερε, στόχευε, βραχυπρόθεσμα, στην επιβίωσή του και, μακροπρόθεσμα, στην εξασφάλιση για την Γαλλία μιας προνομιούχας θέσης στην μελλοντική «νέα τάξη πραγμάτων», η πραγματικότητα αυτή αποτελούσε μόνο την μία όψη του νομίσματος, καθώς από την άλλη οργανώνονταν και σταδιακά ενδυναμώνονταν τα αντιστασιακά κινήματα.

²⁰ Ο.π., σελ. 31.

²¹ Για μια αναλυτικότερη προσέγγιση γύρω από τη φύση και τους στόχους της «Εθνικής Επανάστασης» που πρόσβευε το καθεστώς του Βισύ βλ. τα αντίστοιχα κεφάλαια «National Revolution» στο Thomas R. Cristofferson & Michael S. Cristofferson, ό. π., σελ.: 34-66 και «The National Revolution» στο Peter Davies, *France and the Second World War: Occupation, Collaboration, Resistance*, London & New York (Routledge), 2001, σελ. 22-28.

²² Σε συνάντησή τους στην Μοντουάρ (Montoire) στις 24 Οκτωβρίου 1940 οι Χίτλερ και Πεταίν υπογράφουν την συνθήκη συνεργασίας Γαλλίας και Ναζιστικής Γερμανίας. Για την πολιτική της συνεργασίας που ακολούθησε το καθεστώς του Βισύ βλ. «State collaboration» στο Thomas R. Cristofferson & Michael S. Cristofferson, ό. π., σελ. 68-83.

B. «Από την ήττα στην εξέγερση»

Όπως ίσως να έγινε κατανοητό και από την παραπάνω σύντομη αναδρομή, το διάστημα από τα γεγονότα Μαΐου-Ιουνίου 1940, έως και την απελευθέρωση της Γαλλίας τον Ιούνιο του 1944, υπήρξε μία από τις πιο σκοτεινές και ταυτόχρονα αντιφατικές περιόδους της γαλλικής ιστορίας. Η διαχωριστική γραμμή, που οριοθετούσε τη διαμελισμένη, πλέον, χώρα σε κατεχόμενη και μη ζώνη, έμελλε να συμβολίσει τον διχασμό της γαλλικής κοινωνίας, τόσο κατά την διάρκεια του πολέμου, όσο και κατά την περίοδο που ακολούθησε την λήξη του. Ένας διχασμός που προέκυψε, από τις δύο αντικρουόμενες στάσεις της συνεργασίας (*collaboration*) με τους Γερμανούς (δοσιλογισμός), από τη μία πλευρά, και της αντίστασης (*resistance*), από την άλλη, και ο οποίος οδήγησε τη χώρα στα πρόθυρα μιας εμφύλιας σύρραξης²³.

Παρά το γεγονός οι δύο αυτές ακραίες θέσεις, του δοσιλογισμού και της αντίστασης, αποτελούσαν μια αναμφισβήτητη πραγματικότητα, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ταυτόχρονα ότι απλουστευτικές σχηματοποιήσεις, οι οποίες, κυρίως στο παρελθόν, ήθελαν την Γαλλία να αποτελεί ένα έθνος αποκλειστικά συνεργατών (δοσίλογων) ή αντιστασιακών, αδυνατούν να αποτυπώσουν το εύρος των διάφορων συμπεριφορών και στάσεων που υιοθετήθηκαν από το σύνολο της γαλλικής κοινωνίας, στην πορεία του πολέμου και της κατοχής.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα προς αυτή την κατεύθυνση αποτελεί η εξιδανικευμένη εικόνα, μιας ηρωικής Γαλλίας, την οποία, ο στρατηγός Ντε Γκωλ ήθελε στα απομνημονεύματά του, να έχει αντισταθεί σχεδόν από την αρχή και στο σύνολό της στην γερμανική κατοχή. Η εκδοχή αυτή, της Γαλλίας ως έθνους αντιστασιακών, φαίνεται να μαρτυρεί, πολύ περισσότερο για το ταραχώδες κλίμα της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου, παρά να παρουσιάζει μια ακριβή εικόνα του πρόσφατου, κατοχικού παρελθόντος.

Η περίοδος αυτή, που ακολούθησε την απελευθέρωση και την λήξη του πολέμου και η οποία σφραγίστηκε από τις εκκαθαρίσεις όσων συνεργάστηκαν με το Γ' Ράιχ, γέννησε την ανάγκη για μια τέτοιου είδους μυθοποίηση, η οποία θα

²³ Έχει συχνά υποστηριχτεί ότι στη Γαλλία, προς το τέλος του πολέμου, διεξάγονταν ένας άτυπος εμφύλιος πόλεμος μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων και των παρακρατικών Ταγμάτων Ασφαλείας (*Milice*), που είχαν δημιουργηθεί το 1943 από το καθεστώς Πεταίν με την υποστήριξη (οικονομική και υλική) των δυνάμεων κατοχής και συγκεκριμένα των SS, βλ. στο Robert Gildea, *France since 1945*, Oxford (Oxford University Press) 2002, σελ. 65-7.

λειτουργούσε ως το ενοποιητικό στοιχείο στην γαλλική εθνική συνείδηση²⁴. Η ιστορική έρευνα, σε πιο πρόσφατες και ψυχραιμότερες αποτιμήσεις της, χωρίς να υποσκελίζει τον ρόλο και την σημασία της αντίστασης, φαίνεται, να καταλήγει στο ότι τα πράγματα υπήρξαν στην πραγματικότητα πιο περίπλοκα, απ' όσο οι μυθοποιητικές τάσεις του μεταπολέμου έτειναν να παρουσιάσουν. Όπως παρατηρεί και ένας σύγχρονος μελετητής της περιόδου: «μερικοί επέλεξαν να αντισταθούν· μερικοί να συνεργαστούν (με τον εχθρό)· και οι περισσότεροι βρέθηκαν ανάμεσα στα δύο άκρα», προειδοποιώντας, ωστόσο, ότι ο γκωλικός μύθος της ένδοξης αντίστασης πλησιάζει περισσότερο την πραγματικότητα, από όσο ο μύθος μιας κοινωνίας που έσπευσε στο σύνολό της να συνεργαστεί με τον εχθρό.

Είδαμε και παραπάνω, ότι η Γαλλία, αμέσως μετά την παράδοσή της, πέρασε σε μια περίοδο εσωστρέφειας και περισυλλογής, «αναζητώντας τον εαυτό της», όπως παρατηρούσε ο Αιμ. Χουρμούζιος, αποτιμώντας με τη σειρά του τα δραματικά γεγονότα του 1940²⁵, ενώ ο στρατάρχης Πεταίν διακήρυττε, ένα μήνα περίπου μετά την υπογραφή της ανακωχής, στην Εθνοσυνέλευση πως: «Είναι στη στρατιωτική ήττα και στα εσωτερικά προβλήματα που οι άλλες χώρες βρήκαν την δύναμη να ανακαλύψουν τον εαυτό τους και να μεταμορφωθούν»²⁶.

Στην αρχή, η κυβέρνηση του Βισύ, πρεσβεύοντας την αναγέννηση της χώρας μέσω της Εθνικής Επανάστασης, προσέφερε ένα αίσθημα ασφάλειας για το μέρος εκείνο του πληθυσμού, που στα 1940, ύστερα από μία ήττα αστραπή και με νωπές ακόμη τις μνήμες του Α΄ παγκοσμίου πολέμου, επιθυμούσε τον όσο το δυνατόν συντομότερο τερματισμό του πολέμου. Στο γεγονός αυτό συνέβαλλε, εν πολλοίς, και η πατρική φιγούρα του γηραιού στρατάρχη, που προωθούσε το καθεστώς, καθώς και η ευρεία αποδοχή που απολάμβανε ως ο ήρωας της μάχης του Βερντέν. Στην πορεία, ωστόσο, του πολέμου, η όλο και στενότερη συνεργασία του καθεστώτος με το Γ΄ Ράιχ²⁷, είχε ως αποτέλεσμα την αναστροφή του αρχικού κλίματος (ευρείας) αποδοχής,

²⁴ Πράγματι από όσο μπορεί κάποιος να συμπεράνει από την πρόσφατη βιβλιογραφία η σύγχρονη έρευνα στο σύνολό της τείνει να καταρρίψει τον Ντε Γκωλικό μύθο της αντίστασης. Για το ζήτημα αυτό βλ αναλυτικότερα «The myth of the Resistance» στο Robert Gildea, ό. π., σελ.74-5. Επίσης «Myth against myth» στο Peter Davies, *France and the Second World War*, ό. π. σελ. 71-2.

²⁵ Αιμ. Χουρμούζιος, «Η Γαλλία αναζητά τον εαυτό της», *Νέα Εστία*, τχ. , 1.10.1940, σελ.

²⁶ Λόγος του Φιλίπ Πεταίν στην εθνοσυνέλευση, 10.7.1940, όπως παρατίθεται στο James Roll, ό. π., σελ. 519.

²⁷ Η πολιτική της συνεργασίας, που προωθήθηκε από τον αναπληρωτή πρωθυπουργό του καθεστώτος Πεταίν, Πιέρ Λαβάλ, αποτελούσε ένα φιλόδοξο σχέδιο, σύμφωνα με το οποίο οι παραχωρήσεις στις οποίες θα προέβαινε η Γαλλία κατά την διάρκεια του πολέμου έναντι της Γερμανίας, θα απέφεραν αρχικά σημαντικά οφέλη για την χώρα, ενώ σε μια μακροπρόθεσμη χρονική κλίμακα, θεωρούνταν, ότι θα εξασφάλιζε και έναν κεντρικό ρόλο στην διακυβέρνηση της μελλοντικής ναζιστικής

γεγονός που αποτέλεσε ταυτόχρονα και έναν σημαντικό παράγοντα για την σταδιακή ανάπτυξη και ενδυνάμωση του αντιστασιακού κινήματος στη νότια ζώνη²⁸.

Στην κατεχομένη ζώνη τα πράγματα ήταν πολύ διαφορετικά. Σε αντίθεση με τη νότια, η οποία απολάμβανε μια κάποια «ανεξαρτησία», στη βόρεια ζώνη η παρουσία των Γερμανών ήταν πολύ πιο έντονη και η επαφή των κατοίκων με τα ναζιστικά στρατεύματα αποτελούσε μια καθημερινή πραγματικότητα. Παρά το αρχικά φιλικό πρόσωπο που επέδειξαν οι Γερμανοί στρατιώτες²⁹, η παρουσία τους ως κατοχικής δύναμης, και όχι ως τουριστών, δεν άργησε να φανεί. Αν για παράδειγμα στην αρχή της κατοχής παρατηρούνταν μια (υπέρ)αφθονία τροφίμων, η έλλειψη τους είχε αρχίσει να γίνεται ιδιαίτερα αισθητή τον χειμώνα 1940-41, με αποτέλεσμα την επιβολή ενός αυστηρού συστήματος διανομής των βασικών ειδών διατροφής μέσω δελτίων. Επιπλέον, η ολοένα και σκληρότερη στάση που υιοθετούσαν οι κατοχικές δυνάμεις είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την παράλληλη αύξηση της αντιστασιακής δράσης (σαμποτάζ, συλλογή πληροφοριών, έκδοση παράνομου τύπου και υλικού), η οποία με τη σειρά της επέφερε τα αντίστοιχα αντίποινα με ομαδικές συλλήψεις και εκτελέσεις.

Ήδη από τις πρώτες ημέρες της Κατοχής, κάνουν την εμφάνισή τους αυθόρμητες αντιστασιακές πράξεις συμβολικού, κυρίως, χαρακτήρα. Έτσι, οι κάτοικοι του Παρισιού, αλλά και των άλλων μεγάλων πόλεων της βόρειας ζώνης³⁰, ντύνονταν σε συνδυασμούς του κόκκινου, του λευκού και του μπλε, σφύριζαν και σιγοτραγουδούσαν την Μασσαλιώτιδα, έδιναν λανθασμένες κατευθύνσεις στους Γερμανούς στρατιώτες και σχημάτιζαν στους τοίχους το γράμμα V (*victoire*), μια υπενθύμιση ότι η νίκη και η απελευθέρωση από την γερμανική καταπίεση δεν θα αργούσε.

Κοντά στις συμβολικές αυτές εκδηλώσεις παθητικής, όπως χαρακτηρίστηκαν, αντίστασης, που στόχευαν κυρίως στην ηθική τόνωση του πληθυσμού και την

Ευρώπης βλ. James Roll, ό. π. σελ. 532-33.

²⁸ Thomas R. Cristofferson & Michael S. Cristofferson, *France during World War II*, ό. π., σελ. 148-50

²⁹ Η Simone de Beauvoir π.χ., αν και δεν έκρυβε την απέχθεια της για την γερμανική Κατοχή, είχε αρχίσει να θαυμάζει τους Γερμανούς για την ευγένειά τους βλ. Peter Davies, *France and the Second World War*, ό.π., σελ. 17. Το φιλικό πρόσωπο των Γερμανών και η υποκριτική συμπεριφορά τους απέναντι στη Γαλλία αποτέλεσε το κύριο θέμα της περίφημης αντιστασιακής νουβέλας του Vercors, *Η σιωπή της θάλασσας*.

³⁰ Έχει παρατηρηθεί ότι, στην πρώτη περίοδο τουλάχιστον, η αντίσταση περιοριζόταν κυρίως στα αστικά κέντρα, καθώς η ζωή στην επαρχία δεν υπέστη μεγάλες αλλαγές μετά την ήττα και την παράδοση. Επιπλέον, η επιστροφή στη γη και η αναβίωση των παραδοσιακών (αγροτικών) ηθών που πρέσβευε το καθεστώς Πεταίν στόχευε κυρίως στην υποστήριξη τους από αγροτικούς πληθυσμούς βλ. Thomas R. Cristofferson & Michael S. Cristofferson, ό. π. σελ. 151.

διατήρηση του πατριωτικού συναισθήματος, δεν έλειψαν και πιο παράτολμες κινήσεις όπως σαμποτάζ, επιθέσεις σε γερμανούς στρατιώτες, το κρύψιμο όπλων και η φυγάδευση γάλλων στρατιωτών προκειμένου να αποτραπεί η σύλληψή τους ως αιχμαλώτων πολέμου· ωστόσο, οι δράσεις αυτές, στην αρχή τουλάχιστον της κατοχής, δεν αποτελούσαν τα προϊόντα ενός οργανωμένου αντιστασιακού κινήματος, αλλά είχαν κυρίως ατομικό χαρακτήρα³¹.

Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι στην πρώτη αυτή περίοδο δεν υπήρξαν και σποραδικές εκδηλώσεις αντίστασης σε συλλογικό επίπεδο. Η διαδήλωση φοιτητών και της πρώτης, ίσως, αντιστασιακής οργάνωσης στο βορρά, *Musee de l' Homme*, στο Παρίσι την 11^η Νοεμβρίου του 1940, σε ανάμνηση της εκχειρίας του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, καθώς και η απεργία των ανθρακωρύχων στην περιοχή Πα-ντε-Καλαί (Nord/Pas de Calais), κοντά στα βελγικά σύνορα στις αρχές του 1941 (και οι δύο κατεστάλησαν βίαια από τις γερμανικές δυνάμεις κατοχής), υπήρξαν τα πρώτα παραδείγματα οργανώσεων και συλλογικής αντίστασης, που θα αυξάνονταν σε πλήθος και δυναμική στα αμέσως επόμενα χρόνια³².

Παράλληλα προς την σταδιακή ανάδυση της αντίστασης στο εσωτερικό της χώρας, σημαντική δράση εκδηλώθηκε και στο εξωτερικό, με την αντιστασιακή οργάνωση *Ελεύθεροι Γάλλοι*, υπό την καθοδήγηση του στρατηγού Ντε Γκωλ. Ο Ντε Γκωλ, από τα λίγα πρόσωπα που είχαν ασκήσει έντονη κριτική στις τακτικές που ακολούθησε το γαλλικό στρατιωτικό επιτελείο κατά την διάρκεια του πολέμου, κατόρθωσε να διαφύγει στο Λονδίνο, μέσα στο χάος των γεγονότων του Ιουνίου, αποφασισμένος να μην δεχτεί τους όρους της συνθηκολόγησης και να συνεχίσει τον πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων. Στις 18 Ιουνίου με διάγγελμά του στον ραδιοφωνικό σταθμό του BBC, ο Ντε Γκωλ, καλούσε τον γαλλικό λαό να συνεχίσει τον αγώνα και να διατηρήσει άσβεστη την «φλόγα της γαλλικής αντίστασης»³³.

Ποιός ήταν όμως ο χαρακτήρας και η φύση του γαλλικού αντιστασιακού κινήματος; Ο Peter Davies, στην πολύ κατατοπιστική του εισαγωγή στην ιστοριογραφία της γαλλικής κατοχικής περιόδου, παρατηρεί ότι ίσως θα ήταν ορθότερο να μιλάμε για *αντιστάσεις* παρά για *αντίσταση*³⁴, θέλοντας έτσι να υπογραμμίσει ότι τελικά η γαλλική αντίσταση δεν αποτελούσε μία ενιαία οντότητα,

³¹ James Roll, ό. π., σελ. 540-1 και Thomas R. Cristofferson & Michael S. Cristofferson, ό. π., σελ. 153.

³² Thomas R. Cristofferson & Michael S. Cristofferson, ό. π., σελ. 152-3.

³³ Peter Davies, ό.π., σελ. 37.

³⁴ Peter Davies, ό.π., σελ. 38-9.

με καθορισμένες και κοινές, συντονισμένες δράσεις, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 1943, άλλα ότι αποτελούνταν από μία πληθώρα οργανώσεων που σχηματίστηκαν σταδιακά στο εσωτερικό της Γαλλίας, αλλά και στο εξωτερικό, κατά τη διάρκεια του πολέμου. Οι οργανώσεις αυτές, παρά τον κοινό, αντικειμενικό στόχο που μοιράζονταν, ήτοι την εθνική απελευθέρωση, παρουσίαζαν σημαντικές διαφοροποιήσεις τόσο σε ιδεολογικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο αντιστασιακής δράσης.

Αν και ένα αυθόρμητο κύμα αντίστασης δεν έλειψε ήδη από την πρώτη περίοδο της κατοχής, όπως είδαμε, φαίνεται, ωστόσο, να μεσολάβησε ένα κάποιο διάστημα αδράνειας πριν τον σχηματισμό και την ανάληψη ενεργού δράσης από αντιστασιακές ομάδες, που κάνουν ολοένα και πιο έντονη την παρουσία τους, προς το τέλος του 1941 και τις αρχές του 1942. Σημαντικοί παράγοντες, που συνέβαλλαν στη διαμόρφωση αυτού του κλίματος αναμονής, υπήρξαν, καταρχήν, το γενικό αίσθημα του αποπροσανατολισμού που ακολούθησε τα γεγονότα του Ιουνίου³⁵, καθώς και ο διαμελισμός της χώρας μετά την υπογραφή της ανακωχής, ο οποίος με την σαφή διαχωριστική γραμμή που οριοθετούσε τις δύο ζώνες, καθιστούσε ιδιαίτερα δύσκολη την επικοινωνία μεταξύ τους.

Επιπλέον, σημαντικό ρόλο έπαιξε και η αμηχανία στην οποία βρέθηκε το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα (PCF), λόγω της ουδετερότητας που επέβαλλε η γραμμή του γερμανοσοβιετικού συμφώνου μη αμοιβαίας επίθεσης, που είχε υπογραφεί το 1939 από τους Μολότοφ-Ρίμπεντροπ³⁶. Ωστόσο με την επίθεση των ναζιστικών στρατευμάτων στην Σοβιετική Ένωση, τον Ιούνιο του 1941, το ΚΚΓ εισέρχεται στον αντιστασιακό αγώνα, «απελευθερωμένο» από το πολιτικό δίλλημα στο οποίο είχε βρεθεί, προχωρώντας στο σχηματισμό του *Εθνικού Μετώπου (Front National)*, που αναδείχτηκε, αν όχι η σημαντικότερη, αλλά σίγουρα μία από τις σημαντικότερες αντιστασιακές οργανώσεις³⁷.

Το ιδιότυπο καθεστώς της διπλής Γαλλίας, έτσι όπως αυτό διαμορφώθηκε από τους όρους της παράδοσης, καθόρισε σε μεγάλο βαθμό τον ιδεολογικό

³⁵ James D. Wilkinson, *The intellectual Resistance in Europe*, Massachusetts (Harvard University Press), 1981, σελ. 37.

³⁶ Όπως θα δούμε και αμέσως παρακάτω, η αμηχανία αυτή στάση επηρέασε και τους αριστερούς συγγραφείς. Για μια αναλυτικότερη πραγμάτευση της δύσκολης θέσης, στην οποία βρέθηκαν τα κομμουνιστικά κόμματα της Ευρώπης και πιο συγκεκριμένα της Γαλλίας, εξαιτίας του γερμανοσοβιετικού συμφώνου βλ. H. R. Kedward, «Behind the polemics: French communists and Resistance 1939-1941» στο S. Hawes & R. White (edit.), *Resistance in Europe: 1939-1945*, London (Penguin), 1976

³⁷ R. Cristofferson & Michael S. Cristofferson, ό. π., σελ. 161-2.

προσανατολισμό, αλλά και τους αντικειμενικούς στόχους του αγώνα που αναλάμβανε να φέρει εις πέρας κάθε οργάνωση και στις δύο ζώνες. Έτσι στην νότια ζώνη, όπου η παρουσία των γερμανών υπήρξε πιο διακριτική, αντιστασιακές ομάδες, όπως η *Combat*, η *Liberation-Sud* και η *Franc-Tireur* διεξήγαγαν έναν αγώνα πρωτίστως εναντίον του συντηρητικού καθεστώτος Πεταίν, διαμορφώνοντας παράλληλα ένα αριστερό πολιτικό πρόγραμμα που προσέβλεπε στην πολιτική αλλαγή μετά την απελευθέρωση. Στο βορρά οργανώσεις όπως η *Organisation Civile et Militaire*, η *Liberation-Nord*, η *Defance de la France*, το *Front National*, και μετά το 1943, η εμφάνιση των αντάρτικων ομάδων, γνωστών ως *Maquis*, υπό την καθοδήγηση κυρίως του κομμουνιστικού κόμματος, είχαν ως κύριο στόχο τους τον αγώνα εναντίον των ναζιστικών κατοχικών δυνάμεων³⁸.

Από το 1943 και μετά, όταν η πλάστιγγα άρχισε να κλίνει προς την πλευρά των συμμάχων, γίνονται αρκετές προσπάθειες για την ένωση των διάσπαρτων στη χώρα αντιστασιακών οργανώσεων. Πράγματι, τον Ιανουάριο του 1943, ιδρύεται η «Ένωση Αντιστασιακών Κινήματων» («Mouvements Unis de la Resistance»), που κατάφερε να ενοποιήσει τις κυριότερες οργανώσεις στη νότια ζώνη, ενώ τον Μάιο της ίδιας χρονιάς, ο Ζαν Μουλάν, αντιπρόσωπος του στρατηγού Ντε Γκωλ στο εσωτερικό της χώρας, επιτυγχάνει τον σχηματισμό της «Εθνικής Αντιστασιακής Επιτροπής» («Comite National de la Resistance»)³⁹.

Η Επιτροπή αποτέλεσε ένα διοικητικό σώμα, το οποίο συγκέντρωσε στους κόλπους του τις σημαντικότερες αντιστασιακές ομάδες της χώρας –βορρά και νότου-, τα κυριότερα συνδικάτα, καθώς και διάφορα δημοκρατικά πολιτικά κόμματα, υπό την αρχηγία του στρατηγού Ντε Γκωλ. Ο ρόλος της, όσο ο πόλεμος φαινόταν να πλησιάζει προς το τέλος του, υπήρξε καθοριστικός για τις μετέπειτα εξελίξεις στη Γαλλία, καθώς ο Ντε Γκωλ κατόρθωσε να πείσει τους, έως τότε, σκεπτικούς συμμάχους για την νομιμότητά του, έχοντας κατορθώσει την δημιουργία μιας ομογενούς απελευθερωτικής δύναμης, έτοιμης να αναλάβει δράση σε μια ενδεχόμενη συμμαχική επίθεση κατά των Γερμανών στη Γαλλία⁴⁰.

Έτσι, όταν τον Ιούνιο του 1944 ξεκίνησε η απόβαση των συμμαχικών δυνάμεων στις νορμανδικές ακτές, η γαλλική αντίσταση είχε πλέον αποκτήσει μια εξαιρετικής σημασίας δυναμική, παίζοντας σημαντικό ρόλο τόσο στην τελική

³⁸ Peter Davies, ό.π., σελ. 42-43.

³⁹ Thomas R. Cristofferson & Michael S. Cristofferson, ό. π. σελ. 155-56.

⁴⁰ Στο ίδιο.

επικράτηση των συμμάχων, όσο και στην απελευθέρωση της ίδιας της Γαλλίας. Ήδη μέχρι τον Ιούλιο οι βόρειες περιοχές της χώρας είχαν περάσει υπό την διοίκηση των Ελευθέρων Γάλλων και των τοπικών αντιστασιακών οργανώσεων, ενώ στις 10 Αυγούστου, με την απεργία των υπαλλήλων στους σιδηροδρόμους και με την γενική απεργία που ακολούθησε, δόθηκε το σύνθημα για την έναρξη της πολιορκίας του Παρισιού. Σύντομα στήθηκαν οδοφράγματα σε όλη την πόλη και οι βίαιες οδομαχίες, που συνεχίστηκαν για ημέρες, κόστισαν την ζωή σε περισσότερους από τρεις χιλιάδες πολίτες, μέλη αντιστασιακών οργανώσεων και στρατιώτες. Στις 24 Αυγούστου οι γαλλικές στρατιωτικές μονάδες εισήλθαν στην πρωτεύουσα, ενώ την επομένη ο διοικητής των γερμανικών δυνάμεων στο Παρίσι, στρατηγός Von Choltz, παραδίδεται⁴¹.

Σε αντίθεση με την εικόνα που παρουσίαζε το άδειο Παρίσι τέσσερα χρόνια πριν, κατά την διάρκεια της γερμανικής εισβολής, στις 26 Αυγούστου 1944 ο στρατηγός Ντε Γκωλ, ακολουθούμενος από τα γαλλικά και τα συμμαχικά στρατεύματα, παρήλαυσε στην κατάμεστη πλέον από κόσμο λεωφόρο των Ηλυσίων πεδίων. «Το Παρίσι! Το Παρίσι ταπεινώθηκε! Το Παρίσι έπεσε! Το Παρίσι μαρτύρησε! Όμως το Παρίσι απελευθερώθηκε! Απελευθερώθηκε μόνο του από τους κατοίκους του...» ήταν τα πρώτα λόγια του Ντε Γκωλ⁴². Η ανακούφιση της Απελευθέρωσης και η μέθη της νίκης οδήγησαν σε ξέφρενους πανηγυρισμούς τους κατοίκους της πόλης, που θα κρατούσαν για αρκετά μερόνυχτα: «Νύχτα και μέρα με τους φίλους μας, συζητώντας, πίνοντας, τριγυρνώντας άσκοπα, γελώντας, γιορτάζαμε την λύτρωσή μας» περιέγραφε η Σιμόν ντε Μποβουάρ, στο ημερολόγιό της⁴³.

Ωστόσο, η ευφορία των πρώτων εβδομάδων της απελευθέρωσης και οι ελπίδες που είχε γεννήσει η λήξη του πολέμου, σύντομα θα έδιναν τη θέση τους σε ένα κλίμα αβεβαιότητας και αστάθειας, φορτισμένο από τα τεράστια οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που είχαν άφησαν πίσω τους η τετράχρονη γερμανική κατοχή και το καθεστώς του Βισύ. Παράλληλα, ένα καινούριο μέτωπο αντιπαραθέσεων θα ταλάνιζε την ήδη εξασθενημένη γαλλική κοινωνία, με την έναρξη μιας περιόδου διώξεων και εκκαθαρίσεων, των προσώπων εκείνων που είχαν συνεργαστεί ενεργά στο πλευρό της ναζιστικής Γερμανίας. «Καιρός του σπείρειν, καιρός του θερίζειν», όπως έγραφε και ο Σεφέρης την ίδια περίοδο, προμηνύοντας τα ταραγμένα χρόνια

⁴¹ Ο. π., σελ. 179-80.

⁴² Λόγος του στρατηγού Ντε Γκωλ, όπως παρατίθεται στο Peter Davies, ό.π., σελ. 71.

⁴³ Όπως παρατίθεται στο «Changing Saint-Germain-des-Pres», Herbert Lottman, *The Left Bank...*, ό. π. σελ. 238-39.

που θα ακολουθούσαν και στην Ελλάδα, μετά την απελευθέρωση.

Γ. Η αντίσταση των διανοουμένων

α) Συγκλίσεις και αποκλίσεις

*Ποτέ δεν υπήρξαμε τόσο ελεύθεροι,
όσο κατά τη διάρκεια της Κατοχής⁴⁴.*

Η φράση αυτή του Ζαν Πωλ-Σαρτρ ίσως να φαντάζει για τον σημερινό αναγνώστη τουλάχιστον παράδοξη, καθώς, εξήντα χρόνια περίπου μετά τη λήξη του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, μας είναι μάλλον αδύνατον να κατανοήσουμε με ποιό τρόπο και σε ποιο βαθμό μπορούσε να αισθάνεται κάποιος ελεύθερος, σε μια εποχή -των μαύρων χρόνων -όπως έχει επικρατήσει να αποκαλείται- που το κυριότερο χαρακτηριστικό της υπήρξε η καταπίεση και η κατάπνιξη κάθε ελευθερίας, ατομικής και συλλογικής.

Για τον Σαρτρ, ωστόσο, ο πόλεμος και η προσωπική του εμπειρία, ως αιχμαλώτου πολέμου για οκτώ μήνες σε στρατόπεδο συγκεντρώσεως στη Γερμανία, υπήρξαν τα γεγονότα εκείνα που τον οδήγησαν στο να απορρίψει τον νεανικό του εγωκεντρισμό και να συλλάβει την έννοια της ελευθερίας ως την (ηθική) δέσμευση που αναλαμβάνει κάποιος απέναντι στους άλλους⁴⁵. Για τον τρόπο λοιπόν με τον οποίο ο Σαρτρ αντιλαμβανόταν πλέον την ελευθερία, καμιά άλλη περίοδος, όπως αυτή της κατοχής, δεν θα μπορούσε να δώσει την ευκαιρία για την κατάκτησή της. Έτσι, με την επιστροφή του από τη Γερμανία, αποφασίζει να αναλάβει ενεργό ρόλο στην αντίσταση, αρχικά με τον σχηματισμό της δικής του οργάνωσης *Ελευθερία και Σοσιαλισμός (Liberte et Socialisme)* και στη συνέχεια προσχωρώντας στην *Εθνική Επιτροπή Συγγραφέων (Commite National des Ecrivains)* συμμετέχοντας στις παράνομες εκδοτικές δραστηριότητές της.

Αν κρίνουμε από την παραπάνω διαπίστωση του Σαρτρ, φαίνεται ότι ο

⁴⁴ Jean Paul-Sartre, *The Republic of silence (La republique du silence)*, στο Germaine Bree & George Bernauer, *Defeat and Beyond: An anthology of French wartime writing (1940-1950)*, New York (Pantheon Books), 1970, σελ. 331-33.

⁴⁵ James D. Wilkinson, *The intellectual Resistance in Europe*, Harvard (Harvard University Press), 1981, σελ. 34-5.

πόλεμος για τους καλλιτέχνες και τους διανοουμένους, παρά την βαρβαρότητά του και τις τρομερές αντιξοότητες που είχαν να αντιμετωπίσουν, υπήρξε και μια εποχή καλλιτεχνικής και πνευματικής άνθησης, γεγονός που αποτέλεσε μάλλον κοινό χαρακτηριστικό και σε άλλες κατεχόμενες χώρες, όπως σημειώνει και η Οντέτ Βαρών-Βασάρ⁴⁶.

«Η Αντίσταση, είναι η κορυφαία ώρα του ελληνικού λαού, η μεγαλειωδέστερη ανάταση σε ολόκληρη, ίσως, τη μακραίωνη ιστορία του, γιατί ποτέ άλλοτε δεν παρουσιάστηκε τούτο το καταπληκτικό φαινόμενο της καθολικής έξαρσης και της καθολικής, σχεδόν, συμμετοχής σ' έναν αγώνα με τόσο υψηλά ιδανικά», μαρτυρούσε για την ελληνική πραγματικότητα της κατοχής, ο Σωτήρης Πατατζής στον πρόλογό του, το 1965, στην επανέκδοση των αντιστασιακών του διηγημάτων *Ματωμένα Χρόνια*. Πράγματι, ο ίδιος ο Πατατζής, παίρνοντας μέρος στην ένοπλη ελληνική αντίσταση, υπήρξε γνήσιο τέκνο αυτής της ανάτασης που γνώρισε και ο εγχώριος πνευματικός κόσμος. Η εμφάνισή του στα ελληνικά γράμματα, αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου, πραγματοποιήθηκε με μια σειρά διηγημάτων, που χαρακτηρίζονταν από μια ώριμη γραφή και, στα οποία, ο ταλαντούχος συγγραφέας είχε κατορθώσει να μετουσιώσει καλλιτεχνικά τα πολύ πρόσφατα δραματικά γεγονότα⁴⁷.

Και στην Ελλάδα, όπως έδειξε η πρόσφατη εργασία της Αγγέλας Καστρινάκη, κατά τη διάρκεια της κατοχής, η χώρα «γνώρισε τη μεγαλύτερη βούληση συμμετοχής στην κουλτούρα που της επεφύλασσε η ιστορία της»⁴⁸, με το αναγνωστικό κοινό να συνωστίζεται π.χ., έξω από το βιβλιοπωλείο της Εστίας, για να προμηθευτεί το Χριστουγεννιάτικο αφιέρωμα της *Νέας Εστίας* στον Παπαδιαμάντη, τον φοβερό χειμώνα του 1941-42.

Ανάλογη άνθηση παρατηρήθηκε και στη Γαλλία, με την περίοδο 1943-44 να αποτελεί, ίσως, την πλουσιότερη σε καλλιτεχνική παραγωγή που γνώρισε ποτέ η χώρα και κυρίως το Παρίσι⁴⁹.

Κομπές κυρίες δέχονταν, κοντά στα λουλούδια, και πίνακες. Μια λεγεώνα συγγραφέων γέμιζε τις στήλες των καθημερινών και εβδομαδιαίων εντύπων και οι εκδοτικοί οίκοι έσφυζαν από δράση. Στα θέατρα επικρατούσε συνωστισμός, με το κοινό να περιμένει κάτι ανατρεπτικό, και μερικές φορές

⁴⁶ Οντέτ Βαρών-Βασάρ, *Η μοίρα μιας γενιάς*, Αθήνα (Εστία), 2008, σελ. 451.

⁴⁷ Βλ. «Πρόλογος» στο Σωτήρης Πατατζής, *Ματωμένα Χρόνια*, Αθήνα (Εστία), 2006, σελ. 11.

⁴⁸ Αγγέλα Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, Αθήνα (Πόλις), 2005, σελ. 24-5.

⁴⁹ βλ. Peter Davies, *France and the Second World War*, ό. π., σελ. 14-5.

αυτό συνέβαινε⁵⁰.

Κάπως έτσι λοιπόν συνεχίστηκε η καθημερινή ζωή στο κατεχόμενο Παρίσι, σύμφωνα με την παραπάνω περιγραφή της από τον Lottman, ενώ ο ίδιος μελετητής παρουσιάζει τα πολύ ενδιαφέροντα στατιστικά στοιχεία της κίνησης του γαλλικού βιβλίου, που από 5400 τόμους την χρονιά της ήττας εκτινάχτηκε στους 7918 και 8680 τόμους στα έτη 1943 και 1944 αντίστοιχα· ωστόσο, ο μελετητής προειδοποιεί ότι οι αριθμοί αυτοί δεν μαρτυρούν σε καμία περίπτωση και την ποιότητα των βιβλίων⁵¹. Παρόμοιες σκηνές με αυτές της Αθήνας, όπου τα βιβλιοπωλεία και οι εκδοτικοί οίκοι πολιορκούνταν από ένα διψασμένο αναγνωστικό κοινό, εκτυλίχτηκαν και στην Γαλλία. Πολλές φορές, κάποιος έπρεπε να σταθεί στην ουρά, έξω από το γραφείο του εκδότη, για ένα νέο βιβλίο, ενώ οι προσφορές, που μέχρι τότε έπιαναν τόσο χώρο στα βιβλιοπωλεία, είχαν πλέον εξαφανιστεί⁵².

Αν όμως στην Ελλάδα, η οργιώδης αυτή καλλιτεχνική παραγωγή χαρακτηρίζεται, στην πρώτη τουλάχιστον περίοδο της κατοχής, από μία στροφή σε έναν ασύμβατο με τις καταστάσεις αισθητισμό, με τους καλλιτέχνες να αναζητούν την φυγή από τις δύσκολες ώρες της γερμανικής κατοχής, επιστρέφοντας έτσι στους χλωρούς παραδείσους των παιδικών χρόνων και στα ηλιόλουστα νησιωτικά καλοκαίρια, η ίδια περίοδος στη Γαλλία σηματοδεύτηκε από έναν εμφύλιο πόλεμο στους κόλπους των διανοουμένων και των καλλιτεχνών. Ενώ, κατά γενική ομολογία, στην Ελλάδα δεν παρατηρήθηκε το φαινόμενο της συνεργασίας εγχώριων καλλιτεχνών με το ναζιστικό καθεστώς, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων⁵³, στη Γαλλία ηχηρά ονόματα καταξιωμένων στη διάρκεια του μεσοπολέμου συγγραφέων, όπως ο Ντριέ Λα Ροσέλ, ο Σαρλ Μωρράς, ο Ανρί ντε Μοντερλάν, ο Ρομπέρ Μπρασιγιά, ο Λουι Φερντινάντ Σελίν κ.ά., -πρόσωπα που έδειχναν μεγάλη συμπάθεια στη ναζιστική Γερμανία κυρίως λόγω του αντισημιτισμού τους- ακολούθησαν τον δρόμο της συνεργασίας με τον εχθρό.

Η πραγματικότητα αυτή φαίνεται να υπήρξε και ένας από τους

⁵⁰ Herbert Lottman, *The Left Bank*, ό. π., σελ. 195.

⁵¹ Ο. π., σελ. 152-3.

⁵² Ο. π., σελ. 196.

⁵³ Στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της Κατοχής εμφανίστηκαν μόνο δύο περιοδικά που προωθούσαν τις καλλιτεχνικές σχέσεις με τις δυνάμεις κατοχής, το *Κουδρίβιο* από την πλευρά των Ιταλών με διευθυντή τον Γιοκαρίνη και *Ο Εικοστός Αιώνας* με διευθυντή τον Αρίστο Καμπάνη. Πιο αναλυτικά βλ. «Περιοδικά προσκείμενα στις κατοχικές αρχές» στο Αλεξάνδρα Κ. Μπουφέα, *Τα λογοτεχνικά περιοδικά της Κατοχής*, Αθήνα (Σοκόλης), 2006, σελ. 499-512 και «Μια συνεργασία: το *Κουδρίβιο* και ο *Εικοστός Αιώνας*» στο Αγγέλα Καστρινάκη, ό. π., σελ. 105-7.

σημαντικότερους παράγοντες που οδήγησαν, σχεδόν από τους πρώτους μήνες της κατοχής, στην ανάπτυξη μιας σθεναρής πνευματικής αντίστασης. Στα πλαίσια ενός περίπλοκα οργανωμένου δικτύου παράνομων εκδόσεων, η συγγραφή συνιστούσε από μόνη της μια πράξη αντίστασης, αλλά, ταυτόχρονα, και τον αντίλογο στην επίσημη προπαγάνδα που εκπορεύονταν τόσο από τις γερμανικές αρχές κατοχής και το καθεστώς του Βισύ, όσο και από τους συνεργαζόμενους Γάλλους συγγραφείς⁵⁴. Αντίθετα, η απουσία τέτοιων ακραίων στάσεων στον ελληνικό πνευματικό χώρο, ίσως να εξηγεί -σε κάποιο βαθμό- και την έλλειψη μιας πιο οργανωμένης πνευματικής αντίστασης.

Πάντως συμπεριφορές αλληλεγγύης, στηριγμένες σε προσωπικές σχέσεις και φιλίες μεταξύ των διανοουμένων, παρά τα ιδεολογικά χάσματα δεν έλειψαν στα πλαίσια της γαλλικής κατοχικής πραγματικότητας, παρά το ιδιαίτερα πολωμένο κλίμα⁵⁵. Έτσι, όταν Ζαν Πωλάν, πρώην διευθυντής έκδοσης του σημαντικότερου γαλλικού λογοτεχνικού περιοδικού *Νέα Γαλλική Επιθεώρηση (Nouvelle Revue Francaise* ή *N.R.F*), συνελήφθη από την Γκεστάπο για την αντιστασιακή του δράση στην οργάνωση *Musee de l' Homme* -είχε βρεθεί στην κατοχή του η τυπογραφική μηχανή της οργάνωσης- ο φιλοναζιστής αντικαταστάτης του στην *NRF*, Ντριέ Λα Ροσέλ⁵⁶, έδρασε άμεσα για την αποφυλάκισή του⁵⁷.

Και στην πνευματική ζωή κατά τη διάρκεια της κατοχής φαίνεται να ισχύει αυτό που τονίστηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο: οι συμπεριφορές και οι στάσεις που κράτησαν και οι Γάλλοι διανοούμενοι δύσκολα μπορούν να εγγραφούν στο πλαίσιο ενός απλοποιημένου σχήματος του τύπου αντιστασιακός-συνεργάτης. Όπως παρατηρεί και ο Michel Winock: «Δεν υπήρξαν μόνο “ήρωες” και “καθάρματα”, αλλά ανάμεσα στους μεν και στους δε, το πλήθος εκείνο των διστακτικών, των αναποφάσιστων, των συνετών και των ασύνετων»⁵⁸. Έτσι κάποιοι λογοτέχνες, όπως

⁵⁴ Margaret Atack, *Literature and the French Resistance: Cultural politics and narrative forms 1940-1950*, Manchester & New York (Manchester University Press), 1989, σελ. 21-3.

⁵⁵ Και στην Ελλάδα φαίνεται να υπήρξαν παρόμοιες πράξεις αλληλεγγύης όταν κάποιος λογοτέχνης διέτρεχε κάποιον κίνδυνο, όπως στην περίπτωση του γερμανόφιλου Παύλου Φλώρου, ο οποίος συνέβαλλε στην αποφυλάκισή του Σωτήρη Σκίπη, βλ Έλλη Αλεξίου, «Οι συγγραφείς στην Αντίσταση», *Διαβάζω*, τχ. 58-59 (1982), σελ. 63.

⁵⁶ Ο Λα Ροσέλ διατηρούσε άριστες σχέσεις, ήδη από την περίοδο του μεσοπολέμου, με τον Γερμανό γαλλομαθή αξιωματικό Otto Abetz, ο οποίος είχε διοριστεί, μετά την συνθηκολόγηση, αντιπρόσωπος του Γ' Ράιχ στο κατεχόμενο Παρίσι. Με την προτροπή του Abetz, η La Rochelle ανέλαβε την διεύθυνση της «αριανοποιημένης» N.R.F., η οποία είχε διακόψει την κυκλοφορία της μετά τα γεγονότα του Ιουνίου βλ. «La NRF sous la botte» στο Michel Winock, *Le siècle des intellectuelles*, Paris (Seuil), 1997, σελ. 362-70.

⁵⁷ Herbert Lottman, ό. π., σελ. 147.

⁵⁸ Michel Winock, ό. π., σελ. 370.

ο Ζαν Γκεενό, αποφάσισαν να μην δημοσιεύσουν κανένα κείμενο όσο θα διαρκούσε η κατοχή, ενώ ορισμένοι άλλοι συνέχισαν την λογοτεχνική τους δραστηριότητα στο κατεχόμενο Παρίσι. Τα πράγματα φαίνεται να γίνονται ακόμη πιο σκοτεινά όταν πρόκειται για εκείνους που συμμετείχαν στην αντίσταση αλλά εξακολουθούσαν να δημοσιεύουν, όπως στην περίπτωση του Σαρτρ και της Σιμόν ντε Μπωβουάρ.

Ο Σαρτρ, όπως είδαμε και παραπάνω, μπορεί να συμμετείχε ενεργά στην αντίσταση, γράφοντας στον παράνομο τύπο, συνέχισε όμως να δημοσιεύει κείμενα και στον λεγόμενο «τύπο της συνεργασίας» και συγκεκριμένα στην λογοτεχνική επιθεώρηση *Comoedia*, ενώ τα θεατρικά του *Οι μύγες* και *Κεκλεισμένων των θυρών*, παραστάθηκαν για πρώτη φορά στο γερμανοκρατούμενο Παρίσι. Η Σιμόν ντε Μπωβουάρ γνώρισε την πρώτη της μεγάλη επιτυχία, επίσης στο κατεχόμενο Παρίσι, με το μυθιστόρημα *Η προσκεκλημένη (L' Invitee)*, ενώ δεν έκρυψε την ευχαρίστησή της για τα εγκωμιαστικά σχόλια στην ίδια επιθεώρηση. Η ντε Μπωβουάρ επιπλέον ήλπιζε ακόμη και στην κατάκτηση του λογοτεχνικού βραβείου της ακαδημίας Γκονγκκούρ, η οποία την περίοδο εκείνη μετρούσε στα μέλη της αρκετούς συνεργαζόμενους συγγραφείς⁵⁹.

Ακόμη και αντιστασιακοί λογοτέχνες στρατευμένοι στην αριστερά, όπως ο Αραγκόν και ο Ελύαρ, εξέδιδαν μυθιστορήματα και ποιητικές συλλογές, τουλάχιστον μέχρι τη στιγμή που πέρασαν στην πλήρη παρανομία. Ωστόσο, οι τελευταίοι αυτοί προωθούσαν, παράλληλα με την δραστηριότητά τους στον παράνομο τύπο, την ιδέα μιας «νόμιμης» αντιστασιακής λογοτεχνίας ή μιας λογοτεχνίας του «λαθρεμπορίου» (*literature de contrabande*), όπως την αποκαλούσε ο Αραγκόν. Σύμφωνα με την ιδέα αυτή, η αξιοποίηση των εθνικών γαλλικών μύθων της μεσαιωνικής παράδοσης, αλλά και πιο παραδοσιακών, καθαρά γαλλικών ποιητικών μορφών -όπως της μεσαιωνικής μπαλάντας και του αλεξανδρινού δωδεκασύλλαβου στίχου- θα βοηθούσε τον ποιητές στο να γίνονται «κατανοητοί από τους Γάλλους και όχι από τους Φρίτσηδες και τους λακέδες τους»⁶⁰.

⁵⁹ Για μια αναλυτικότερη προσέγγιση των περιπτώσεων Σαρτρ και Ντε Μπωβουάρ βλ. Herbert Lottman, ό. π., σελ. 168-69.

⁶⁰ Για την λογοτεχνία του «λαθρεμπορίου» βλ. Gigele Sapiro, *La Guerre des écrivains*, Paris (Fayard), 1999, σελ. 480-81. Αυτό που καθιστά ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα την λογοτεχνία του «λαθρεμπορίου» για εμάς εδώ είναι ότι παρόμοια παραδείγματα αξιοποίησης της ελληνικής ιστορίας και της λαϊκής παράδοσης συναντούμε και στη λογοτεχνία της Κατοχής, π. χ. τα *Ακριτικά* του Άγγελου Σικελιανού, αλλά και στην μετά την κατοχή αντιστασιακή λογοτεχνία, όπου η Αριστερά θα χρησιμοποιήσει μοτίβα από τις διάφορες πολιτιστικές περιόδους του ελληνισμού όπως την αρχαιότητα, την επανάσταση του '21 και την λαϊκή παράδοση. Βλ. «Η αντιστασιακή λογοτεχνία» στο Αγγέλα Καστρινάκη ό. π., σελ. 250-72.

β) Η γαλλική λογοτεχνία αντιστέκεται με «νόμιμα» μέσα

Ήταν στην Δουνκέρκη, την 1^η Ιουνίου. Η κόλαση βρισκόταν στον ουρανό και μόλις είχαμε διασχίσει την ισοπεδωμένη πόλη. Βλέπαμε το σαπιοκάραβο που θα μας γλύτωνε, να απομακρύνεται την ώρα της αυγής, γεμάτο μαροκινούς, αφήνοντάς μας πεταμένους στο πεζοδρόμιο, χωρίς ελπίδες ότι κάποιο άλλο θα ερχόταν να μας σώσει⁶¹.

Με την παραπάνω βιβλική εικόνα, περιέγραφε ο Λουί Αραγκόν το 1941, ένα χρόνο μετά την τελευταία μάχη που έδωσε ο γαλλικός στρατός στην Δουνκέρκη και στην οποία ο ίδιος, σαράντα πλέον ετών συμμετείχε, όπως και σε όλη τη διάρκεια του πολέμου, ως στρατιωτικός γιατρός. Με την ίδια ιδιότητα ο Αραγκόν, είκοσι χρόνια πριν, είχε συμμετάσχει και στον προηγούμενο πόλεμο· ωστόσο, η στρατεύσή του αυτή τη φορά χαρακτηρίζονταν από ένα αίσθημα βαθύτατου πατριωτισμού, σε αντίθεση με τα αντιμιλιταριστικά αισθήματα που εξέφραζε, όντας μέλος της παρισινής ομάδας του Νταντά, για την σφαγή του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Στο μεσοπόλεμο εξάλλου πολλά είχαν αλλάξει. Μετά τη ρήξη του με την υπερρεαλιστική ομάδα, της οποίας είχε υπάρξει κεντρικό πρόσωπο, στρατεύεται στην πλευρά της αριστεράς και στον αγώνα της ενάντια στη φασιστική απειλή, ενώ σταδιακά αναδείχτηκε σε έναν από τους σημαντικότερους διανοούμενους του ΚΚΓ. Ο ρόλος του υπήρξε καταλυτικός και στην οργάνωση της πνευματικής αντίστασης, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Ο Αραγκόν, ωστόσο δεν ήταν ο μοναδικός συγγραφέας που άφησε την πένα και έπιασε τα άρματα του αγώνα. Ο Ζαν Πώλ Σαρτρ, τον συναντήσαμε και παραπάνω, ο Αντρέ Μαλρώ, ο Πώλ Νιζάν, ο οποίος σκοτώθηκε στην μάχη της Δουνκέρκης, ήταν μερικά μόνο από τα ονόματα των γάλλων διανοουμένων που έσπευσαν στην πρώτη γραμμή. Άλλοι έμειναν στα μετόπισθεν των μαχών, συμβάλλοντας από εκεί στις κρίσιμες ώρες του πολέμου, όπως ο θεατρικός συγγραφέας Ζαν Ζιρωντού -γνωστός στην Ελλάδα του μεσοπολέμου για τα αρχαιόθεμα έργα του- ως επικεφαλής του Γαλλικού Γραφείου Πληροφοριών και Λογοκρισίας.

Ακόμη κι ένας ποιητής της «καθαρής» ποίησης, ο Πωλ Βαλερύ, που δεν συνήθιζε να εμπλέκεται σε ιδεολογικές διαμάχες -όπως υπογράμμιζε στο άρθρο του

⁶¹ Louis Aragon, «Saint-Pol Roux or hope » στο Hannah Josephson & Malcolm Cowley (ed.), *Aragon: Poet of the French resistance*, New York (Duel, Sloan and Pearce), 1945, σελ. 114-5.

στη *Νεά Εστία* ο Α. τον Οκτώβριο του 1939, ενημερώνοντας το ελληνικό αναγνωστικό κοινό για τις αντιδράσεις των γάλλων διανοούμενων- εκφώνησε έναν φλογερό πατριωτικό λόγο στο ραδιόφωνο, όπου τόνιζε τη διαφορά ανάμεσα σε ένα ελεύθερο κράτος, όπως η Γαλλία, και σε ένα ανελεύθερο, όπως η Γερμανία, όπου: «Φιλολογία, φιλοσοφία, πεποιθήσεις, και αυτές ακόμη οι πλαστικές τέχνες, ό,τι εξυψώνει τη ζωή και τη λυτρώνει από τις ταπεινότητες της, υποτάχθηκε στη Γερμανία σε σκληρή πειθαρχία...»⁶². Για τον Βαλερύ, ο πόλεμος διεξάγονταν πρωτίστως για την απελευθέρωση ενός εχθρικού έθνους -της Γερμανίας- από το χιτλερισμό, θέλοντας έτσι να δώσει έμφαση στον αντιφασιστικό χαρακτήρα του αγώνα που είχε αναλάβει η Γαλλία, καταλήγοντας μάλιστα ότι «οπωσδήποτε η ιστορία αυτή πρέπει να τελειώσει»⁶³.

Με το ξέσπασμα του πολέμου παρατηρήθηκε στη Γαλλία μια πραγματική «καλλιτεχνική πανστρατία», για να δανειστούμε τον τίτλο με τον οποίο η Καστρινάκη σχολιάζει το ανάλογο φαινόμενο της σύσσωμης κινητοποίησης των Ελλήνων διανοούμενων μετά την κήρυξη του ελληνοϊταλικού πολέμου⁶⁴. Αν όμως στην Γαλλία ακόμη και ένας Βαλερύ έσπευδε να προειδοποιήσει για την ναζιστική απειλή, τονίζοντας κοντά στην πατριωτική και την αντιφασιστική διάσταση του πολέμου, στην Ελλάδα η κίνηση υπήρξε πρωτίστως πατριωτική, καθώς η χώρα βρισκόταν ακόμη υπό το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου⁶⁵.

Τον πατριωτικό όμως αναβρασμό των πρώτων εβδομάδων στη Γαλλία ακολούθησε σύντομα η ήττα και στη συνέχεια τα γεγονότα της συνθηκολόγησης και του διαμελισμού της χώρας. Στον πνευματικό κόσμο αρχικά επικράτησε πανικός, καθώς αρκετοί διανοούμενοι, κυρίως όσοι είχαν συμμετάσχει στο αντιφασιστικό κίνημα κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου, είχαν σοβαρούς λόγους να εγκαταλείψουν το Παρίσι για τα νότια της χώρας, ώστε να ξεφύγουν από τις γερμανικές αρχές. Η μπαλάντα του Λουί Αραγκόν *Ριχάρδος ο Β΄ 1940* -όπου ο

⁶² Α., «Οι Γάλλοι διανοούμενοι και ο πόλεμος», *Νεά Εστία*, τχ. 307, 1.10.1939, σελ. 1357.

⁶³ Ο. π.

⁶⁴ Αγγέλα Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία... ό. π.*, σελ. 33-8.

⁶⁵ Ο. π., σελ.: 38. Όπως ιστορεί και ο Αλέξανδρος Αργυρίου, η προσπάθεια που έγινε από συντάκτες των *Νεοελληνικών Γραμμάτων* όπως ο Φωτιάδης, ο Πανσέληνος, ο Καραγάτσης και ο Κορδάτος, για τη σύνδεση του πολέμου με το αντιφασιστικό μέτωπο απέτυχε, καθώς η καταγγελία του φασισμού παρέπεμπε και στις πρακτικές της εγχώριας δικτατορίας, γεγονός που έγινε αντιληπτό από το καθεστώς. Οι συντάκτες μάλιστα των άρθρων συνελήφθηκαν και βρέθηκαν στα κρατητήρια της Ασφάλειας για δύο ημέρες, όπου και στη συνέχεια αφέθηκαν ελεύθεροι με την υπόδειξη του υποδιοικητή Ασφάλειας: «Να το καταλάβετε. Πολεμάμε τους Ιταλιάνους και όχι το φασισμό» βλ. Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στους δύστηνους καιρούς (1941-1944)*, τόμ. Γ΄, Αθήνα (Καστανιώτης), 2003, σελ. 30-1.

ποιητής παραλληλίζει τον εαυτό του και την χώρα του με τον εγκαταλελειμμένο από όλους ήρωα της ομώνυμης σαιξπηρικής τραγωδίας- με τη ρυθμική επανάληψη του στίχου «Je reste roi de mes douleurs»⁶⁶ και γραμμένη τον Σεπτέμβριο του 1940 στην Καρκασόν, αποτυπώνει με έναν μελαγχολικό λυρισμό τις κρίσιμες ώρες που περνούσε η ηττημένη Γαλλία. Αισθήματα θλίψης, διάλυσης και αποπροσανατολισμού διέκριναν την διάθεση του ποιητή, όχι όμως και παραίτησης, καθώς το ποίημα κλείνει με ένα κάλεσμα για αντίσταση, με την αναφορά στην επαναστατική μορφή της Παρθένου (Ζαν ντ' Αρκ), η οποία στον εκατονταετή πόλεμο είχε πρωτοστατήσει στους αγώνες για την απελευθέρωση της χώρας από την αγγλική κυριαρχία⁶⁷.

Όπως είδαμε και παραπάνω, η αξιοποίηση μιας παρακαταθήκης συμβόλων από το γαλλικό παρελθόν, βοηθούσε τους ποιητές αφενός να υπερβούν τα όρια της λογοκρισίας και αφετέρου να περάσουν «λαθραία» το πατριωτικό ή αντιστασιακό τους μήνυμα. Ένα άλλο ποίημα του Αραγκόν με τον τίτλο *Οι πασχαλιές και τα ρόδα* εμφανίστηκε στο φύλλο της 21^{ης} Σεπτεμβρίου 1940 στην εφημερίδα *Le Figaro*, η οποία συνέχισε να εκδίδεται στη νότια ζώνη με έδρα τη Λυών. Παρά τις σχεδόν άμεσες αναφορές στην ήττα και την συνθηκολόγηση, το αμφίσημο κείμενο πέρασε από την λογοκρισία της κυβέρνησης του Βισύ, η οποία βρισκόταν σε μια εξίσου αμφίσημη θέση: η ρητορική της «εθνικής επανάστασης» δεν μπορούσε να αποκλείσει ποιήματα με πατριωτικό περιεχόμενο, αν και γραμμένα από μια κεντρική μορφή της Αριστεράς⁶⁸. Σύντομα παρόμοια ποιήματα θα έκαναν την εμφάνισή τους σε περιοδικά και εφημερίδες που κυκλοφορούσαν νόμιμα στη νότια ζώνη, όπως η *Poesie* (40, 41, 42 κτλ.) του Pierre Seghers, ο οποίος μάλιστα μεταπολεμικά συνήθιζε να αναφέρεται στην κίνηση αυτή ως τη «συνωμοσία των ποιητών»⁶⁹.

Οι δομές της λογοκρισίας στις κατεχόμενες χώρες, φαίνεται τελικά να αποδεικνύονται η μεγάλη «έκπληξη» στην πνευματική ιστορία του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, καθώς η υπέρβασή τους αποτελούσε μάλλον τον κανόνα παρά την εξαίρεση. Όπως και στην Ελλάδα, όπου οι Γερμανοί δεν ενδιαφέρονταν τόσο για τη λογοτεχνία, όσο για τον ημερήσιο τύπο⁷⁰, έτσι και στην κατεχόμενη ζώνη, και

⁶⁶ Παραφράζω: Αρχοντας παραμένω της θλίψης μου.

⁶⁷ Il est un temps pour la souffrance/ Quand Jeanne vint a Vaucouleurs/ A h coupez en morceaux la France/ Le jour avait cette paleur/ Je reste roi de mes douleurs βλ. Germaine Bree & George Bernauer, *Defeat and Beyond...*, ό. π. σελ.: 26-7 όπου και αγγλική μετάφραση του ποιήματος.

⁶⁸ Malcolm Cowley, «Poet of this war», στο Hannah Josephson & Malcolm Cowley (ed.), *Aragon...*, ό. π. σελ. 11-2.

⁶⁹ Ο. π.

⁷⁰ Βλ. Αγγέλα Καστρινάκη, ό. π., σελ. 63.

συγκεκριμένα στο Παρίσι, οι υπεύθυνες γερμανικές αρχές για την προπαγάνδα και τη λογοκρισία επιδείκνυαν μια ανάλογη «ραθυμία», όσον αφορά τουλάχιστον στα λογοτεχνικά κείμενα, σε αντίθεση μάλιστα με την ελεύθερη ζώνη, όπου οι εγχώριοι λογοκριτές του Βισύ ήταν πολύ σκληρότεροι, καθότι υποψιασμένοι για το «ποιόν» των συγγραφέων⁷¹.

Στην κατεχόμενη ζώνη ωστόσο, επιβλήθηκε ένα ιδιότυπο καθεστώς «αυτολογοκρισίας». Με ένα σύμφωνο που υπέγραψε η Ένωση Γάλλων Εκδοτών, τον Σεπτέμβριο του 1940, οι κατοχικές αρχές καθιστούσαν αποκλειστικά υπεύθυνους τους ίδιους τους εκδοτικούς οίκους για τα βιβλία που θα επέλεγαν να εκδώσουν και μόνο όσα από αυτά θεωρούνταν αμφιβόλου ιδεολογικού προσανατολισμού θα περνούσαν από τη Γερμανική λογοκρισία. Η συμφωνία προέβλεπε ακόμα την τήρηση του όρου, από την πλευρά των Γάλλων, να μην εκδώσουν κανένα κείμενο με αντιναζιστικό περιεχόμενο, καθώς επίσης και όσα βιβλία είχαν απαγορευτεί ήδη στη Γερμανία⁷².

Έτσι, μέσα στις επόμενες μέρες που ακολούθησαν την υπογραφή της συμφωνίας αυτής, κυκλοφόρησε η λίστα *Απόσυρσης έργων από το εμπόριο (από την πλευρά των Εκδοτών) ή Λογοκριμένων από τις Γερμανικές Αρχές* ή *Λίστα Όττο*, φέροντας έτσι το όνομα του Γερμανού αντιπροσώπου στο κατεχόμενο Παρίσι Όττο Άμπετς και με την οποία αποσύρθηκαν βιβλία όπως του γαλλοεβραίου διανοητή Ζυλιέν Μπεντά, αντιφασιστικά μυθιστορήματα όπως *Η ελπίδα* και *Τα χρόνια καταφρόνιας* του Μαλρώ (όχι όμως και η *Ανθρώπινη Μοίρα*), έργα του Τόμας Μανν, του Φρόιντ, του Αραγκόν, του Νιζάν κ.α.⁷³. Στη λίστα είδαν αναρτημένα έργα τους ακόμη και συγγραφείς που είχαν εκδηλώσει δημόσια τη συμπάθειά τους στη ναζιστική Γερμανία μετά την ανακωχή του Ιουνίου, εξαιτίας κυρίως των αντιγερμανικών αισθημάτων που είχαν εκφράσει κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου σε αυτά⁷⁴.

Παράλληλα όμως το ιδιότυπο αυτό καθεστώς λογοκρισίας επέτρεπε και την έκδοση αμφίσημων κειμένων, στα οποία το γαλλικό κοινό μπορούσε να διαβάσει πίσω από τις γραμμές, όπως τη συλλογή *Creuve-Coeur (Ραγισμένη καρδιά)* του Αραγκόν ή την συλλογή του Ελνάρ *Poesie et Verite 1942 (Ποίηση και αλήθεια 1942)* που περιείχε το πασίγνωστο ποίημα *Liberte*⁷⁵. Στην περίπτωση μάλιστα του

⁷¹ Herbert Lottman, ό. π., σελ. 151-52.

⁷² Ο. π., σελ. 154.

⁷³ Στο ίδιο.

⁷⁴ Herbert Lottman, ό. π., σελ. 155.

⁷⁵ Στο ίδιο.

τελευταίου, το βιβλίο αποσύρθηκε από τη βιβλιοπωλείου των εκδόσεων Gallimard, μόνο όταν την προσοχή ενός γερμανού αξιωματικού προσέλκυσε η σχέση του τίτλου με το *Dichtung und Wahrheit* (Ποίηση και αλήθεια) του Γκαίτε. Ξεφυλλίζοντάς το, ο αξιωματικός κάλεσε έναν υπάλληλο τονίζοντας ότι πρόκειται για έργο κομμουνιστή και το βιβλίο αποσύρθηκε αμέσως από την προθήκη του βιβλιοπωλείου και αργότερα απαγορεύτηκε⁷⁶.

γ) Τα χρόνια της παρανομίας

Παράλληλα με τις μάχες που έδιναν οι διανοούμενοι στο πεδίο της αντίστασης με «νόμιμα» μέσα, ήδη από την πρώτη περίοδο της γερμανικής κατοχής, αρχίζει να οργανώνεται ένα παράνομο δίκτυο πνευματικής αντίστασης με ιδιαίτερα έντονη εκδοτική δραστηριότητα. Όπως είδαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο μία από τις πρώτες αντιστασιακές οργανώσεις διανοουμένων υπήρξε η ομάδα του ανθρωπολογικού μουσείου *Musee de l' homme*, με πρωτεργάτη της κίνησης τον γλωσσολόγο Boris Vilde.

Την ίδια περίοδο, φθινόπωρο του 1940, η σύσταση της *Εταιρείας Φίλων Αλαίν Φουρνιέ*, είχε υπάρξει μόνο το πρόσχημα για τον σχηματισμό μιας αντιστασιακής ομάδας που αποτελούνταν από γνωστούς στο μεσοπολεμικό Παρίσι αριστερούς συγγραφείς και διανοητές, όπως ο Ζαν Κασσού, ο Κλωντ Αβελέν, ο Ανιέ Ουμπέρ κ.α.. Σύντομα οι δύο ομάδες ήρθαν σε επαφή, αποφασίζοντας την από κοινού έκδοση μιας παράνομης περιοδικής έκδοσης τεσσάρων φύλλων με τον τίτλο *Resistance* (Αντίσταση)⁷⁷. Πράγματι το πρώτο φύλλο της *Resistance* κυκλοφόρησε τον Δεκέμβριο του 1940, ενώ η συντακτική επιτροπή μετά από σχετικές επαφές στρατολογεί και τον πρώην διευθυντή της *Νέας Γαλλικής Επιθεώρησης*, Ζαν Πωλάν. Τον Μάρτιο, ωστόσο, του 1941 τα περισσότερα μέλη και των δύο οργανώσεων συλλαμβάνονται από την Γκεστάπο και καταδικάζονται σε θάνατο με την κατηγορία της συνωμοσίας. Ο Πωλάν, που σύντομα θα αναλάμβανε κεντρικό ρόλο στο πιο σημαντικό παράνομο λογοτεχνικό περιοδικό, τα *Γαλλικά Γράμματα*, γλύτωσε την τελευταία στιγμή, με την παρέμβαση του αντικαταστάτη του στην *Νέα Γαλλική Επιθεώρηση*, Ντρί Λα Ροσέλ, ενώ ο Κασσού την τελευταία στιγμή ξέφυγε τη σύλληψη και βρήκε καταφύγιο στην

⁷⁶ Στο ίδιο.

⁷⁷ Βλ. Gigele Sapiro, ό. π., σελ. 485.

Τουλούζ⁷⁸.

Την ίδια τύχη είχε και η οργάνωση *Ελεύθερο Πανεπιστήμιο (Universite Libre)*, στους κόλπους της οποίας δημιουργήθηκαν οι ζυμώσεις εκείνες που αργότερα οδήγησαν στο σχηματισμό της σημαντικότερης λογοτεχνικής αντιστασιακής οργάνωσης, της *Εθνικής Επιτροπής Συγγραφέων (Comite National des Ecrivains ή CNE)*. Η οργάνωση Ελεύθερο Πανεπιστήμιο σχηματίστηκε και αυτή τον Νοέμβριο του 1940 υπό την καθοδήγηση του καθηγητή φιλοσοφίας Georges Politzer και του καθηγητή ιατρικής Jacques Solomon, μέλη και οι δύο του Κομμουνιστικού Κόμματος, ενώ μέχρι το 1941 είχε προστεθεί στην ομάδα και ο συγγραφέας Jacques Decour. Παρά την δύσκολη θέση στην οποία είχαν βρεθεί οι διανοούμενοι και οι συγγραφείς του ΚΚΓ, λόγω του γερμανοσοβιετικού συμφώνου⁷⁹, η ομάδα αποφασίζει την έκδοση του παράνομου περιοδικού *Ελεύθερη Σκέψη*. Το πρώτο τεύχος της τον Φεβρουάριο του 1941 κήρυττε την ανάγκη της εθνικής ενότητας στον αγώνα τόσο κατά των Γερμανών, όσο και κατά της κυβέρνησης του Βισύ, θέσεις, οι οποίες, τουλάχιστον μέχρι τον Μάιο του 1941, δεν είχαν γίνει επίσημα αποδεκτές από το ΚΚΓ⁸⁰.

Ωστόσο με την εισβολή της Γερμανίας στην Σοβιετική Ένωση τον Ιούνιο του 1941 και την είσοδο του ΚΚΓ στην αντίσταση με το σχηματισμό της οργάνωσης *Εθνικό Μέτωπο*, ανατίθεται στον Decour η σύσταση ενός *Εθνικού Μετώπου Συγγραφέων*⁸¹ -που στην πορεία θα μετονομαζόταν σε *Εθνική Επιτροπή Συγγραφέων (ΕΕΣ)*- και η μελλοντική συσπείρωση των μελών της γύρω από ένα περιοδικό. Ο Decour, επιφορτισμένος με την νέα αυτή αποστολή, προσπαθεί να στρατολογήσει διάφορες προσωπικότητες του πνευματικού κόσμου, κινούμενος σε μία πολιτική προσέγγισης μεταξύ κομμουνιστών και μη κομμουνιστών (καθολικών, εθνικιστών κ.α). Έτσι, με την παρέμβαση του Αραγκόν⁸², ο Decour θα έρθει σε επαφή με τον Ζαν Πωλάν, ζητώντας την βοήθειά του στην προσέγγιση του εθνικιστή συγγραφέα Jacques Debu-Bridel. Η συνάντηση τελικά πραγματοποιήθηκε όντως στο γραφείο του Πωλάν στον οίκο Gallimard, όπου συνέχισε να εργάζεται ως επιμελητής, και οι τρεις

⁷⁸ Ο. π., σελ. 486.

⁷⁹ Η γραμμή του οποίου επέβαλλε την καταγγελία του πολέμου από το ΚΚΓ ως ιμπεριαλιστικού και κύρια υπεύθυνου για αυτόν την Αγγλία, καλώντας παράλληλα τα μέλη του να τηρήσουν μία στάση ουδετερότητας, οδηγώντας μάλιστα τους αριστερούς διανοουμένους και καλλιτέχνες σε μια ιδιαίτερα αμίχμη θέση. Βλ. Herbert Lottman, ό. π., σελ. 170.

⁸⁰ Gigele Sapiro, ο. π., σελ. 476-77.

⁸¹ Ο. π., σελ. 473-74.

⁸² Ο. π., σελ. 477.

τους συμφώνησαν στην ιδέα για την κυκλοφορία ενός παράνομου λογοτεχνικού περιοδικού με εκδότες τον Ντεκούρ και τον Πωλάν, το οποίο και θα έφερε τον τίτλο *Τα Γαλλικά Γράμματα* (*Les Lettres Francaises*).

Το πρώτο τεύχος του περιοδικού, έχοντας εξασφαλίσει συνεργασίες συγγραφέων όπως του Decour, του Debu-Bridel, του Μωριάκ, ο οποίος ήδη από το καλοκαίρι του 1941 είχε εισέλθει στην ΕΕΣ, ήταν έτοιμο να κυκλοφορήσει τον Φεβρουάριο του 1942. Όμως η αναπάντεχη σύλληψη του Decour, μαζί με τους Politzer και Solomon, από τη Γαλλική αστυνομία, η οποία στη συνέχεια τους παρέδωσε στην Γκεστάπο -κίνηση που οδήγησε τελικά στην εκτέλεσή τους- κατέστησε αναγκαία την καταστροφή των χειρογράφων, για τη προστασία των υπόλοιπων συνεργατών. Το πρώτο τεύχος των *Γαλλικών Γραμμάτων* κυκλοφόρησε εντέλει τον Σεπτέμβριο του 1942 υπό τη (νέα) διεύθυνση του Κλωντ Μοργκάν, ο οποίος είχε οριστεί από το ΚΚΓ να συνεργαστεί με τον Decour στη σύσταση του *Εθνικού Μετώπου Συγγραφέων*. Το μανιφέστο της οργάνωσης, η οποία προσμετρούσε μέχρι τότε αρκετά μέλη, έθετε τους στόχους της αντίστασης των λογοτεχνών ως εξής: «Τα *Γαλλικά Γράμματα* θα είναι το όπλο μας στη μάχη και με την έκδοσή τους επιδιώκουμε, από τη θέση μας ως συγγραφείς, να συμμετάσχουμε στον μέχρι θανάτου αγώνα για την απελευθέρωση του γαλλικού έθνους από τους καταπιεστές του»⁸³.

Μέχρι το 1943 στην ΕΕΣ της κατεχόμενης ζώνης είχε προσχωρήσει ένας σημαντικός αριθμός καλλιτεχνών και διανοουμένων όπως ο Πωλ Ελύάρ, ο Αλμπέρ Καμύ, ο Σάρτρ, ο Ραημόν Κενώ, η Εντίτ Τομάς -στο σπίτι της οποίας πραγματοποιούνταν οι συγκεντρώσεις της ομάδας⁸⁴- και οι οποίοι πρόσφεραν ανώνυμα ή ψευδώνυμα κείμενά τους στα *Γαλλικά Γράμματα*. Η Επιτροπή κοντά στον αγώνα για την εθνική απελευθέρωση είχε θέσει και έναν ακόμη στόχο: την μάχη εναντίον των συνεργαζόμενων με τους Γερμανούς, Γάλλων συγγραφέων: «Θα πολεμήσουμε τους προδότες που ξεπουλήθηκαν στον εχθρό, καθιστώντας ασφυκτική την γαλλική ατμόσφαιρα για τους λακέδες των Γερμανών», υπογράμμιζαν, με πολύ

⁸³ Όπως παρατίθεται στο Michel Winnock, ό. π., σελ. 374.

⁸⁴ Η συγγραφέας Edith Thomas, με ενεργό δράση στην αριστερά ήδη από τον μεσοπόλεμο, ήταν από τα πρώτα μέλη της ΕΕΣ, καθώς και στενή συνεργάτης του Decour, και στη συνέχεια του Morgan, παίζοντας σημαντικό ρόλο στην έκδοση των *ΙΓ*. Μετά τον πόλεμο η Thomas, περιέγραψε τις συναντήσεις της Επιτροπής όπου συζητούνταν με πάθος η ύλη του επόμενου τεύχους ή το νέο βιβλίο που θα κυκλοφορούσε από τις Editions de Minuit, καθώς και ζητήματα ενεργού δράσης. Για μια αναλυτικότερη παρουσίαση της αντιστασιακής της δράσης βλ. «Writing Underground» στο Dorothy Kaufmann, *Edith Thomas: a passion for resistance*, New York (Cornell University Press), 2004, σελ. 83-99.

σκληρή γλώσσα, τα μέλη της ΕΕΣ στο πρώτο τους μανιφέστο⁸⁵.

Παράλληλα με τη δράση της ΕΕΣ στη βόρεια ζώνη, ο Αραγκόν επιχειρούσε τη σύσταση της Επιτροπής Συγγραφέων στη νότια, έργο όχι ιδιαίτερα εύκολο, καθώς οι συγγραφείς βρίσκονταν διασκορπισμένοι σε διάφορες περιοχές, σε αντίθεση με την κατεχόμενη, όπου οι περισσότεροι ήταν συγκεντρωμένοι στο Παρίσι. Τελικά τον Ιούλιο του 1943, η ΕΕΣ νότιας ζώνης είχε συσταθεί με μέλη τους Λουί Αραγκόν, Ζυλιέν Μπεντά, Κλωντ Αβελίν, Ζαν Κασσού, τον εκδότη του περιοδικού *Poesie*, Pierre Seghers κ.α., οι οποίοι στο εξής θα συνέχιζαν τον ιδεολογικό αγώνα στο επίσημο όργανο της ΕΕΣ νότιας ζώνης *Les Etoiles (Τα Άστρα)*, περιοδικό με εκδότη τον Αραγκόν. Ωστόσο τα πράγματα στην νότια ζώνη, μετά και την εισβολή των Γερμανών, τον Νοέμβριο του 1942, είχαν γίνει δυσκολότερα, καθώς οι συγγραφείς είχαν να αντιμετωπίσουν πλέον έναν διπλό κίνδυνο. Έτσι, στην έκκληση της ΕΕΣ νότιας ζώνης προς τους διανοουμένους διαβάζουμε:

Η Επιτροπή των Συγγραφέων καλεί όλους τους διανοουμένους από εδώ και στο εξής να δημιουργήσουν εκείνους τους τρόπους έκφρασης, ώστε μέσα από εφημερίδες, περιοδικά, φυλλάδια και επιθεωρήσεις, να διαχυθεί πιο ζωντανό το γαλλικό πνεύμα [...] το να παρουσιάσουμε τα νέα, το να πούμε την αλήθεια, το να πολεμήσουμε την γερμανική προπαγάνδα που διασπείρεται μέσω της κυβέρνησης του Βισύ είναι κάτι, που όχι μόνο οι επαγγελματίες δημοσιογράφοι, αλλά όλοι μας μπορούμε να κάνουμε⁸⁶.

Τελικά, τον Σεπτέμβριο του 1943 και πάλι στο σπίτι της Τομάς, πραγματοποιείται και συμβολικά η ένωση των δύο επιτροπών, όπου, μέσα σε ένα γιορτινό κλίμα, αποφασίζεται το κοινό πλέον πλαίσιο δράσης της ΕΕΣ⁸⁷.

Το 1942, παράλληλα με τις προσπάθειες για την σύσταση της ΕΕΣ και την έκδοση των *ΓΓ*, κάνει την εμφάνισή του και ένας παράνομος εκδοτικός οίκος, οι Editions de Minuit (Εκδόσεις του Μεσονυχτίου) που μέχρι το τέλος της κατοχής θα είχαν κυκλοφορήσει, σε μικρό σχήμα, πάνω από εικοσιπέντε τόμους που περιελάμβαναν συλλογές αντιστασιακής ποίησης, αντιστασιακά διηγήματα, νουβέλες και μυθιστορήματα. Αρχικός εμπνευστής αυτής της επιχείρησης υπήρξε ένας χαράκτης, γνωστός κυρίως για τα σατιρικά του έργα στον αριστερό τύπο του

⁸⁵ Όπως παρατίθεται στο Herbert Lottman, ό. π., σελ. 187.

⁸⁶ βλ. [Louis Aragon] «An Appeal to French Intellectuals», στο Hannah Josephson & Malcolm Cowley (ed.), *Aragon: Poet of the French resistance*, ό. π., σελ. 162-63.

⁸⁷ Gigele Sapiro, ό. π., σελ. 528-29.

μεσοπολέμου, ο Ζαν Μπρυλλέρ. Με το ψευδώνυμο Vercors, και διατηρώντας μυστική την ταυτότητά του για αρκετό καιρό⁸⁸, ο Μπρυλλέρ εκδίδει το φθινόπωρο του 1942 μια νουβέλα με τον τίτλο *Η σιωπή της θάλασσας*.

Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα η νουβέλα θα κυκλοφορούσε από χέρι σε χέρι και θα γινόταν το πιο γνωστό ίσως γαλλικό αντιστασιακό κείμενο, καθώς το θέμα της -ο συγγραφέας προειδοποιούσε τους συμπατριώτες του για τους κινδύνους που έκρυβε η ευγενική συμπεριφορά των Γερμανών- σε συνδυασμό με την καλλιτεχνική ποιότητα του κειμένου, είχαν μεγάλη απήχηση⁸⁹. Μετά την επιτυχία της *Σιωπής*, ο Μπρυλλέρ μαζί με το συνεργάτη του Pierre de Lescure και την υποστήριξη του Πωλάν, που ανέλαβε τον ρόλο του διευθυντή έκδοσης, αποφασίζουν να ιδρύσουν τον παράνομο εκδοτικό οίκο με στόχο να δώσουν ένα βήμα στους συγγραφείς εκείνους που δεν δέχονταν εντολές από κανέναν και επιθυμούσαν να εκφραστούν ελεύθερα.

Στη Γαλλία υπάρχουν ακόμη μερικοί συγγραφείς που δεν τρέχουν στους προθαλάμους και που αρνούνται να υπακούσουν σε διαταγές. Αισθάνονται ότι θέλουν να εκφραστούν. Για να επηρεάσουν άλλους, πιθανώς, αλλά πάνω απ' όλα γιατί εάν δεν εκφραστούν το πνεύμα θα πεθάνει.

Αυτός είναι ο στόχος των Εκδόσεων του Μεσονυχτίου. Η προπαγάνδα δεν είναι το πεδίο μας. Επιθυμούμε να προστατεύσουμε την εσωτερική ζωή μας και να υπηρετήσουμε την τέχνη μας ελεύθερα. Τα ονόματα είναι χωρίς σημασία. Δεν είναι πλέον ζήτημα προσωπικής φήμης. Είναι ζήτημα πνευματικής καθαρότητας.

υποστήριζε στο μανιφέστο του οίκου, ο Pierre de Lescure. Πράγματι οι Εκδόσεις του Μεσονυχτίου εμφανίστηκαν σε μια περίοδο που τα όρια της λογοκρισίας είχαν αρχίσει να γίνονται πλέον ασφυκτικά, προσφέροντας μια λύση σε εκείνους τους συγγραφείς που δεν επιθυμούσαν να συνεργαστούν στον ελεγχόμενο από τους Γερμανούς τύπο. Αν και τόνιζαν ότι η προπαγάνδα δεν είναι το πεδίο δράσης των εκδόσεων, ωστόσο αρκετά από τα κείμενα, αν όχι όλα, ήταν στρατευμένα,

⁸⁸ Ο Μπρυλλέρ παρουσίασε το κείμενό του ακόμη και στους στενότερους συνεργάτες του ως το κείμενο ενός φίλου του. Για την πραγματικά συναρπαστική ιστορία της σύλληψης της νουβέλας *Η σιωπή της θάλασσας*, αλλά και της γέννησης των Εκδόσεων του Μεσονυχτίου βλ. «Midnight Presses» στο Herbert Lottman, ό. π. σελ. 180-87.

⁸⁹ *Η σιωπή της θάλασσας* σύντομα μεταφράστηκε και κυκλοφόρησε στην Αγγλία, ενώ αποσπάσματα δημοσιεύτηκαν στο αμερικανικό περιοδικό Life. Ο Ilya Erenbourgh από την ΕΣΣΔ επιτέθηκε ωστόσο στον Vercors, κυρίως γιατί παρουσίαζε έναν «καλό» Γερμανό, που σύμφωνα με τον Erenbourgh δεν είχε υπάρξει δείγμα στο Ανατολικό μέτωπο. Βλ. Herbert Lottman, ό. π. σελ.: 183-4. Θα δούμε και παρακάτω ότι το έργο κυκλοφόρησε και στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της κατοχής.

τουλάχιστον, στον ιδεολογικό αγώνα κατά των Γερμανών και του Βισύ⁹⁰. Εξ' άλλου μέχρι τα τέλη του '43 οι Editions de Minuit, μαζί με τα *Γαλλικά Γράμματα* και τον οίκο Bibliotheque Française, ο οποίος δραστηριοποιούνταν στη νότια ζώνη, είχαν γίνει οι κυριότεροι χώροι έκφρασης των μελών της ΕΕΣ.

Στα χρόνια της κατοχής, όπως μπορεί να γίνει κατανοητό και από την παραπάνω σύντομη αναδρομή, η ΕΕΣ και ο πολύπλοκος εκδοτικός μηχανισμός που είχε εγκαθιδρύσει σχεδόν σε όλη τη χώρα, υπήρξε ένα πρωτοφανές πνευματικό κίνημα, το οποίο, συγκεντρώνοντας στους κόλπους του ετερόκλητες προσωπικότητες, είχε αναλάβει «να σώσει την τιμή των γαλλικών γραμμάτων», όπως υποστήριζε ο Decour στο πρώτο μανιφέστο των *Γαλλικών Γραμμάτων*. Η λογοτεχνία και ειδικά η ποίηση, αντιδρώντας στην περίοδο των «ακραίων καταστάσεων» σύμφωνα με τον Σαρτρ, γνώρισε μια πραγματική αναγέννηση, καθώς οι συγγραφείς αναζητούσαν τους νέους εκείνους εκφραστικούς τρόπους που θα τους προσέφεραν τη δυνατότητα να μεταδώσουν το μήνυμα της αντίστασης σε ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό. Παραδόξως οι νέοι αυτοί εκφραστικοί τρόποι εντοπίστηκαν στο παρελθόν. Έτσι λοιπόν «ποτέ πριν η ποίηση δεν είχε παίξει έναν τόσο σημαντικό ρόλο στην ιστορία» όπως κατέληγε και ένας νεαρός αντιστασιακός ποιητής⁹¹.

Η λογοτεχνία όπλο στον αγώνα, αλλά και μέσο επιβίωσης: ο ποιητής Robert Desnos στα στρατόπεδα του Μπούχενβαλντ και του Τερεζίν, όπου και πέθανε μέσα στις φρικτές συνθήκες που επικρατούσαν, συνέθετε ποιήματα μέχρι το τέλος, πολλά από τα οποία δημοσιεύτηκαν στον παράνομο τύπο, ενώ ο Ζαν Κασσού, στη φυλακή συνέθετε στο μυαλό του ποιήματα, τα οποία και δημοσίευσε στις Editions de Minuit με τον τίτλο *33 Sonnets composés au secret*. Ή όπως το έθετε και ο Ζαν Πωλάν σε μια συνεργασία του σε ένα άλλο παράνομο έντυπο, στα Τετράδια της Απελευθέρωσης (*Cahiers de Liberation*):

Και ξέρω ότι κάποιοι που θα πουν: πέθαναν σχεδόν για το τίποτα. Δεν άξιζε για μια μικρή πληροφορία (όχι πάντοτε ακριβής), αλλά ούτε για ένα φυλλάδιο, ούτε καν για

⁹⁰ Πράγματι φαίνεται ότι ο Pierre de Lescure προσπάθησε να διατηρήσει ένα περισσότερο απολιτικό χαρακτήρα στον οίκο. Μάλιστα όταν η Έλσα Τριολέ κατέθεσε το χειρόγραφο ενός μυθιστορημάτος για έκδοση στον οίκο, τους *Εραστές της Αβινιόν*, η αντίδραση του Lescure ήταν αρνητική, καθώς θεώρησε ότι το κείμενο ήταν υπερβολικά στρατευμένο (προς την πλευρά του ΚΚ), γεγονός που δημιούργησε μία ένταση μεταξύ των συντελεστών, η οποία λύθηκε στη συνέχεια με την παρέμβαση του Πωλάν και του Ελύαρ. Για μια αναλυτικότερη προσέγγιση σχετικά με την στράτευση του οίκου βλ. Adam A. Leff, «Les éditions de Minuit: Purveyors of Propaganda», *The French Review*, Vol. 74, Mar. 2001, σελ. 712-727.

⁹¹ Όπως παρατίθεται στο Roy Rosestein, «A medieval troubadour mobilized in the French Resistance», *Journal of the history of the ideas*, Vol. 59 (Jul. 1998), σελ. 500.

μια παράνομη εφημερίδα (συχνά κακοτυπωμένη). Σε αυτούς, κάποιος οφείλει να απαντήσει: «Εκείνοι βρίσκονταν στην πλευρά της ζωής γιατί τους άρεσαν ασήμαντα πράγματα, όπως ένα τραγούδι, ένα χτύπημα των δαχτύλων, ένα χαμόγελο. Μπορείς να σφίξεις στη χούφτα σου μια μέλισσα μέχρι να πεθάνει. Δεν θα πεθάνει όμως χωρίς να σε τσιμπήσει. Αυτό είναι κάτι ασήμαντο θα πει. Αλλά εάν δεν σε τσιμπούσαν, οι μέλισσες θα είχαν εξαφανιστεί από καιρό.»⁹²

⁹² Όπως παρατίθεται στο Herbert Lottman, ό. π., σελ. 187.

Μέρος Δεύτερο

Η παρουσία και η πρόσληψη της γαλλικής αντιστασιακής λογοτεχνίας στην Ελλάδα 1943-49

A. Σύντομη «προϊστορία»

α) Ο απόηχος της πτώσης

Τι έγινε εκείνη η ωραία πατροπαράδοτη φιλία από τον Ιούνιο του 1940; Η συμφορά μας στάθηκε για τους αναρίθμητους Έλληνες φίλους μας μια απέραντη θλίψη. Πρέπει να το τονίσουμε, πολλοί Έλληνες έκλαψαν για τη δυστυχία μας πολύ περισσότερο από μας τους ίδιους. Και όταν λέω έκλαψαν, δεν είναι ρητορικό σχήμα. Θα μπορούσα να επικαλεσθώ χίλιες δυό μαρτυρίες συμπόνιας, που θα έδιναν στην έκφραση την κυριολεκτική της δύναμη⁹³.

Έτσι περιέγραφε, σε μια διάλεξή του στη Μασσαλία, στα 1943 -ενώ ο πόλεμος μαίνονταν ακόμη- ο υποδιευθυντής του Γαλλικού Ινστιτούτου στην Αθήνα και θερμός φιλέλληνας, Ροζέ Μιλλιέξ, τις αντιδράσεις των Ελλήνων για την πτώση της Γαλλίας τον Ιούνιο του 1940, ενώ αμέσως παρακάτω, παρέθετε την αφήγηση του Γιώργου Κατσίμπαλη για δύο «γνωστούς» αθηναίους δικηγόρους, οι οποίοι, την ημέρα της γαλλικής παράδοσης, εγκατέλειψαν την Αθήνα για να βρεθούν στην Πεντέλη, όπου και μέσα σε ένα ειδυλλιακό τοπίο «πραγματοποιήθηκε μια αληθινή νεκρώσιμη θρηνωδία, ένα μοιρολόι, για το πένθος της Γαλλίας⁹⁴». Αν και οι μαρτυρίες του Μιλλιέξ δεν κατορθώνουν πάντα να αποστασιοποιηθούν από την οπτική ενός «ρομαντικού» φιλέλληνα, κρύβοντας για εμάς σήμερα μια δόση υπερβολής -σίγουρα απαραίτητης στις τότε συνθήκες- δεν παύουν, ωστόσο, να αποδίδουν το ιδιαίτερο κλίμα της εποχής. Πράγματι, τα νέα για την πτώση της Γαλλίας είχαν προκαλέσει μια έκδηλη αναστάτωση στον ελληνικό πνευματικό κόσμο, που, όχι χωρίς αγωνία για το μέλλον, παρακολουθούσε στενά ήδη από την έναρξή του τις εξελίξεις του νέου πολέμου.

Τα δύο μοναδικά περιοδικά που είχαν καταφέρει να επιβιώσουν κατά την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας, η *Νέα Εστία* και τα *Νεοελληνικά Γράμματα*, ήδη από τις πρώτες μέρες της κήρυξης του νέου πολέμου, έσπευδαν να ενημερώσουν με

⁹³ Ροζέ Μιλλιέξ, *Ημερολόγιο και μαρτυρίες του πολέμου και της κατοχής*, Αθήνα (Θεμέλιο), 1982, σελ. 94.

⁹⁴ Ο. π., σελ. 94-5.

διάφορα άρθρα και ανταποκρίσεις το εγχώριο αναγνωστικό κοινό για τις αντιδράσεις των διανοουμένων στις εμπλεκόμενες σε αυτόν χώρες. Έτσι η *Νέα Εστία* στο πρώτο δεκαπενθήμερο του Οκτωβρίου 1939, ξεκινώντας από τη Γαλλία, εγκαινιάζει μια σειρά άρθρων που είχαν ως στόχο να ανταποκριθούν

στο εύλογο ενδιαφέρον των αναγνωστών της, αν προσπαθούσε σε μια όσο γίνεται συνοπτική εποπτεία της ξένης πνευματικής ζωής, να δώσει την ηθική της ατμόσφαιρα, βασιζόμενη στις εκδηλώσεις, στα δημοσιευμένα άρθρα και σε χαρακτηριστικά γεγονότα που σημειώνουν στα βαρόμετρα της ψυχολογίας των λαών τις ανόδους και τις πτώσεις...⁹⁵

Η έρευνα συνεχίστηκε στο επόμενο τεύχος με την ανταπόκριση από την πνευματική κίνηση στην Αγγλία⁹⁶, ενώ τερματίστηκε άδοξα, με την Γερμανία, όπου ο συντάκτης σε ένα μάλλον αμήχανο σημείωμά του υπόσχονταν, κάπως αόριστα, νέα από τις πνευματικές αντιδράσεις των γερμανών διανοουμένων⁹⁷. Το άρθρο δεν εμφανίστηκε ποτέ στα επόμενα τεύχη.

Και τα *Νεοελληνικά Γράμματα* έδειξαν ανάλογο ενδιαφέρον, αν και με εμφανώς μεγαλύτερο ζήλο από την *Νέα Εστία*, δημοσιεύοντας, από την έναρξη του πολέμου -σχεδόν σε κάθε τεύχος- μια σειρά μεταφρασμένων άρθρων γύρω από τις αντιδράσεις του γαλλικού, κυρίως, αλλά και του αγγλικού πνευματικού κόσμου. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα «Συγγραφείς προσοχή» του Ζαν ντε Πιερεφέ, «Οι επιδράσεις του πολέμου στη λογοτεχνία» του Ζωρζ Φριντμόν, «Οι Γάλλοι συγγραφείς και ο πόλεμος» έρευνα μεγάλου (γαλλικού περιοδικού), το όνομα του οποίου, ωστόσο, δεν αναφέρεται, ενώ δημοσιεύονται σε συνέχειες κείμενα, όπως το «Μάρτυρες του 1914-1916» του Ζωρζ Ντυαμέλ. Να σημειώσουμε επίσης τις εβδομαδιαίες ανταποκρίσεις από την Γαλλία του Θράσου Καστανάκη με τον τίτλο «Μορφές της Γαλλίας μέσα στον πόλεμο», στην οποία και βρέθηκε σε όλη τη διάρκεια του γαλλόγερμανικού πολέμου.

Τα *Νεοελληνικά Γράμματα*, ως περιοδικό μέσα από το οποίο εκφράζεται η αριστερά, πέρα από τα αμιγώς λογοτεχνικά θέματα σχετικά με τον πόλεμο, παρουσιάζουν και μια πληθώρα πολιτικών τοποθετήσεων τόσο των ελλήνων διανοουμένων, όσο και των ευρωπαίων, με τις τελευταίες στη συντριπτική τους

⁹⁵ Α., «Οι Γάλλοι διανοούμενοι και ο πόλεμος», *Νέα Εστία*, τχ. 307, 1.10.1939, σελ. 1357-58.

⁹⁶ βλ. Α., «Η αγγλική πνευματική ζωή και ο πόλεμος», *Νέα Εστία*, τχ. 308, 15.10.1939, σελ. 1415-16.

⁹⁷ βλ. Χ. «Οι Γερμανοί διανοούμενοι κι ο πόλεμος», *Νέα Εστία*, τχ. 310, 15.11.1939, σελ. 1573.

πλειοψηφία να προέρχονται από την Γαλλία. Ενδεικτικά και πάλι αναφέρουμε: «Η «Γαλλία μπροστά στον πόλεμο» και «Οι οικονομικοί παράγοντες του πολέμου» του Αντρέ Λαμπάρτ, ενώ πρωτοσέλιδο δημοσιεύεται και κείμενο του αριστερού πολιτικού και πρωθυπουργού του Λαϊκού Μετώπου, Λέον Μπλούμ.

Ας επιστρέψουμε όμως και πάλι στο θέμα μας σχετικά με τις αντιδράσεις της ελληνικής λογιόσυνης γύρω από το «γαλλικό δράμα», ένα μοτίβο που θα επανέρθει σταθερά σχεδόν σε όλες τις αναλύσεις που θα ακολουθήσουν στους αμέσως επόμενους μήνες μετά τη γαλλική ήττα. Μια πρώτη, αυθόρμητη τοποθέτηση έρχεται από τον Άγγελο Σικελιανό με ένα δοκίμιο του στη *Νέα Εστία* με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Ποιο το δράμα της Γαλλίας στο επίπεδο του πνεύματος»⁹⁸. Δημοσιευμένο την 1^η Αυγούστου 1940, το δοκίμιο φέρει τόπο και ημερομηνία γραφής «Σαλαμίνα, 25 Ιουνίου 1940» και αποτελεί μια προσπάθεια από την πλευρά του Σικελιανού για την ανάλυση των πιθανών εκείνων αιτιών που οδήγησαν στην ιστορική αυτή καταστροφή:

Η αναγωγή στα αίτια μιας ιστορικής καταστροφής καθώς αυτή που σκιάζει αυτή την ώρα ακέρια τη Γαλλία, και σαν έθνος και σαν πανανθρώπινο κεφάλαιο ουσιαστικού πολιτισμού, είναι σήμερα μια από τις πιο επείγουσες και πιο άμεσες ανάγκες, καθεμιάς -προετοιμασμένης είτε όχι να αντιμετωπίσει εσωτερικά το καταπληκτικό αυτό πλήγμα- ανθρώπινης ψυχής⁹⁹.

Εμφανώς θορυβημένος από τα πρόσφατα γεγονότα, ο ποιητής θα υποστηρίξει ότι παρά την γνώμη των πολλών που εντοπίζουν τα αίτια της αναπάντεχης αυτής ήττας στους ατυχείς κυρίως στρατιωτικούς χειρισμούς και στη μη μηχανοποίηση του γαλλικού στρατού, λίγοι είναι εκείνοι που αποζητούν τα ουσιαστικά αίτια, τα οποία από καιρό άλλωστε είχαν φανερωθεί στους γάλλους *επαΐοντες* και ανάγονταν κυρίως στο *επίπεδο του πνεύματος*¹⁰⁰, αποδεικνύοντας τελικά ότι η ήττα αυτή δεν ήταν και τόσο αναπάντεχη.

Βασισμένος σε δύο γάλλους διανοουμένους του περασμένου αιώνα, στον Saint Yves d' Alveydre και κυρίως τον Jules Delarue de Strada¹⁰¹, που για τον Έλληνα

⁹⁸ Άγγελος Σικελιανός, «Ποιο το δράμα της Γαλλίας στο επίπεδο του πνεύματος», *Νέα Εστία*, τχ. 327, 1.8.1940, σελ. 916-19.

⁹⁹ Ο. π., σελ. 916.

¹⁰⁰ Και οι δύο φράσεις υπογραμμισμένες στο κείμενο από τον Σικελιανό.

¹⁰¹ Ο Saint Yves d' Alveydre υπήρξε Γάλλος μυστικιστής φιλόσοφος του 19^{ου} αιώνα, ενώ ο Jules Delarue de Strada επίσης φιλόσοφος και ποιητής που δραστηριοποιήθηκε στα τέλη του ίδιου αιώνα. Βλ. το λήμμα Saint Yves d' Alveydre στο John Michael Greer, *The new encyclopedia of the occult*,

ποιητή είχαν προφητεύσει την επικείμενη εθνική καταστροφή, ο Σικελιανός επιχειρεί μια (ιστορική) ανάλυση της κατάστασης στο επίπεδο των ιδεών. Για τον Σικελιανό, ο *Φιντεϊσμός* (καθολικισμός) από τη μία και ο *Ρατσιοναλισμός* από την άλλη -με χαρακτηριστικούς εκπροσώπους στο λογοτεχνικό πεδίο τον Κλωντέλ και τον Βαλερύ αντίστοιχα- υπήρξαν οι δύο κυρίαρχοι πυλώνες της γαλλικής σκέψης, η οποία προσκολλημένη και δέσμια σε αυτό το δίπολο δεν κατόρθωσε να προσαρμοστεί «βιολογικά στα νεοφώτιστα πνευματικά και ιστορικά διαστήματα της εποχής» και κατά συνέπεια να αξιολογήσει τους φοβερούς κινδύνους που απειλούσαν το γαλλικό έθνος¹⁰². Έτσι το δράμα της Γαλλίας σύμφωνα πάντα με τον Σικελιανό είχε προ πολλού παιχτεί στο επίπεδο του πνεύματος πριν παιχτεί στο επίπεδο της ιστορίας.

Το κείμενο του Σικελιανού, αν και αρκετά αφαιρετικό, αποτελεί μια πρώτη προσέγγιση στο ζήτημα των ευθυνών που έφεραν (άραγε;) οι Γάλλοι διανοούμενοι και ειδικά οι λογοτέχνες για την δύσκολη κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η Γαλλία, ένα ερώτημα που θα προβληματίσει έντονα και τους υπόλοιπους συγγραφείς που θα επιχειρήσουν να διατυπώσουν τη δική τους άποψη για τα γεγονότα, όπως θα δούμε και στη συνέχεια.

Μετά την δημοσίευση του άρθρου του Σικελιανού θα χρειαστεί να περάσουν σχεδόν δύο μήνες για να συναντήσουμε ξανά μια τοποθέτηση στα γεγονότα, αυτή τη φορά από τον Αιμίλιο Χουρμούζιο και πάλι από τις στήλες της *Νέας Εστίας*. Ο Χουρμούζιος όμως, σε αντίθεση με το Σικελιανό, δεν θα επιχειρήσει να αναλύσει τα δεδομένα του παρελθόντος, αλλά μέσα από μία οξυδερκέστατη μελέτη και ανάλυση των τελευταίων γαλλικών δημοσιευμάτων, θα προσπαθήσει να διαγράψει την μελλοντική πορεία της γαλλικής λογοτεχνίας, μέσα στις νέες κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές που προέκυψαν μετά την ήττα, όπως υποδηλώνει άλλωστε και ο τίτλος του δοκιμίου «Η Γαλλία αναζητεί τον νέον εαυτό της»¹⁰³.

Ο έντονος προβληματισμός που προκάλεσε στον πνευματικό κόσμο η πτώση της Γαλλίας είναι έκδηλος και στο δοκίμιο του Χουρμούζιου ευθύς εξαρχής: «Σήμερα η Γαλλία δημιούργησε ένα παρελθόν σκληρής πείρας για τον κόσμο εκείνο που έτρεφε ακλόνητη εμπιστοσύνη στον πολιτισμό και τα ιδανικά της» ενώ «υποκίνησε

Minnesota, 2003, σελ. 414-15 και Catulle Mendès, *Le mouvement poétique français de 1876 a 1900*, Paris, σελ. 278-79.

¹⁰² Άγγελος Σικελιανός, ό. π., σελ. 917.

¹⁰³ Αιμ. Χουρμούζιος, «Η Γαλλία αναζητεί τον νέον εαυτό της», *Νέα Εστία*, 1.10.1940, τχ. 331, σελ. 1172-1885.

ταυτόχρονα το πάθος της έρευνας της ηθικής αυτής οπισθοχώρησης»¹⁰⁴. Ωστόσο ο Χουρμούζιος δεν προτίθεται να αναζητήσει τα αίτια ή τις ευθύνες εκείνες που οδήγησαν στην ήττα, αλλά αντίθετα, με όση ψυχραιμία επιτρέπουν οι καταστάσεις, να δώσει μια πρώτη απάντηση στο ερώτημα: «Αυτή τη στιγμή η Γαλλία προσφέρει σ' ολόκληρο τον πνευματικό κόσμο το θέαμα ενός έθνους που αναζητεί έναν νέο εαυτό. Θα τον ανακαλύψει;»¹⁰⁵.

Αμέσως παρακάτω ο Χουρμούζιος θα προχωρήσει σε μια αναλυτική παρουσίαση των τελευταίων πολιτικών εξελίξεων μετά την υπογραφή της ανακωχής του Ιουνίου, καθώς και των πρώτων κινήσεις του νέου καθεστώτος Πεταίν που είχαν ως στόχο την «αναγέννηση» της χώρας και την ηθική της κάθαρση, για τις οποίες θα διατηρήσει, διακριτικά, τις αμφιβολίες του καθώς: «ποιες είναι οι πολιτικές και κοινωνικές κατευθύνσεις της Κυβέρνησης αυτής δεν έχει διαγραφεί με σαφήνεια». Έτσι ο συντάκτης θα σχολιάσει τα συνθήματα του πεταινικού καθεστώτος, της επιστροφής στη γη, καθώς και την προσπάθειά του για την αναμόρφωση της εθνικής παιδείας, θέματα που επιφανειακά (μόνο) φαίνονται άσχετα με το θέμα του άρθρου, δηλαδή με τις σημερινές τάσεις του γαλλικού πνεύματος αφού: «αντιλαμβάνεται [ο αναγνώστης] αμέσως πόση βαρύνουσα σημασία για την πορεία και τις κατευθύνσεις της γαλλικής διανόησης έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα που θέτει τ' αγκωνάρια της μελλοντικής πνευματικής δραστηριότητας στη Γαλλία»¹⁰⁶.

Στο τελευταίο τμήμα της ερευνάς του, όπως την αποκαλεί ο Χουρμούζιος, καταπιάνεται με την έντονη διαμάχη που έχει ξεσπάσει στη Γαλλία σχετικά με το ζήτημα της ηθικής ευθύνης των διανοουμένων για την δύσκολη κατάσταση στην οποία βρέθηκε η χώρα, καθώς και με τις απόψεις που εκφράζονται σχετικά με το μέλλον της ποίησης και του μυθιστορήματος, αλλά και με το κατά πόσο η λογοτεχνία θα ανταποκριθεί στο κάλεσμα του καθεστώτος Πεταίν για την ηθική κάθαρση και την επιστροφή στη γη. Αν και ο Χουρμούζιος περιορίζεται κυρίως στην παρουσίαση των απόψεων -τόσο εκείνων που θεωρούν ότι οι συγγραφείς στη Γαλλία στο διάστημα του μεσοπολέμου υπήρξαν οι κακοί οδηγοί αλλά και όσων σπεύδουν να υπερασπιστούν την αντίθετη άποψη- ο ίδιος φαίνεται και πάλι να κρατά μια στάση σκεπτικισμού, καθώς όπως τονίζει οι μεγαλύτεροι διανοητές τηρούν σιωπήν ιχθύος - και ορθώς πράττουν- τουλάχιστον μέχρι να συνειδητοποιήσουν και να αφομοιώσουν

¹⁰⁴ Ο. π., σελ. 1172.

¹⁰⁵ Στο ίδιο.

¹⁰⁶ Ο. π., σελ. 1175.

τα γεγονότα¹⁰⁷.

Στο τέλος του άρθρου του ο Χουρμούζιος, αν και δεν θα υιοθετήσει κάποια άποψη, καθώς, όπως ο ίδιος τονίζει, τα ζητήματα αυτά που αναφέρονται σε μια τόσο ρευστή κατάσταση εμπλουτίζονται συνεχώς με νέες παρεμβάσεις, θα σταθεί όμως κριτικά απέναντί στις πρώτες αυτές φωνές, εκδηλώνοντας την έντονη ανησυχία του για τους πνευματικούς ορίζοντες της «σημερινής» Γαλλίας, καθώς, όπως καταλήγει:

ως την ώρα δεν βλέπουμε καμιά σοβαρή προσπάθεια εμβαθύνσεως στα πραγματικά αίτια της πνευματικής της συγχύσεως και καμιάν ευσυνείδητη απόπειρα αναλύσεως του “κακού της εποχής”, αυτού του κακού που ήδη δημιουργεί τον ηθικό και ιδεολογικό κυκεώνα της. [...] Ωστόσο οι πρώτες σκέψεις, οι πρώτοι απολογισμοί, οι πρώτες ενδοσκοπήσεις μαρτυρούν προχειρότητα επικίνδυνη, τουλάχιστο για το άμεσο μέλλον της γαλλικής διανόησης, ή έστω αποθαρρυντική για την ικανότητα των Γάλλων διανοουμένων να ξεπεράσουν σύντομα το στάδιο της ηθικής και ιδεολογικής των συγχύσεως¹⁰⁸.

Το θέμα θα απασχολήσει την ίδια περίοδο και δύο συνεργάτες των *Νεοελληνικών Γραμμάτων*, τον Κλέωνα Παράσχο και τον Γιώργη Λαμπρινό, με έναν έμμεσο διάλογο να αναπτύσσεται μάλιστα μεταξύ τους. Τόσο ο Παράσχος, όσο και ο Λαμπρινός, συλλαμβάνουν την γαλλική ήττα με όρους δράματος, όπως εύγλωττα μαρτυρούν άλλωστε και οι τίτλοι των δοκιμίων τους «Γύρω από το γαλλικό δράμα»¹⁰⁹ και το «Δράμα της Γαλλίας»¹¹⁰ αντίστοιχα. Και οι δύο συγγραφείς θα επιχειρήσουν να τοποθετηθούν στα πρόσφατα γεγονότα, με κύριο σημείο αναφοράς τους το ζήτημα που έχει ανακύψει γύρω από το εάν τελικά οι γάλλοι διανοούμενοι μοιράζονται ή όχι κάποιο μερίδιο της ευθύνης για τα δεινά της Γαλλίας, ενώ ταυτόχρονα δράττονται της ευκαιρίας για να καταθέσουν και τις απόψεις τους γενικά για τη θέση του πνευματικού ανθρώπου στον κοινωνικό στίβο.

Ο προβληματισμός αυτός, τουλάχιστον για τα *Νεοελληνικά Γράμματα*, δεν ήταν καινούριος, καθώς είχε απασχολήσει ξανά το περιοδικό λίγες ημέρες μετά την έναρξη του πολέμου, με τον αριστερό Δημήτρη Φωτιάδη να θέτει το ερώτημα ή μάλλον τα ερωτήματα:

¹⁰⁷ Ο. π., σελ. 1181.

¹⁰⁸ Ο. π., σελ. 1885.

¹⁰⁹ Κλέων Παράσχος, «Γύρω από το γαλλικό δράμα: η ευθύνη των ανθρώπων του πνεύματος», *Νεοελληνικά Γράμματα*, 5.5.1940, τχ. 201, σελ. 7, 10.

¹¹⁰ Γ. Λαμπρινός, «Το δράμα της Γαλλίας», *Νεοελληνικά Γράμματα*, τχ. 203, σελ. 3.

ποια πρέπει να είναι η στάση του [κάθε ανθρώπου] όταν πια το “αφάνταστο” έγινε και η τραγωδία μαίνεται ξανά πάνω στον κόσμο μας; Έχει τάχα υποχρέωση ν’ αποτραβηχτεί και να μείνει αμέτοχος; Να νίψει τα χέρια του και να γυρέψει μια οποιαδήποτε φυγή -στον έρωτα, στα βιβλία ή στη φύση- και εκεί να μείνει αδιάφορος κι ατάραχος για ό,τι πρόκειται να επακολουθήσει; Να υψώσει τον εαυτό του πάνω από τα εγκόσμια, μια κι αυτός δεν είναι υπεύθυνος της παραφροσύνης των άλλων;

καταλήγοντας στο ότι: «ο πνευματικός άνθρωπος, όσος κι αν είναι ο πόνος του, βρίσκεται κι αυτός υποχρεωμένος, όπως κάθε άλλος, να πάρει μια θέση»¹¹¹.

Είναι σωστό να ζητούμε ευθύνες από ανθρώπους που δεν χειρίστηκαν άμεσα και υπεύθυνα τις υποθέσεις ενός κράτους και είναι δυνατόν ο πνευματικός άνθρωπος να ανακατωθεί κάπως ουσιαστικά και γόνιμα στα πολιτικά πράγματα της πατρίδας του, χωρίς να παραμελήσει επικίνδυνα το κύριο έργο του, εκείνο για το οποίο έχει φτιαχτεί και με το οποίο προσφέρει τις πιο πολύτιμες υπηρεσίες του;¹¹²

αναρωτιέται λοιπόν ο Κλέων Παράσχος, ασκώντας κριτική σε κάποιες μέτριες -σύμφωνα με τον γράφοντα- φωνές που υψώθηκαν πρόσφατα στη Γαλλία, οι οποίες εξαπολύοντας ένα δριμύ κατηγορώ εναντίον ορισμένων λογοτεχνών, αναζητούν ευθύνες και στον πνευματικό κόσμο. Ο Παράσχος είναι κατηγορηματικός: αρκετοί Γάλλοι διανοούμενοι και λογοτέχνες, όπως υποστηρίζει, όχι μόνο δεν υπήρξαν «απολιτικοί», αλλά αντίθετα παρακολουθούσαν «από κοντά και όχι με ψυχρό και αδιάφορο μάτι, σκεπτικά, την πολιτική πορεία του τόπου των», ενώ παραθέτει μια πληθώρα αντιπροσώπων της μεσοπολεμικής γαλλικής λογοτεχνίας, που κάθε άλλο παρά αδιάφοροι είχαν σταθεί, καθώς με τα έργα τους έθιγαν τα πιο σπουδαία κοινωνικά ζητήματα της εποχής τους¹¹³.

Αλλά ακόμη και για λογοτέχνες, όπως ο Βαλερύ ή ο Ζίντ -στο πρώιμο έργο του τουλάχιστον- που η στάση τους υπήρξε σε μεγαλύτερο βαθμό αποστασιοποιημένη μπροστά στα μεγάλα πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα, ο Παράσχος θεωρεί ότι είναι παρακινδυνευμένο να τους επιρρίπτεται οποιαδήποτε κατηγορία ότι επηρέασαν αρνητικά το κοινό τους. Για τον Παράσχο άλλωστε, τα παραπάνω παραδείγματα αν εγείρουν κάποιον προβληματισμό, αυτός θα έπρεπε να είναι το αν τελικά «επιτρέπεται» ή όχι στον λογοτέχνη η πλήρης αποχή από την

¹¹¹ Δημήτρης Φωτιάδης, «Το ερώτημα», *Νεοελληνικά Γράμματα*, 9.9.1939, τχ. 145, σελ. 1.

¹¹² Κλέων Παράσχος, «Γύρω από το γαλλικό δράμα...», ό. π., σελ. 7.

¹¹³ Ο. π.

πολιτική ζωή, στα ευρύτερα πάντα συμφραζόμενά της¹¹⁴.

Με αφορμή λοιπόν τον Βαλερύ και τον Ζίντ και φέρνοντας ως παράδειγμα τον Μονταίν, διανοούμενος που είχε δοκιμαστεί και στο χώρο της πολιτικής έχοντας χρηματίσει δήμαρχος του Μπορντώ, πριν ξεκινήσει τη συγγραφή των *Δοκιμίων* του, ο Παράσχος θα θέσει μια σειρά από νέα ερωτήματα: μπορεί ο λογοτέχνης να είναι ταυτόχρονα υπηρέτης δύο αφεντάδων (τέχνης και πολιτικής); Και αν αποφασίζει να υπηρετήσει την πολιτική μέσα από το έργο του, σε ποιο βαθμό ζημιώνει την τέχνη του, αναρωτιέται ο συντάκτης, παραθέτοντας μάλιστα την άποψη του Γκαίτε, σύμφωνα με την οποία «η πρόθεση φαίνεται, και αυτό ζημιώνει το έργο»¹¹⁵.

Ποια είναι όμως η θέση που παίρνει ο Παράσχος; Ο ίδιος φαίνεται, αν όχι να δικαιολογεί, τουλάχιστον να μην υιοθετεί αφοριστικές θέσεις για εκείνους τους λογοτέχνες -κοντά βέβαια σε αυτούς που «στρατεύτηκαν» με τον τρόπο τους πάντοτε- που τελικά υπήρξαν περισσότερο «αθηναίοι παρά σπαρτιάτες», καθώς: «ποιός πνευματικός άνθρωπος και εν ονόματι του πνεύματος θα μπορούσε να τους κακίσει;»¹¹⁶.

Ο Γιώργης Λαμπρινός στο κείμενό του, που κλείνει και τον κύκλο αυτής της μεγάλης συζήτησης, θα υιοθετήσει μια πιο ξεκάθαρη θέση. Έχοντας δημοσιεύσει το κείμενο δέκα μέρες σχεδόν πριν την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου, στις 19 Οκτωβρίου, ο ίδιος φαίνεται να μην τρέφει καμιά ψευδαίσθηση για το ότι και η Ελλάδα σύντομα θα βρεθεί στο μάτι του κυκλώνα, όπως το θέτει εμμέσως, πλην σαφώς: «Ενώ ο πόλεμος συνεχίζεται, σκληρός κι ανελέητος, χωρίς να φαίνεται πουθενά ακόμη το τέρμα του, η ανθρωπότητα, κι αυτή που μάχεται κι αυτή που θωρεί τα γεγονότα απλώς θεατής *ως την ώρα*, σκύβει πονετικά το κεφάλι να ιδεί από κοντά το μεγάλο θύμα του: το λαό της Γαλλίας»¹¹⁷.

Και για τον Λαμπρινό, όπως και για τους υπόλοιπους συγγραφείς που τοποθετήθηκαν στο ζήτημα της Γαλλίας, το ερώτημα είναι ένα: «φταίνει και πόσο οι διανοούμενοι ενός τόπου για την προκοπή, τη δόξα ή το πέσιμό του; Φταίει και πόσο, συνεπώς, η γαλλική διάνοηση, η τέχνη ειδικότερα, στην τελευταία καταστροφή;»¹¹⁸. Όσο και να διαρρηγνύουν τα μιάτιά τους οι υπέρμαχοι του αισθητισμού για το «άθλιο» μπέρδεμα τέχνης και πολιτικής, ο Λαμπρινός θα υποστηρίξει ότι η ουσία

¹¹⁴ Στο ίδιο.

¹¹⁵ Ο. π. σελ. 10.

¹¹⁶ Στο ίδιο.

¹¹⁷ Γ. Λαμπρινός, «Το δράμα της Γαλλίας», ό. π. σελ. 3 (Η υπογράμμιση δική μου).

¹¹⁸ Ο. π.

παραμένει μία παντού και πάντοτε: οι διανοούμενοι δεν μπορούν να είναι -και οφείλουν να μην είναι- αποκομμένοι από την τρέχουσα πραγματικότητα και κυρίως από τις πιο δραματικές της εκφάνσεις. Για τον Λαμπρινό βέβαια ο καλλιτέχνης θα είναι πάντα καλλιτέχνης, και αυτή είναι άλλωστε η αποστολή του· αποστολή που, ωστόσο, οφείλει να εκπληρώσει όχι όντας απομονωμένος μέσα στη δίνη των γεγονότων, αλλά όταν θα έχει έρθει η κατάλληλη στιγμή. Και είναι εδώ που ο συντάκτης θα υπενθυμίσει στους αναγνώστες του το παράδειγμα των Ελλήνων διανοουμένων, οι οποίοι στην επανάσταση του 21 παράτησαν την πένα και έπιασαν τα άρματα του αγώνα.

Έτσι λοιπόν και οι Γάλλοι διανοούμενοι, για τον Λαμπρινό, έμειναν πιστοί στο χρέος τους τα τελευταία χρόνια, θέτοντας τους εαυτούς τους πρωτοπόρους στα κινήματα, φωτίζοντας και οδηγώντας τους συμπολίτες τους στις κρίσιμες στιγμές: «Πόσες φορές τα τελευταία χρόνια, ή και τα παλιότερα δεν είδαμε Γάλλους διανοουμένους παγκοσμίου κύρους να βγαίνουν με μια διακήρυξη, μ' ένα μανιφέστο και να διαλαλούν το ένα ή το άλλο ιδανικό, το ένα ή το άλλο χρέος της στιγμής; Έκαμαν άσχημα; Αλλά γιατί; Ποιός θα τους κατηγορήσει;»¹¹⁹.

Αλλά στο σημείο αυτό ο συντάκτης εντοπίζει το πραγματικό πρόβλημα της σημερινής Γαλλίας: οι φωνές που ακούγονται και εξαπολύουν δριμύτητα κατηγορώ δεν είναι αυτές του αληθινού γαλλικού πνευματικού κόσμου (μια παρατήρηση που είχαν κάνει, πιο διακριτικά βέβαια, και ο Χουρμούζιος και ο Παράσχος), αλλά μια σωρεία από οπορτουνιστές συγγραφείς χαμηλής στάθμης και αμφίβολης ποιότητας που κοντά τους: «σέρνεται το ιδανικό που γαλβανίζει αυτούς όλους τους σημερινούς ρήτορες: *ο γυρισμός στη γη!*»¹²⁰, μια σαφέστατη μομφή του συντάκτη προς το νέο καθεστώς Πεταίν. «Οι ευθύνες υπάρχουν, χωρίς αντιλογία, και πρέπει να καταμεριστούν - κατά το είδος και κατά τους ανθρώπους»¹²¹ θα καταλήξει ο Λαμπρινός, υποστηρίζοντας, ωστόσο, πως η μοναδική κατηγορία που δεν μπορεί κάποιος να προσάψει στους Γάλλους διανοουμένους είναι ότι μπλέχτηκαν σε υποθέσεις αλλότριες που «κανονικά» δεν θα έπρεπε να τους απασχολούν.

Η συζήτηση πιθανότατα θα συνεχίζονταν, αν δεν διακόπτονταν βίαια από την ιταλική επίθεση δέκα μέρες μετά και την τελευταία τοποθέτηση του Λαμπρινού, η οποία υπό μία έννοια στάθηκε προφητική: στον πόλεμο του σαράντα σύσσωμη η

¹¹⁹ Στο ίδιο.

¹²⁰ Στο ίδιο (η υπογράμμιση δική μου).

¹²¹ Στο ίδιο.

ελληνική διανόηση απάντησε έμπρακτα στο κάλεσμα των κρίσιμων αυτών ιστορικών στιγμών, είτε μεταβαίνοντας στην πρώτη γραμμή του μετώπου, είτε μένοντας στα μετόπισθεν, δικαιώνοντας έτσι τις θέσεις του Λαμπρινού περί ευθύνης των διανοουμένων.

β) Η προδομένη Γαλλία

Αν τα παραπάνω κείμενα υπήρξαν μια προσπάθεια ενός τμήματος της ελληνικής λογιοσύνης να προσεγγίσει τις διάφορες πτυχές του γαλλικού δράματος, άλλοτε αναζητώντας τα βαθύτερα αίτια του στην πνευματική ιστορία της Γαλλίας και άλλοτε προσπαθώντας (με μια έκδηλη ανησυχία) την μελλοντική της πορεία, η όλη συζήτηση είναι σίγουρα ενδεικτική για το πόσο στενά παρακολουθούσαν οι Έλληνες διανοούμενοι τις τρέχουσες εξελίξεις στη γαλλική πνευματική και καλλιτεχνική ζωή. «Γιατί το δράμα της [Γαλλίας] είναι και δικό μας δράμα»¹²² κατέληγε στο δοκίμιό του ο Γιώργης Λαμπρινός.

Ωστόσο η γαλλική ήττα δεν στάθηκε μόνο η αφορμή για την παραπάνω συζήτηση. Ο Θράσος Καστανάκης, έχοντας ζήσει από κοντά τα δραματικά γεγονότα του πολέμου, της παράδοσης του Παρισιού και της συνθηκολόγησης, θα μετουσιώσει, επιστρέφοντας στην Ελλάδα τον Οκτώβριο του 1940, τις εμπειρίες του αυτές σε μια σειρά διηγημάτων που δημοσιεύονται στα *Νεοελληνικά Γράμματα* κατά την διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου. Τα διηγήματα αυτά, πέντε στο σύνολό τους, θα συμπεριληφθούν μαζί με άλλα τέσσερα το 1945 στην συλλογή *Η προδομένη Γαλλία*¹²³.

Ο γαλλοθρεμμένος Καστανάκης τον Ιούνιο του 1940, ακολουθώντας τις ορδές των χιλιάδων κατοίκων που έσπευδαν πανικόβλητοι να εγκαταλείψουν τη γαλλική πρωτεύουσα, θα βρεθεί και ο ίδιος πρόσφυγας σε ένα μικρό χωριό στη νοτιοδυτική Γαλλία, το Μονεστιέ, που θα αποτελέσει και τον κύριο χώρο δράσης των διηγημάτων του¹²⁴. Σε αυτά ο συγγραφέας θα αφηγηθεί τόσο τα ίδια τα γεγονότα του πολέμου,

¹²² Στο ίδιο.

¹²³ Τα διηγήματα που δημοσιεύει ο Καστανάκης στα *Νεοελληνικά Γράμματα* είναι: «Η κληρονομιά της Μαρίας», «Οι αναμνήσεις του Γιουστίνου», «Ο Γιουστίνος και ο Αυγουστίνος», «Ο εγγονός του Γκούργκου», «Ο πατέρας του Μονεστιέ». Στην μεταπολεμική έκδοση των διηγημάτων στον τόμο *Η προδομένη Γαλλία* ο Καστανάκης προσθέτει άλλα τέσσερα διηγήματα: «Θράσος Καστανάκης, *Η προδομένη Γαλλία*, Αθήνα (Οι φίλοι του βιβλίου), 1945

¹²⁴ Ο Γ. Δ. Παγανός, που επιμελήθηκε το λήμμα «Θρασος Καστανάκης» στην ανθολογία για τη

όσο και τις αντιδράσεις των κατοίκων του Μονεστιέ στον απόηχο της ήττας και της συνθηκολόγησης, παρουσιάζοντας ταυτόχρονα με μια ηθογραφική διάθεση, ένα πανόραμα της γαλλικής κοινωνίας στους αμέσως επόμενους μήνες μετά την γαλλική καταστροφή. Η φιλόργυρη και σκληρή χωριάτισσα Μαριά, που μας θυμίζει τους σκοτεινούς χαρακτήρες των μυθιστορημάτων του Ζολά, ο Γιουστίνος και η γυναίκα του, πρόσφυγες από το Παρίσι, οι παλαίμαχοι ήρωες του προηγούμενου πολέμου Καμίγιος και Κλουσκάρ, είναι μερικοί μόνο από τους πρωταγωνιστές των διηγημάτων του Καστανάκη.

Στις «Αναμνήσεις του Γιουστίνου»¹²⁵ ο συγγραφέας θα αναπλάσει τα γεγονότα του σύντομου πολέμου και της εκκένωσης του Παρισιού, μέσα από την αναδρομική αφήγηση των δύο πρωταγωνιστών του διηγήματος, του Γιουστίνου και της γυναίκας του Μαρί, κατόχων στις ευτυχισμένες προπολεμικές μέρες ενός μικρού παντοπωλείου, το οποίο και εγκατέλειψαν μαζί με όλα τους υπάρχοντα για να πάρουν το δρόμο της προσφυγιάς και να βρεθούν στο Μονεστιέ. Ο Γιουστίνος μην γνωρίζοντας αρκετά γράμματα, ενημερωνόταν για τις εξελίξεις του πολέμου από έναν φτωχό ζωγράφο που πήγαινε στο μαγαζί και του διάβαζε τα πολεμικά άρθρα: «οι Γερμανοί είναι στο Αρράς, οι Γερμανοί είναι στο Αμπεβίλ, οι Γερμανοί είναι στο Ρουάν, οι Γερμανοί είναι στη Κομπιένη, και τα σχολίαζε ο ρατές εκείνος ζωγράφος, Ντελόρμ, ο γλυκός άνθρωπος με το μπαλωμένο παλτό και δεν αγόραζε, βέβαια, ποτέ καμιάν εφημερίδα»¹²⁶.

Παρά την υπερ-αισιόδοξη πίστη του ζωγράφου στην επερχόμενη νίκη των γαλλικών στρατευμάτων, που δίνεται από τον Καστανάκη με αρκετές δόσεις χιούμορ¹²⁷, οι ελπίδες του σύντομα θα διαψευστούν: «Φτάσανε οι Γερμανοί στο Μάρνη, τον υπερπηδήσανε. Κι όλα τ' άλλα ποτάμια και τους παραπόταμους, και τα φρούρια που είχανε στρατιώτες, τα περάσανε και υπερπηδούσανε τα πάντα. Φτάνανε στο Παρίσι»¹²⁸. Ο αφηγητής στο σημείο αυτό παρέχει στο ελληνικό κοινό ορισμένες μοναδικές εικόνες-μαρτυρίες της γεμάτης από πρόσφυγες γαλλικής πρωτεύουσας,

μεσοπολεμική πεζογραφία των εκδόσεων Σοκόλη, παραδίδει ότι το Μονεστιέ ήταν όντως το χωριό στο οποίο βρέθηκε ο Καστανάκης μετά την παράδοση του Παρισιού στους Γερμανούς. Βλ. Γ. Δ. Παγανός, «Θράσος Καστανάκης» στο *Η μεσοπολεμική πεζογραφία: από τον πρώτο έως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο*, Αθήνα (Σοκόλης), 1993, σελ. 381 (347-390)

¹²⁵ Θράσος Καστανάκης, «Οι αναμνήσεις του Γιουστίνου», *Νεοελληνικά Γράμματα*, 15.2.191, τχ. 220, σελ. 3.

¹²⁶ Στο ίδιο.

¹²⁷ «Δεν είχε ποτέσ απελπιστεί, δεν είχε ποτέσ απογοητευτεί για τον εαυτό του, για το ταλέντο του, για την καλλιτεχνική του σταδιοδρομία, που είχε πελαγώσει ανέκαθε, γιατί λοιπόν να απογοητευτεί για την τύχη της Γαλλίας...». Στο ίδιο.

¹²⁸ Στο ίδιο.

καθώς και της σταδιακής της εγκατάλειψής από τους κατοίκους, με τη μορφή χρονικού:

Δέκα Ιουνίου. Οι ώρες περνούσαν με τους πρόσφυγες που πέφτανε στους δρόμους, κοιμόντανε τη νύχτα στα πεζοδρόμια, στους δημόσιους κήπους, στα σκολειά. [...] Και μένανε στους δρόμους είχαν κάτι στην τσέπη τους, το μασούσαν και κοιμούνταν κατάχαμα στα πεζοδρόμια ή στα τουνέλια του υπογείου σιδηροδρόμου. Ήτανε μια απερίγραπτη εικόνα κόλασης, προδοσίας, διάλυσης και ήττας. Εκεί μπορούσες να εξηγήσεις την καταστροφή και να προφητέψεις τη συνέχειά της¹²⁹.

Ποια τα αίτια όμως για τον συγγραφέα του «εξωφρενικού» αυτού «δράματος της ιστορίας»; Η προδοσία στις ανώτερες τάξεις των στρατιωτικών θα υποστηρίξει στα διηγήματά του ο Καστανάκης, μέσα από τις φωνές των θετικών του πρωταγωνιστών¹³⁰. Ο Κλουσκάρ παλαιμάχος του '14, αν και φοροεισπράκτορας της περιοχής, δεν φοβάται να ασκήσει κριτική εναντίον της νέας επίσημης Γαλλίας που ευθύνεται για την ήττα: «Δε φοβάται, λέει, τις απόψεις του για τις προδοσίες “που ήταν άγνωστες το 14”. -Αυτός ο δικός σας δεν ήταν πόλεμος! φωνάζει. Αυτός ήταν αστυνομικό μυθιστόρημα!» ενώ παρακάτω θα διαχωρίσει τους απλούς στρατιώτες από τους αξιωματικούς: «Οι αξιωματικοί κάνουν πως δεν ακούνε. Οι στρατιώτες κουνούνε το κεφάλι τους. Αυτοί έχουνε δει από πιο σιμά την προδοσία και τις ντροπές του καθενός ανωτέρου αξιωματικού τους -όπου οι ηρωικές εξαιρέσεις στάθηκαν ελάχιστες»¹³¹.

Και σε άλλα διηγήματα, όπως στο «Ο πατέρας του Μονεστιέ»¹³², μόνιμο θέμα συζήτησης του μικρού χωριού αποτελεί η ταπεινωτική ήττα της Γαλλίας με τους Γάλλους να αποτελούν τους κύριους υπαίτιους. Και πάλι ο Κλουσκάρ, σε μια συνομιλία του με τον καλοκάγαθο ξενοδόχο του μικρού Μονεστιέ Καμίγιο θα υποστηρίξει: «-Ναι Καμίγιο, κοροϊδεύομαστε. Η Γαλλία κοροϊδεύει τους Γάλλους και τους δυσφημίζει σ' όλο τον κόσμο. Και άμα συλλογιστείς πως ολόκληρος ο κόσμος την είχε σα σημαία του την πατρίδα μας! Τώρα... Προδώσαμε και τον εαυτό μας και τους ανθρώπους που πιστεύανε σε μας»¹³³, ενώ δεν κρύβεται στα λόγια του και η

¹²⁹ Στο ίδιο.

¹³⁰ Η οπτική του Καστανάκη περί εσωτερικής προδοσίας γίνεται ακόμη πιο ξεκάθαρη το 1945 με τον τίτλο *Η προδομένη Γαλλία που επιλέγει για την συλλογή*.

¹³¹ Ο. π.

¹³² Θράσος Καστανάκης, «Ο πατέρας του Μονεστιέ», *Νεοελληνικά Γράμματα*, 22.3.1941, τχ. 225, σελ. 1.

¹³³ Στο ίδιο.

οπτική του γαλλόφιλου συγγραφέα: «Για την ιστορία μας και το λαό μας όλος ο ντουινιάς μας αγαπούσε, γράφανε οι ξένοι για μας, πονούσανε για μας»¹³⁴. Παράλληλα οι αιχμές κατά του νέου, συνεργαζόμενου με τη ναζιστική Γερμανία καθεστώτος του Βισύ δεν λείπουν από το κείμενο: «Και ποιά είναι αυτό το Κράτος σήμερα; Πού βρίσκεται; Στο Βισύ, στο Κλερμόν-Φερράν ή στο Παρίσι; Και το Παρίσι, πού βρίσκεται σήμερα; Μπορείς να μου πεις; Θα μας αναγγείλουνε σε λίγο πως μεταφέρθηκε στο Βερολίνο»¹³⁵.

Αν για τον Καστανάκη η ήττα της Γαλλίας προήλθε από την προδοσία της στρατιωτικής και πολιτικής της ηγεσίας με την αμέριστη στήριξη που είχαν από τις ανώτερες αστικές τάξεις¹³⁶, ο απλός γαλλικός λαός, ενσαρκωμένος στα πρόσωπα των πρωταγωνιστών του, θα είναι αυτός που θα φέρει τη λύτρωση και κυρίως η νέα γενιά, ενώ δεν απουσιάζουν από τα διηγήματα και τα πρώτα ψήγματα αντίστασης, καθώς οι κάτοικοι το βράδυ συγκεντρώνονται για να σχολιάσουν τα τελευταία νέα:

Την νύχτα αργά, όταν τελείωνε αυτός ο σαματάς, ερχόταν η κυρία Ρόκ με το φινό κεφάλι τη, με το χαμογελαστό θλιμμένο μουτράκι της. Του έλεγε τα τελευταία πολιτικά νέα που μάθαινε ιεροκρυφίως: «Ο Ντε Γκωλ είπε... Οι ελεύθεροι Γάλλοι χτυπήσανε... Οι Εγγλέζοι ρίξανε χτες τόσα αεροπλάνα...» Με τις πληροφορίες της ο Καμίγιος ξεχνούσε πως κρύωνε, σηκώνουνταν, ανασηκώνουνταν μέσα στις κουβέρτες και τα παπλώματά του. Έφτανε κι ο Γκούργκος, που είχε πάντα μυστηριώδεις αισιόδοξες πληροφορίες για το τι γίνονταν στην κατεχόμενη ζώνη της Γαλλίας¹³⁷

ενώ και σε άλλα διηγήματα οι ντόπιοι ενημερώνονται για τις εξελίξεις από «το ράδιο της Λόντρας» και «τίποτε άλλο δεν θέλανε να ακούσουν παρηγοριότανε, θυμώναν, αγρίωναν...»¹³⁸.

Ωστόσο, παρά την απογοήτευση και την αγανάκτηση των κατοίκων για την

¹³⁴ Στο ίδιο.

¹³⁵ Στο ίδιο.

¹³⁶ Ο λαϊκός Καμίγιος που στο διήγημα παρουσιάζεται ως το πιο αγαπητό πρόσωπο του χωριού, κυρίως στα παιδιά, τα οποία μάλιστα τον αποκαλούν και πρώτο «πατέρα» τους, μιλάει για το αγαπημένο του «παιδί», τον γιο του βιομήχανου Μενάρ. Ο Μενάρ, σύμφωνα με τον φορέα των απόψεων του συγγραφέα Κλουσκάρ, ήταν «από τους πιο ύπουλους αντιδραστικούς της περιοχής, αρχηγός της πέμπτης φάλαγγας», ο οποίος την επομένη της γερμανικής εισβολής στο Παρίσι θα εμφανιστεί στην εκκλησία να λέει: «Επί τέλους νικηθήκαμε! Αυτή η φιλελεύθερή σας Γαλλία που τη φτιάσαν οι αλήτες, έπρεπε να νικηθεί... Καλύτερα να μας κυβερνά ο εχθρός παρά τα ανθρωπάκια του λαού!».

¹³⁷ Στο ίδιο.

¹³⁸ Θράσος Καστανάκης, «Ο εγγονός του Γκούργκος», *Νεοελληνικά Γράμματα*, 8.3.1941, τχ. 223, σελ. 2.

αναπάντεχη και ανεξήγητη αυτή καταστροφή, υπήρχαν στιγμές που η ζωή στο Μονεστιέ ξαναέβρισκε τους κανονικούς της ρυθμούς, δίνοντας έτσι την ευκαιρία στον Καστανάκη για παρεκβάσεις με ηθογραφικούς τόνους, όπως στο διήγημα *Ο εγγονός του Γκούργκου*, όπου και ο αφηγητής περιγράφει, με πιο ελαφριά διάθεση, έναν γαλλικό γάμο με τα τοπικά έθιμα:

Κι αμέσως μόλις που νύχτωνε, τα παλληκάρια, οι κοπέλες, τα παιδιά αρχίσανε το “Σαριβαρί”, το πιο παλιό έθιμο του τόπου, δηλαδή πήρανε κουδούνια, τροκάνια, ροκάνες, κατσαρόλες, τρακατρούκες, τουμπελέκια, τενεκέδες, άδεια μπυτόνια και μαζευτήκανε κάτω από τα παράθυρα του Ρολάντου. Έτσι γίνονταν που κάθε φορά ένας χηριός αποφάσιζε να ξαναπαντρευτεί. [...] φωνάζαν προς τα παράθυρα του Ρολάντου, το παλαικό:

- Ακομοντεράς, ακομοντεράς πας;

Που στην ελληνική είναι περίπου:

- Δέχεσαι ή δε δέχεσαι;

Να δεχτεί να πληρώσει σ’ όλους τα ποτά. Κι αν δεχόταν ο χηριός, η κοσμογαλασιά αυτή θα ξεκολούθουσε μιαν ολόκληρη εβδομάδα πριν από τις παντρείές του κι άλλη μια δεύτερη κι ολόκληρη εβδομάδα μεταγαμήλια¹³⁹.

γ) «Εμπρός στο εγγλέζικο μυθιστόρημα»

Οι αληθινοί Γάλλοι είναι σήμερα στις φυλακές. Ας με συλλάβουν λοιπόν! Τους προκαλώ: φωνάζω πως η μόνη μας ελπίδα είναι σήμερα οι Εγγλέζοι. Αυτοί είναι οι άντρες της Ευρώπης. Ζήτω ο βασιλιάς της Αγγλίας, ζήτω ο Τσώρτσιλ, ζήτω ο τελευταίος εργάτης της Αγγλίας που θα μας λυτρώσουνε από την κόλαση της σημερινής μας ατίμωσης¹⁴⁰.

Αν και ο Θράσος Καστανάκης με μια υποσημείωσή του διαβεβαιώνει τους Έλληνες αναγνώστες για την ιστορικότητα των παραπάνω λόγων, των οποίων, όπως υποστηρίζει, υπήρξε αυτήκοος μάρτυρας¹⁴¹, παρουσιάζοντας έτσι τους Γάλλους να έχουν εναποθέσει όλες τους τις ελπίδες για τη σωτηρία τους στους Άγγλους, ο ίδιος φαίνεται μάλλον να εκφράζει περισσότερο τις ελπίδες της ελληνικής πλευράς για την

¹³⁹ Στο ίδιο.

¹⁴⁰ Θράσος Καστανάκης, «Οι αναμνήσεις του Γιουστίου», ό. π., σελ. 3.

¹⁴¹ «Ιστορικό. Αυτά τα ζήτω τ’ άκουσα με τα ίδια μου τ’ αυτιά». Στο ίδιο.

στήριξη των Βρετανών σε μια περίοδο μάλιστα που η Γερμανική επίθεση εναντίον της Ελλάδας φαινόταν πλέον αναπόφευκτη.

Πράγματι, ακόμη και με μια γρήγορη ματιά στην ύλη των *Νεοελληνικών Γραμμάτων*, κυρίως μετά την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου, κάποιος θα μπορούσε να παρατηρήσει μια πολύ ενδιαφέρουσα μετατόπιση στη διαχείριση της ξενόγλωσσης λογοτεχνίας, μετατόπιση που σχετίζεται άμεσα με τις ταχύτατες εξελίξεις στο πολεμικό μέτωπο. Έτσι λοιπόν από την περίοδο της έναρξης του πολέμου και έπειτα μεγάλο, αν όχι το μεγαλύτερο, ποσοστό της ξενόγλωσσης ύλης του περιοδικού εξακολουθεί να προέρχεται από τα γαλλικά γράμματα, ενώ και οι αναλύσεις γύρω από τον πόλεμο, όπως είδαμε, παρακολουθούν στενά την γαλλική οπτική. Μετά την πτώση της Γαλλίας, ωστόσο, το ποσοστό αυτό μειώνεται δραματικά σε σημείο που, από τα τελευταία τεύχη του Ιουνίου 1940 έως και το κλείσιμο του περιοδικού τον Απρίλιο του 1941, τα δημοσιεύματα τόσο της μεταφρασμένης γαλλικής λογοτεχνίας, όσο και των μεταφρασμένων γαλλικών κειμένων ευρύτερου ενδιαφέροντος (λογοτεχνικά δοκίμια, μελέτες, αναλύσεις κτλ.) σχεδόν εξαφανίζονται.

Στην ανάλυση αυτή σίγουρα έπαιξαν σημαντικό ρόλο οι πολεμικές και πολιτικές εξελίξεις στη Γαλλία, για ευνόητους λόγους -μειωμένη πρωτότυπη λογοτεχνική παραγωγή, διακοπή των εκδόσεων κτλ. στους πρώτους τουλάχιστον μήνες- αλλά και, προφανώς, η ιταλική επίθεση από τον Οκτώβριο του 1940 και μετά, γεγονός που οδήγησε σε μια (εύλογη) έξαρση της ελληνικής καλλιτεχνικής παραγωγής και στην παράλληλη μείωση του ενδιαφέροντος για την ξένη λογοτεχνία γενικότερα¹⁴². Ωστόσο από το τεύχος με ημερομηνία 22 Δεκεμβρίου 1940, αφιερωμένο στην «πνευματική Αγγλία», που σημειώνεται με κεφαλαία γράμματα στον υπέρτιτλο, το ενδιαφέρον των διανοουμένων θα μετατοπιστεί πλέον, και σχεδόν αποκλειστικά, στην αγγλική λογοτεχνία, καθώς, όπως παρατηρεί και ο Αλέξανδρος Αργυρίου η Βρετανία ήταν αυτή που είχε «αντεπεξέλθει στη “μάχη των ουρανών”»¹⁴³.

¹⁴² Στους δύο πρώτους μήνες του ελληνοϊταλικού πολέμου από το τεύχος 205 στις 2.11.1940 έως και το τεύχος 212 στις 21 Δεκεμβρίου 1940, τα μοναδικά ξένα λογοτεχνικά κείμενα που εμφανίζονται στα 8 τεύχη, πέρα από τα «Καπνοτόπια» του Έρνστ Κάλντγουελ που η δημοσίευση του ωστόσο είχε ξεκινήσει πολύ νωρίτερα, είναι του Pierre Jean Jouve, «Ωδή στο λαό» και του Ουόλτ Ουίτμαν, «Κρότοι τυμπάνων». Για την «στράτευση» της λογοτεχνίας στον ελληνοϊταλικό πόλεμο καθώς και τα μοτίβα που αξιοποίησαν οι καλλιτέχνες βλ. «Ο πόλεμος: καλλιτεχνική πανστρατιά» στο Αγγέλα Καστινάκη, *Η λογοτεχνία...*, ό. π., σελ. 33-8.

¹⁴³ Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας...*, τομ. Γ', ό. π., σελ. 35.

Το τεύχος αυτό, με την εικόνα του Μπάιρον στο κέντρο, θα φιλοξενήσει στο πρωτοσέλιδο απόσπασμα από το ταξιδιωτικό του Καζαντζάκη *Αγγλία*¹⁴⁴ αλλά και το κείμενο του R. Close «Πως γνώρισα την Ελλάδα», ο οποίος και θα δώσει τον τόνο αυτού του αφιερώματος: «Για να γίνει, λοιπόν, η συμπάθεια αυτή, όχι μόνο μια εγκάρδια συνεννόηση, αλλά κάτι το στέρεο και διαρκές -ποιός από εμάς δεν θα το επιθυμούσε;- πρέπει διαρκώς να γνωρίζομαστε όλο και περισσότερο. Από αυτό πηγάζει μια μεγάλη ευθύνη για τους καθηγητές, τους συγγραφείς και τους δημοσιογράφους των δύο χωρών»¹⁴⁵. Επίσης ενδεικτικά αναφέρουμε τα κείμενα του Σωτήρη Σκίππη, «Τρεις μεγάλοι λυρικοί φίλοι της Ελλάδας», «Να γιατί αγαπάω τους Άγγλους» της Λιλίκας Νάκου, καθώς επίσης την μελέτη του Robert Lidell για τις «Ελληνικές μελέτες στην Αγγλία και το αρχαίο δράμα», ενώ σε μετάφραση παρουσιάζονται το πασίγνωστο «Αν...» του Ράντγιαρντ Κίπλιγκ και τα «Ο στρατιώτης», «Ο θάνατος της νιότης» και «Αγάπη» του Ρούπερτ Μπρούκ. Ακόμη και ο βαθύτατα γαλλόφιλος Καστανάκης θα προτείνει τη γνωριμία με το αγγλικό μυθιστόρημα, παρουσιάζοντας τα κυριότερα χαρακτηριστικά του μέσα από μία σύγκριση με το γαλλικό, στο άρθρο του με τον ηχηρό τίτλο «Εμπρός στο εγγλέζικο μυθιστόρημα».

Από το αφιερωματικό αυτό τεύχος και μέχρι το τελευταίο του περιοδικού, του οποίου μάλιστα η ύστατη σελίδα είναι αφιερωμένη σε νέους Άγγλους ποιητές, η «γνωριμία» θα συνεχιστεί με μεταφράσεις διηγημάτων του Κίπλιγκ, αποσπασμάτων από τον Σαίξπηρ, ένα τεύχος αφιερωμένο στον Τζόυς, με μελέτες γύρω από το σύγχρονο αγγλικό μυθιστόρημα, το αγγλικό διήγημα, αλλά και στα τελευταία τεύχη με την «Ιστορία της αγγλικής λογοτεχνίας» του Τέρενς Σπένσερ. Οι έλληνες διανοούμενοι θα ανταποκριθούν στην προσπάθεια αυτή με ιδιαίτερη ζέση είτε γράφοντας πρωτότυπες μελέτες για τις σχέσεις ελληνικής και αγγλικής λογοτεχνίας, είτε συνθέτοντας ποιήματα όπως το «Αγγλία» του Βασίλη Ρώτα, όπου ο ποιητής υμνεί τον «άτρομο Άγγλο»: «που τον εγνώρισα στα κύματα αδερφό μου/ και στον τρανό τον πόλεμο με τα στοιχειά τον είδα/ πως άθλησε σκοτώνοντας Γίγαντες και Τιτάνες/ και θάμασα τη λεβεντιά και την παληκαριά του»¹⁴⁶.

Πριν κλείσουμε το κεφάλαιο αυτό θα χρειαστεί να επαναλάβουμε την παρατήρηση που έγινε και παραπάνω. Σε μια κρίσιμη στιγμή, όπου ο οι δυνάμεις του

¹⁴⁴ Νίκος Καζαντζάκης, «Αγγλία», *Νεοελληνικά Γράμματα*, 21.12.1940, τχ. 212, σελ. 1, 6.

¹⁴⁵ R. A. Close, «Πως γνώρισα την Ελλάδα», *Νεοελληνικά Γράμματα*, 21.12.1940, τχ. 212, σελ. 1, 2.

¹⁴⁶ Βασίλης Ρώτας, «Αγγλία», *Νεοελληνικά Γράμματα*, 22.3.1941, τχ. 225, σελ. 1.

Άξονα έχουν στρέψει το βλέμμα τους στην Ελλάδα, η κάπως απότομη αυτή στροφή προς την αγγλική λογοτεχνία μπορεί να ερμηνευτεί από το γεγονός ότι η Αγγλία αποτελεί πλέον την μοναδική σύμμαχο και ταυτόχρονα ελπίδα της Ελλάδας, από τη στιγμή μάλιστα που η Γαλλία είχε φύγει από τα πεδία των μαχών καιρό τώρα, η Αμερική δεν είχε εισέλθει ακόμη στον πόλεμο και η Σοβιετική Ένωση τηρούσε στάση αναμονής. Και μια προδρομική παρατήρηση. Η διαχείριση της ξένης λογοτεχνίας από τα *Νεοελληνικά Γράμματα* σε μια περίοδο όπου τα γεγονότα (πολιτικά και πολεμικά) εναλλάσσονται με εξαιρετική ταχύτητα, κινείται σαφώς σε ένα πολιτικό πλαίσιο, όπως αποδεικνύει και το παράδειγμα της στροφής από την γαλλική στην αγγλική λογοτεχνία. Θα δούμε αμέσως παρακάτω, ότι, μεταπολεμικά, τα περιοδικά θα διαχειριστούν σε ένα εξίσου πολιτικό περικείμενο την ξένη λογοτεχνία, με την αριστερά, που θα εκφράζεται μέσα από τα *Ελευθέρα Γράμματα*, να δείχνει μια σαφή προτίμηση στη γαλλική (αντιστασιακή) λογοτεχνία και με το συντηρητικό χώρο να συνεχίζει την γνωριμία του με την αγγλική.

B. «Γαλλικό φως στα χρόνια της Κατοχής»

*Και μ' ενός λόγου τη βουλή
τη ζωή μου αρχίζω πάλι
Για να σε νιώσω είδα το φως
για να σ' ονομάζω*

Ελευθερία.¹⁴⁷

Με την έναρξη της γερμανικής κατοχής τον Απρίλιο του 1941 η οποιαδήποτε, έως τότε, επαφή με την ξένη πνευματική ζωή διακόπτεται παντελώς για ένα αρκετά μεγάλο διάστημα μέχρι τα μέσα περίπου του 1943, χρονιά που, όπως θα δούμε και παρακάτω, η επικοινωνία με την ευρωπαϊκή καλλιτεχνική ζωή θα αρχίσει σταδιακά να αποκαθίσταται. Το γεγονός αυτό, ωστόσο, για τους Έλληνες συγγραφείς υπήρξε μια θετική πλευρά της κατοχής. Παρακολουθήσαμε παραπάνω τις προσπάθειες των διανοουμένων για μια γνωριμία με την αγγλική λογοτεχνία και την παρουσίασή της στο ελληνικό κοινό. Μέσα στις δύσκολες αυτές περιστάσεις είχε έρθει πλέον η ώρα για την γνωριμία με την (σύγχρονη) ελληνική λογοτεχνία.

Πράγματι, η εξαναγκασμένη αυτή ρήξη με τις τρέχουσες ευρωπαϊκές, κατά κύριο λόγο, λογοτεχνικές εξελίξεις που προκάλεσαν ο πόλεμος και η κατοχή, από τη μία πλευρά έστρεψε (απότομα) το ελληνικό αναγνωστικό κοινό στην εγχώρια παραγωγή, καθώς σύμφωνα με τον Τερζάκη οι προθήκες των βιβλιοπωλείων είχαν αδειάσει πλέον από τα βιβλία που έρχονταν μέχρι πρόσφατα από την Ευρώπη¹⁴⁸, ενώ από την άλλη επέδρασε ευεργετικά και στους ίδιους τους λογοτέχνες, δίνοντάς τους μια αίσθηση ελευθερίας από μία χρόνια «υπερβολική προσήλωση στην πνευματική και καλλιτεχνική ζωή της Γαλλίας πρωταρχικά και κατά δεύτερο λόγο της Αγγλίας» όπως παρατηρούσε και ο Γιώργος Θεοτοκάς¹⁴⁹.

Ο πνευματικός πυρετός που ξέσπασε στην κατοχική Ελλάδα θα παρουσιαστεί και στο γαλλικό κοινό, από τον υποδιευθυντή του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών Ροζέ Μιλλιέξ, στην ανταπόκρισή του για το περιοδικό *Cahiers du Sud* με τον τίτλο «Ένας χρόνος γόνιμος σε πνευματική κίνηση στην Ελλάδα». Στο άρθρο του, το οποίο

¹⁴⁷ Paul Eluard, «Μια μόνη σκέψη», μτφ. Νάσος Δετζώρτζης, *Νέα Εστία*, 1.5.1943, τχ. 380, σελ. 387-88.

¹⁴⁸ βλ. «Το πνεύμα ξαναβρίσκει τον εαυτό του», στο Αγγέλα Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία...*, ό. π. σελ.: 49-52.

¹⁴⁹ Στο ίδιο.

και αναδημοσιεύτηκε μεταφρασμένο σε συνέχειες στο περιοδικό *Καλλιτεχνικά Νέα*, ο θερμός φιλέλληνας, αποτιμώντας την πνευματική κίνηση του 1942, θα εστιάσει στα θετικά για την ελληνική πνευματική ζωή αποτελέσματα της κατοχής, καθώς, όπως κατέληγε: «απομονωμένη η Ελλάδα ένωσε καλύτερα τον εαυτό της και τα μέσα που διαθέτει»¹⁵⁰.

Η παραπάνω πραγματικότητα επιβεβαιώνεται και από την ηχηρή απουσία των, άλλοτε τακτικών, ανταποκρίσεων από την ξένη πνευματική ζωή στη *Νέα Εστία* που μέχρι τις αρχές του 1943 ήταν και το μοναδικό λογοτεχνικό περιοδικό που κυκλοφορούσε στην κατοχική Αθήνα. «Η επικοινωνία με τη Γαλλία είναι δύσκολη σήμερα, αλλ' είχα την τύχη να διαβάσω τούτες τις μέρες το τελευταίο έργο του Jacques de Lacretelle: “Η ώρα που αλλάζει”»¹⁵¹ σημείωνε, τον Ιούνιο του 1942, ο μόνιμος συνεργάτης και αρμόδιος επί των γαλλικών πνευματικών ειδήσεων στη *Νέα Εστία*, Γιώργος Πράτσικας, στην πρώτη, μετά από ένα μεγάλο διάστημα σιωπής, εκτενή του κριτική που αφορούσε την εν λόγω συλλογή δοκιμίων. Αφού παρουσιάζει τα τρία πρώτα μέρη του βιβλίου, ο Πράτσικας θα εστιάσει στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο με τον χαρακτηριστικό τίτλο η «Παρούσα στιγμή». Χωρίς να εκφέρει κρίση, ο συντάκτης θα μεταφέρει τις απόψεις του συγγραφέα γύρω από την σημερινή κατάσταση στη Γαλλία, οι οποίες φαίνονται να είναι πλήρως εναρμονισμένες με την κυρίαρχη ιδεολογία του καθεστώτος Πεταΐν: επιστροφή στη γη και στις εθνικές αξίες¹⁵².

Στην επόμενη παρουσίαση της γαλλικής καλλιτεχνικής κίνησης μετά από ένα ενάμιση χρόνο, τον Δεκέμβριο του 1943, ο Πράτσικας, στη νεκρολογία που συντάσσει για τον γάλλο ακαδημαϊκό και κριτικό τέχνης Louis Gillet, θα τονίσει ότι παρά την έλλειψη οποιασδήποτε επικοινωνίας με τη Γαλλία, τα όσα νέα φτάνουν στην απομονωμένη Ελλάδα φανερώνουν μία έντονη πνευματική δραστηριότητα, ανάλογη με αυτή που παρατηρείται και στη χώρα: «Αν και δεν υπάρχει καμία επικοινωνία με τη Γαλλία, και συνεπώς είναι αδύνατο να παρακολουθήσουμε τη σημερινή πνευματική της κίνηση, που, όπως μαθαίνουμε, είναι αρκετά αξιόλογη, - όπως και στον τόπο μας- ωστόσο πού και πού κατορθώνουμε να συγκεντρώνουμε μερικές πληροφορίες»¹⁵³. Για τις λίγες αυτές πληροφορίες ο συνεργάτης θα

¹⁵⁰ Ροζέ Μιλλιέξ, «Ένας χρόνος γόνιμος σε πνευματική κίνηση στην Ελλάδα», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τχ. 17, 2.10.1943, σελ. 3.

¹⁵¹ Γιώργος Πράτσικας, «“Η ώρα που αλλάζει”», *Νέα Εστία*, τχ. 361, 1.6.1942, σελ. 412-15.

¹⁵² Στο ίδιο.

¹⁵³ Γιώργος Πράτσικας, «Louis Gillet», *Νέα Εστία*, τχ. 396, 1.12.1943, σελ. 1427-28.

εκδηλώσει τις θερμές του ευχαριστίες στον Ροζέ Μιλλιέξ.

Παρά λοιπόν την πενιχρή πληροφόρηση για την γαλλική πνευματική ζωή, λόγω των συνθηκών απομόνωσης που επέφερε η κατοχή, το ενδιαφέρον των διανοουμένων για αυτήν παραμένει αμείωτο, στο μέτρο του δυνατού, όπως μαρτυρούν και οι σχετικές ανταποκρίσεις στα καινούρια, συνήθως βραχύβια, λογοτεχνικά περιοδικά που κάνουν την εμφάνισή τους το 1943. Στην ενημέρωση αυτή συνέβαλε τα μέγιστα ο ιδιαίτερα δραστήριος, από πολλές απόψεις, στα δύσκολα αυτά χρόνια Ροζέ Μιλλιέξ, ο οποίος, λόγω της απουσίας του διευθυντή του Ινστιτούτου Οκτάβ Μερλιέ¹⁵⁴, είχε αναλάβει την διεύθυνση σπουδών του ιδρύματος μέχρι και την απελευθέρωση. Με τη φροντίδα του, άλλωστε, κυκλοφορούσε κατά τη διάρκεια της κατοχής ένα ισχυρό πολυγραφημένο δελτίο¹⁵⁵ γύρω από τις γαλλικές καλλιτεχνικές και λογοτεχνικές εξελίξεις, που σύμφωνα με κατοπινές μαρτυρίες είχε αποκτήσει: «την ίδια ηθική και ενθαρρυντική αξία μ' όλα τα άλλα παράνομα φύλλα της αντίστασής μας»¹⁵⁶.

Με τη συμβολή του Μιλλιέξ π.χ. στο (νεανικό) λογοτεχνικό περιοδικό *Νεανική Φωνή*, στα τέσσερα από τα εννέα φύλλα που κυκλοφόρησαν συνολικά¹⁵⁷, παρέχεται πλούσια πληροφόρηση για την κατοχική καλλιτεχνική ζωή της Γαλλίας, χωρίς να λείπουν και (συγκεκριαυμμένες) ειδήσεις αντιστασιακού περιεχομένου. Έτσι, στο πρωτοχρονιάτικο τεύχος του 1944, ο συντάκτης θα δώσει μια πλήρη επισκόπηση της λογοτεχνικής, θεατρικής και μουσικής κίνησης, με μνείες στο περιοδικό *Confluence*¹⁵⁸, το οποίο φιλοξενούσε ποιήματα αντιστασιακών ποιητών, όπως του Αραγκόν, του Ελύαρ και του Πιέρ Εμμανουέλ, χωρίς φυσικά να αναφέρεται η ιδιότητά τους αυτή¹⁵⁹.

¹⁵⁴ Ο Οκτάβ Μερλιέ κατά την περίοδο του πολέμου βρισκόταν στη Γαλλία, καθώς είχε «ανακληθεί» από την «κυβέρνηση του Βισύ». Βλ. Το «Γαλλικό Ινστιτούτο τον καιρό του πολέμου» στο Ροζέ Μιλλιέξ, *Ημερολόγιο και μαρτυρίες του πολέμου και της κατοχής*, ό. π., σελ. 158 (τα εισαγωγικά, που δηλώνουν ειρωνεία, προστίθενται από το Μιλλιέξ).

¹⁵⁵ Το δελτίο άγγιζε τα 600 αντίτυπα. Βλ. ό. π., σελ. 155-60.

¹⁵⁶ Ο. π., σελ. 159. Στο κείμενο δεν είναι ξεκάθαρο αν πρόκειται για νόμιμο ή παράνομο έντυπο.

¹⁵⁷ Περισσότερες πληροφορίες για τη *Νεανική Φωνή* βλ. Αλεξάνδρα Κ. Μπουφέα, *Τα λογοτεχνικά περιοδικά της Κατοχής*, Σοκόλης (Αθήνα), 2006, σελ. 164-182.

¹⁵⁸ Το περιοδικό *Confluence* κυκλοφορούσε νόμιμα στην ελεύθερη ζώνη και συγκέντρωνε τις συνεργασίες αντιστασιακών ποιητών και συγγραφέων όπως του Αραγκόν, του Ελύαρ, του Μωριάκ, του Jacob κ.α. Μάλιστα τον Ιούνιο του 1942 η λογοκρισία του Βισύ ανέστειλε την κυκλοφορία του περιοδικού για δύο μήνες, εξαιτίας της δημοσίευσης ενός ποιήματος του Αραγκόν με τον τίτλο «Nymphée». Στο ίδιο τεύχος υπήρχαν συνεργασίες της αμερικανίδας Gertrude Stein, εβραϊκής καταγωγής, καθώς και του Max Jacob, επίσης εβραϊκής καταγωγής. βλ. Herbert Lottman, *The Left Bank*, ό. π., σελ. 209.

¹⁵⁹ [Ροζέ Μιλλιέξ], «Μερικές πληροφορίες πάνω στην πνευματική κίνηση της Γαλλίας», *Νεανική Φωνή*, φ. 3, Πρωτοχρονιά 1944, σελ. 61-3. Η Μπουφέα δίνει την πληροφορία ότι τα σημειώματα αυτά παρέχονταν από τον Ροζέ Μιλλιέξ βλ. Αλεξάνδρα Κ. Μπουφέα, ό. π., σελ. 179.

Επίσης στο τεύχος Ιουνίου 1944, ο Μιλλιέξ, παρακινημένος πιθανότατα από τον ενθουσιασμό του για την επικείμενη απελευθέρωση της Γαλλίας, θα αυξήσει τους «αντιστασιακούς» τόνους, αναφερόμενος στο θάνατο του γαλλοεβραίου ποιητή και εικαστικού Max Jacob¹⁶⁰, χωρίς ωστόσο να προβεί σε λεπτομέρειες για τον τρόπο θανάτου του, καθώς ο Jacob είχε συλληφθεί από την Γκεστάπο και είχε πεθάνει στο στρατόπεδο του Ντρανσί στη Γαλλία, πριν τη μεταφορά του σε γερμανικό στρατόπεδο συγκεντρώσεως. Στην ίδια στήλη ο Μιλλιέξ, θα αναφερθεί και στην καλλιτεχνική δραστηριότητα των στρατοπέδων συγκέντρωσης, τα οποία: «έχουν δικούς τους θεατρικούς θιάσους που ανεβάζουμε με επιμέλεια και επιτυχία κλασσικά και μοντέρνα έργα», ενώ παράλληλα σημειώνει και την ιδιαίτερη προτίμηση των γάλλων σκηνοθετών προς τη μορφή της Αντιγόνης, καθώς στην περίοδο 1943-44 είχαν ανέβει στο Παρίσι τέσσερις Αντιγόνες¹⁶¹. Ο Μιλλιέξ μάλιστα θα παραθέσει και την άποψη ενός κριτικού, ο οποίος με χιούμορ παρατηρούσε για το «περίεργο» αυτό φαινόμενο ότι: «Λίγα χρόνια πριν από τον πόλεμο, οι Γάλλοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, που ο αριθμός τους ολοένα μεγαλύτερος γινότανε κάθε άνοιξη πάθαιναν μια λαμπρή αρρώστια που τη λέγανε περίεργα: Ακροπολίτιδα. Σήμερα το θέατρό μας περνάει μια βαριά κρίση... Αντιγονίτιδας»¹⁶², κλείνοντας έτσι το μάτι στον έλληνα αναγνώστη για το νόημα της «κρίσης» αυτής.

Τις πληροφορίες αυτές, γύρω από την ανθηρή γαλλική πνευματική κίνηση -«παρά τις ανωμαλίες του πολέμου»- είχε παρουσιάσει τον Απρίλιο του 1944, κοντά σε άλλες, και ο Γιώργος Πράτσικας στις στήλες της *Νέας Εστίας*. Στο σχετικό άρθρο γίνονταν ειδική μνεία στο θάνατο του Max Jacob, για τον οποίο ο συντάκτης παρέθετε εργοβιογραφικές πληροφορίες¹⁶³, αποσιωπώντας, ωστόσο, επίσης τις συνθήκες θανάτου του, ενώ στο επόμενο τεύχος, δημοσιεύτηκαν και δύο πεζά ποιήματά του, ως φόρος τιμής στον εκλιπόντα καλλιτέχνη: το «Μέσα στο σιωπηλό δάσος» και η «Επίσκεψη».

Και τα δύο ποιήματα, μεταφρασμένα από τον Πράτσικα, φαίνεται να αποτελούν μια έμμεση αναφορά στον μαρτυρικό θάνατο του ποιητή, με εύλογες προεκτάσεις στα μαρτύρια μιας ολόκληρης εποχής, καθώς στο πρώτο, όπου αναπλάθεται το βιβλικό επεισόδιο της Γέννησης¹⁶⁴: «υπάρχει ένα μαύρο δέντρο και

¹⁶⁰ βλ. [Ροζέ Μιλλιέξ], «Νέα από τη Γαλλία», *Νεανική Φωνή*, φ. 7, Ιούνιος 1944, σελ. 192.

¹⁶¹ Στο ίδιο.

¹⁶² Στο ίδιο.

¹⁶³ Γιώργος Πράτσικας, «Ξένη πνευματική ζωή: Γαλλία», *Νέα Εστία*, τχ. 406, 1.5.1944, σελ. 460-62.

¹⁶⁴ «Μέσα στο σιωπηλό όπου οι Δρυάδες δεν θα ξανάρθουν πια, υπάρχουν τρία μαύρα άλογα, είναι τα

πίσω από το δέντρο ένα δεντράκι που 'χει το σχήμα ενός κεφαλιού και που είναι φλογισμένο, και που είναι φλογισμένο από τις φλόγες του αίματος και του χρυσαφιού»¹⁶⁵, και πιο έντονα στην «Επίσκεψη», όπου ο ποιητής χρησιμοποιεί το σύμβολο του σταυρού: «Ποιός χτυπά τόσο πρωί; -Ανοιξτε! ανοίξτε την πόρτα! Μη ντύνεστε! - Κύριε!- Ο σταυρός είναι βαρύς: θέλω να τον αφήσω! -Μα πως θα μπει; Η πόρτα είναι πολύ στενή. -Θα μπει απ' το παράθυρο. -Κυριέ μου! ζεσταθείτε! Κάνει τόσο κρύο. -Κοίτα το σταυρό! -Ω! Κύριε! όλη μου τη ζωή»¹⁶⁶. Σε άρθρο του εξάλλου στα πρώτα μετακατοχικά τεύχη της *Νέας Εστίας*, ο Πράτσικας, τιμώντας «τους [Γάλλους] μάρτυρες της πνευματικής ζωής, που θυσιάστηκαν από τη λυσσασμένη ύαινα που, ευτυχώς για την Ανθρωπότητα, σφαδάζει τώρα κάτω απ' το πέλημα των συμμάχων εκδικητών»¹⁶⁷, θα αναφερθεί και στα πραγματικά αίτια του θανάτου του Jacob.

Οι πλούσιες αυτές πληροφορίες γύρω από τον αντίστοιχο γαλλικό πνευματικό πυρετό, που τροφοδοτούσαν τα περιοδικά της εποχής, οφείλονταν, όπως θα έγινε κατανοητό, στο μεγάλο ενδιαφέρον του φιλέλληνα Μιλλιέξ για την προώθηση των ελληνογαλλικών σχέσεων ακόμη και μέσα στις δύσκολες συνθήκες της κατοχής. Η μεγαλύτερη μάλιστα ροή ειδήσεων από το 1943 και μετά οφείλεται μάλλον στις πληροφορίες που συγκέντρωσε ο Μιλλιέξ σε ένα ταξίδι που πραγματοποίησε, για προσωπικούς λόγους, στη νότια Γαλλία στο διάστημα 18 Σεπτεμβρίου 1942 με 19 Ιανουαρίου 1943¹⁶⁸. Εκεί, κατά τη πεντάμηνη απουσία του, ο Μιλλιέξ συνέχισε την φιλελληνική του δραστηριότητα δημοσιεύοντας άρθρα για την ελληνική πνευματική κίνηση, ενώ πραγματοποίησε και επτά παράνομες ομιλίες στη Μασσαλία και τη Λυών, περιγράφοντας την κατοχική πραγματικότητα στην Ελλάδα¹⁶⁹.

Ο Μιλλιέξ, ωστόσο, δεν έφερε από το ταξίδι του αυτό μόνο πληροφορίες και ειδήσεις, καθώς μαζί του ταξίδευε, κρυμμένο στις αποσκευές, και το πρώτο γαλλικό

τρία άλογα των μάγων βασιλιάδων...» βλ. Max Jacob, «Μέσα στο σιωπηλό δάσος», *Νέα Εστία*, τχ. 407, 15.5.1944, σελ. 496. Να τονίσουμε στο σημείο αυτό ότι ο Jacob αν και εβραϊκής καταγωγής, το 1909 έχοντας οραματιστεί, όπως ισχυρίζονταν, τον Ιησού ασπάστηκε τον Καθολικισμό, γεγονός που δεν απέτρεψε ωστόσο τη σύλληψή του από τους Γερμανούς βλ. το βιογραφικό σημείωμα στο Mary Ann Caws, *The Yale Anthology of Twentieth-Century French Poetry*, Yale University Press, 2004, σελ. 47-8.

¹⁶⁵ Η αναφορά στο φλογισμένο δέντρο μάλλον που επισκιάζεται από το μαύρο δέντρο-θάνατο παραπέμπει στη μορφή του νεογέννητου Χριστού προδιαγράφοντας έτσι το μαρτύριό του και την τελική του δόξα καθώς «είναι φλογισμένο από τις φλόγες του αίματος και του χρυσαφιού» βλ. ό., π.

¹⁶⁶ Max Jacob, «Επίσκεψη», *Νέα Εστία*, ό., π.

¹⁶⁷ Γιώργος Πράτσικας, «Γαλλία: λογοτεχνική και καλλιτεχνική επισκόπηση», *Νέα Εστία*, τχ. 428, 15.4.1945, σελ. 200-1 (Υπογραμμίζει ο Πράτσικας).

¹⁶⁸ Βλ. «Προσωπικό ημερολόγιο 28-10-1940 έως 2-11-1944» στο Ροζέ Μιλλιέξ, ό. π., σελ. 48.

¹⁶⁹ Στο ίδιο.

αντιστασιακό έργο *Η σιωπή της θάλασσας* του Βερκόρ¹⁷⁰. Σε μία από τις παράνομες ομιλίες του στη Λυών, κάποιος από το κοινό του έδωσε το μικρού σχήματος βιβλίο, το οποίο, με την επιστροφή του Μιλλιέξ στην Αθήνα, διαβάστηκε σε μια συγκέντρωση που πραγματοποιήσε στο σπίτι της Σίνα 31. Παρών στη βραδιά και ο Άγγελος Σικελιανός, που ενθουσιασμένος προέτρεψε την Τατιάνα Γκρίτση-Μιλλιέξ να το μεταφράσει¹⁷¹.

Έτσι, η *Σιωπή της θάλασσας* σύντομα θα κυκλοφορούσε παράνομα στην κατοχική Αθήνα, όπως παράνομα είχε κυκλοφορήσει άλλωστε και στη Γαλλία το 1942, έχοντας γνωρίσει μια τεράστια απήχηση στο γαλλικό κοινό, εν μέρει λόγω του μυστηρίου που είχε δημιουργήσει η «άγνωστη» -μέχρι το τέλος του πολέμου- ταυτότητα του συγγραφέα, αλλά κυρίως λόγω του θέματός της: ένας, κατά τα άλλα συμπαθής¹⁷², Γερμανός αξιωματικός επιβάλλει την παρουσία του στο σπίτι ενός μορφωμένου γέροντα που ζει με την ανιψιά του, οι οποίοι με τη σειρά τους αντιπαραθέτουν σε αυτή την εξαναγκασμένη φιλοξενία τη μόνιμη σιωπή τους. Ο γαλλοθρεμμένος και λάτρης του γαλλικού πολιτισμού αξιωματικός, στους μακρόσυρτους μονολόγους του αποκαλύπτει τα όνειρά του για μια μελλοντική ένωση των δύο χωρών, η οποία θα είχε «σαν αποτέλεσμα μια ανείπωτη ευτυχία», μια κατάληξη παραμυθιού. Ωστόσο, οι προθέσεις της Γερμανίας για τη μελλοντική τύχη της Γαλλίας απείχαν μακράν από τις ονειροφαντασίες του νεαρού και «ρομαντικού» Γερμανού. Όταν αντιλαμβάνεται τα σχέδια για την πλήρη εξόντωση (πολιτική και πνευματική) της Γαλλίας, εξοργισμένος αποφασίζει να μεταβεί εσπευσμένα στο ανατολικό μέτωπο. Αποκαλύπτοντας την αυτοκτονική του απόφαση στους σιωπηλούς ακροατές του, θα αποσπάσει και τη μοναδική σε όλο το έργο κουβέντα: «Αντίο», θα ψιθυρίσει η ερωτευμένη, πλέον, κοπέλα.

Παρά το γεγονός ότι το έργο παρουσιάζει μια διαφορετική κατάσταση σε

¹⁷⁰ *Η σιωπή της θάλασσας* δεν ήταν και το μοναδικό αντιστασιακό κείμενο των Editions de Minuit που έφτασε στην Ελλάδα. Με τον Μιλλιέξ πιθανότατα ταξίδεψε και ο δεύτερος τόμος που κυκλοφόρησε από τον παράνομο εκδοτικό τύπο, το έργο του αυτοεξόριστου στη Νέα Υόρκη Jacques Maritain, *A travers le desastre (Μέσα από την καταστροφή)*, το οποίο ωστόσο δεν μεταφράστηκε. Βλ. «Το Γαλλικό Ινστιτούτο τον καιρό του πολέμου» στο Ροζέ Μιλλιέξ, ό. π., σελ. 159.

¹⁷¹ Βλ. τον πρόλογο της Τατιάνας Γκρίτση-Μιλλιέξ στο Vercors, *Η σιωπή της θάλασσας*, Ε.Λ.Ι.Α (Αθήνα), 1981, σελ. 7-8 όπου και αναλυτική αφήγηση των γεγονότων.

¹⁷² Πράγματι ο Γερμανός αξιωματικός δεν παρουσιάζεται με αρνητικά πρόσημα, αλλά αντίθετα η ρομαντική του αφέλεια (σύμβαση που αντλείται από τη ρεαλιστική μυθιστορηματική παράδοση) τον καθιστούν, σε κάποιο βαθμό, συμπαθή στον αναγνώστη. Το γεγονός αυτό εξάλλου είχε προκαλέσει θύελλα αντιδράσεων, καθώς ο Ilya Ehrenbourg από τη Σοβιετική Ένωση επιτέθηκε στο έργο ισχυριζόμενος ότι στο ανατολικό μέτωπο δεν υπάρχει ίχνος συμπαθητικού γερμανού, ενώ ένα περιοδικό της αντιστασιακής οργάνωσης του Ντε Γκώλ κατηγορούσε τον Βερκόρ για προβοκάτσια βλ. Herbert Lottman, ό. π., σελ. 183-84.

σχέση με την ελληνική πραγματικότητα -οι Γερμανοί στην αρχή τουλάχιστον της κατοχής στη Γαλλία επέδειξαν ένα ευγενές προσωπίο, παρουσιάζοντας έντονο ενδιαφέρον και για τα γαλλικά γράμματα¹⁷³, το έργο φαίνεται να προσέλκυσε το έντονο ενδιαφέρον και του ελληνικού αναγνωστικού κοινού μέσα στην Κατοχή. Το γεγονός αυτό φαίνεται να αποδεικνύεται τόσο από τη νόμιμη πλέον (επαν)έκδοση του έργου μετά την απελευθέρωση, τον Σεπτέμβριο του 1945 από την Ελληνογαλλική Ένωση Νέων, αλλά και από το ότι η *Σιωπή της θάλασσας* αποτέλεσε σε ένα βαθμό πρότυπο έργο αντιστασιακής λογοτεχνίας, όπως θα δούμε και αμέσως παρακάτω.

Αν η μετάφραση και η κυκλοφορία της *Σιωπής* από χέρι σε χέρι στην Αθήνα της κατοχής υπήρξε μια παράνομη πράξη πνευματικής αντίστασης κατά το Γαλλικό παράδειγμα, η *Νέα Εστία* τον Απρίλιο του 1943 θα αναδημοσιεύσει «νόμιμα» το φαινομενικά ερωτικό αλλά ουσιαστικά αντιστασιακό ποίημα «Ελευθερία» («Liberte») του Πωλ Ελύαρ από το περιοδικό *Fontaine*, το οποίο είχε φτάσει παράνομα στην Ελλάδα την άνοιξη του 1943¹⁷⁴. Μεταφραστής ο Νάσος Δετζώρτζης, ο οποίος, σύμφωνα με την αφήγηση του Κώστα Πορφύρη, μετά την επίσκεψή του στα γραφεία του ελληνικού τμήματος λογοκρισίας, που ζητούσε επίμονα τη διαγραφή της λέξης «ελευθερία» στο τέλος του ποιήματος, θα απευθυνθεί τελικά στην ιταλική λογοκρισία. Εκεί ένας Ιταλός διπλωμάτης, παρά το γεγονός ότι είχε αντιληφθεί πλήρως το ουσιαστικό περιεχόμενο του ποιήματος, έδωσε τελικά την άδεια για τη δημοσίευσή του¹⁷⁵. Αν και η λέξη τελικά δεν σβήστηκε από το τέλος του ποιήματος, ωστόσο ο τίτλος του «Ελευθερία» παραλλάχτηκε από τον Δετζώρτζη σε «Μια μόνη σκέψη», αποδίδοντας έτσι, εύστοχα, την εμμονή του ποιητικού υποκειμένου για την ιδέα της ελευθερίας, καθώς στο τέλος κάθε στροφής επαναλαμβάνεται ρυθμικά ο τελευταίος στίχος «γράφω το όνομά σου»¹⁷⁶.

Αν και μέχρι την απελευθέρωση δεν θα συναντήσουμε κάποιο άλλο κείμενο της γαλλικής αντιστασιακής λογοτεχνίας για ευνόητους λόγους, ωστόσο η γαλλική

¹⁷³ βλ. Αγγέλα Καστρινάκη, «Και ένα έργο από τη γαλλική Αντίσταση», στο *Η λογοτεχνία...*, ό. π., σελ. 177-79. Ο Γιάννης Χατζίνης, γράφοντας μια κριτική στη *Νέα Εστία* για την επανέκδοση του έργου από την Ελληνογαλλική Ένωση Νέων, θυμόταν ότι: «μολονότι χάρηκα στις σελίδες της ένα λογοτεχνικό κείμενο πρώτης γραμμής, δεν βρήκα σ' αυτό εκείνη τη στιγμή ό,τι περίμενα και ό,τι η καρδιά μου διψούσε. Δεν εξέφραζε επαρκώς αυτό το συναίσθημα της αγωνίας που μας συντάραζε τότε και μας προκαλούσε έναν οξύτατο νευρικό κλονισμό», όταν μέσα στην Κατοχή είχε πέσει στα χέρια του ένα αντίτυπο του έργου. Βλ. Γιάννης Χατζίνης, «Vercors: Η σιωπή της θάλασσας», *Νέα Εστία*, τχ. 439, 1.10.1945, σελ. 861-62.

¹⁷⁴ Την πληροφορία δίνει ο Κώστας Πορφύρης στο «Η αντίσταση με νόμιμα μέσα», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 87-88, 1962, σελ. 343-44.

¹⁷⁵ Στο ίδιο.

¹⁷⁶ Paul Eluard, «Μια μόνη σκέψη», μτφ. Νάσος Δετζώρτζης, *Νέα Εστία*, ό. π.

λογοτεχνία εν γένει εξακολουθεί να καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος των μεταφράσεων που παρουσιάζονται στα λογοτεχνικά περιοδικά της κατοχής¹⁷⁷. Μάλιστα η διάδοσή της κατά την περίοδο αυτή γνωρίζει μια αξιοσημείωτη ένταση, γεγονός που εντάσσεται στα πλαίσια του αντιγερμανικού φρονήματος, όπως παρατηρεί η Αλεξάνδρα Μπουφέα¹⁷⁸. Τα στατιστικά στοιχεία εξάλλου μιλούν από μόνα τους: από τους 131 ξενόγλωσσους λογοτέχνες που μεταφράζονται οι 61 είναι Γάλλοι, ενώ ακολουθούν δεύτεροι σε προτίμηση οι Άγγλοι, με 26 συγγραφείς¹⁷⁹. Μάλιστα, οι μεταφραστές δείχνουν μια ιδιαίτερη προτίμηση σε συμβολιστές ποιητές, κυρίως στον Μπωντλαίρ, τον Ρεμπώ και τον Βαλερύ, αντανακλώντας έτσι και στις μεταφραστικές επιλογές των περιοδικών το ιδιότυπο κλίμα αισθητισμού που χαρακτηρίζει την λογοτεχνία της πρώτης κατοχικής περιόδου¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Η Αγγέλα Καστρινάκη έχει παρατηρήσει ότι στην αρχή της κατοχής στη Νέα Εστία υπήρξαν αρκετές μεταφράσεις έργων της γερμανικής λογοτεχνίας μιλώντας για μια ιδιότυπη συνομιλία, ενώ το φαινόμενο θα εξασθενήσει από το 1943. Βλ. Αγγέλα Καστρινάκη, «Μια ιδιότυπη συνομιλία», ό. π., σελ. 103-05. Για τα υπόλοιπα περιοδικά της κατοχής, τα στοιχεία αντλούνται από την εργασία της Αλεξάνδρας Μπουφέα, η οποία και εστιάζει στα περιοδικά που εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στην περίοδο αυτή.

¹⁷⁸ Αλεξάνδρα Κ. Μπουφέα, ό. π., σελ. 303.

¹⁷⁹ Ό. π., σελ. 547-8, βλ και τους πίνακες με τα αναλυτικά στατιστικά στοιχεία σελ. 557-62.

¹⁸⁰ Ό. π., σελ. 547.

Γ. Η παρουσία και η πρόσληψη της γαλλικής αντιστασιακής λογοτεχνίας στη μεταπολεμική περίοδο

α) «Η διεθνής λογοτεχνία της αντίστασης»: τάσεις και στάσεις

«Με τη φασιστική απειλή ο τόπος μας ξεμοναχιάστηκε σχεδόν ολότελα από τον άλλον κόσμο· κι ακόμη και τώρα η επικοινωνία μας με τις άλλες χώρες δεν έχει αποκατασταθεί εντελώς γι' αυτό οι πληροφορίες μας για τη ξένη πνευματική ζωή είναι λίγες. Αλλά θα προσπαθήσουμε να κάνουμε μια γρήγορη επισκόπηση και να δώσουμε μια συνοπτική εικόνα απ' όσα ξέρουμε έως τώρα»¹⁸¹. Με αυτό το εισαγωγικό σημείωμα ο Μάρκος Αυγέρης, στον *Ριζοσπάστη* της 1^{ης} Ιανουαρίου του 1946, επιχειρούσε μια επισκόπηση της παγκόσμιας λογοτεχνίας της αντίστασης, όπως αυτή φαινόταν να έχει διαμορφωθεί στον πρώτο μεταπολεμικό χρόνο. Με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Η διεθνής λογοτεχνία της αντίστασης», ο Αυγέρης μοιάζει να ανταποκρίνεται σε αυτό το νέο αίσθημα της «παγκοσμιότητας» που δοκίμαζαν οι έλληνες διανοούμενοι στον ενιαίο (πια) μεταπολεμικό κόσμο, αλλά και στην επιτακτική ανάγκη για επανασύνδεση -παρά τις δυσχέρειες που σημείωνε ο συντάκτης- με την ξένη πνευματική ζωή, μετά την τετράχρονη δοκιμασία¹⁸².

Το δοκίμιο όμως του Αυγέρη συμπυκνώνει ταυτόχρονα στα βασικά του σημεία και τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίστηκε την ξένη λογοτεχνία στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια η αριστερή διάνοηση και τα έντυπά της, αρχικά η βραχύβια *Νέα Ζωή* του Πέτρου Πικρού και κυρίως, στη συνέχεια, τα *Ελεύθερα Γράμματα*. Αν ο τίτλος του άρθρου μαρτυρεί το, προφανές, ενδιαφέρον της αριστεράς για τις εξελίξεις στην (παγκόσμια) λογοτεχνία της αντίστασης, η συνέχειά του είναι διαφωτιστική, καθώς φανερώνει μια «ιεράρχηση» των προτιμήσεών της. «Για τη γαλλική λογοτεχνία ξέρουμε τα περισσότερα κι από γαλλικές πηγές παίρνουμε και τις πληροφορίες μας για τη Ρωσία και τις άλλες χώρες», συνεχίζει ο Αυγέρης, για να τονίσει στην πορεία το μεγάλο ενδιαφέρον των γάλλων λογοτεχνών για την αντίσταση: «Τη γαλλική λογοτεχνία χαρακτηρίζει το πάθος που δείχνει για τον αγώνα της Λαϊκής Αντίστασης. Το μεγαλύτερο μέρος της αφιερώνεται σ' αυτόν τον αγώνα.»¹⁸³

¹⁸¹ Μάρκος Αυγέρης, «Η διεθνής λογοτεχνία της αντίστασης», *Ριζοσπάστης*, 1. 1. 1946, σελ. 2.

¹⁸² Βλ. Αγγέλα Καστρινάκη, «Ο μεταπόλεμος» στο *Η λογοτεχνία...*, ό. π., σελ. 209-10.

¹⁸³ Μάρκος Αυγέρης, ό. π.

Όπως θα ήταν ίσως αναμενόμενο, το ενδιαφέρον των αριστερών διανοουμένων στα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση, δεν θα λέγαμε στράφηκε - καθώς ήδη από το μεσοπόλεμο ο αριστερός χώρος, και όχι μόνο, παρακολουθούσε στενά τις γαλλικές καλλιτεχνικές και ιδεολογικές εξελίξεις- αλλά σίγουρα επικεντρώθηκε στη γαλλική αντιστασιακή λογοτεχνία. Οι λόγοι, κάποιιοι τουλάχιστον από αυτούς, εύλογοι και προφανείς: η Γαλλία, όπως και η Ελλάδα, είχε βρεθεί κατά τη διάρκεια του πολέμου υπό γερμανική κατοχή και είχε αναπτύξει μια σθεναρή αντίσταση, στην οποία η αριστερά είχε παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο. Παράλληλα όμως στη Γαλλία κατά την περίοδο της κατοχής είχε οργανωθεί, όπως είδαμε σε προηγούμενα κεφάλαια, και μια εξίσου σθεναρή, πνευματική αντίσταση, με τη λογοτεχνία να στρατεύεται στον εθνικοαπελευθερωτικό σκοπό, γεγονός που άσκησε μια ιδιαίτερη αίγλη στους έλληνες αριστερούς διανοουμένους, οι οποίοι την περίοδο αυτή θα ενθαρρύνουν τις προσπάθειες για τη δημιουργία μιας εγχώριας αντιστασιακής λογοτεχνίας. «Όλοι οι μεγάλοι λογοτέχνες της [Γαλλίας] έγραψαν γι' αυτήν, καθώς και οι καλύτεροι ποιητές της», θα τονίσει ο Αυγέρης και όχι μόνο, καθώς: «δεν έγραψαν μόνο παρά κι οι ίδιοι έλαβαν μέρος στις μυστικές οργανώσεις, στην έκδοση και την κυκλοφορία του παράνομου τύπου, ακόμα και με το όπλο, σαν αντάρτες»¹⁸⁴.

Βέβαια ο θαυμασμός για τη γαλλική πνευματική αντίσταση δεν εκδηλώνεται μονάχα στο χώρο της αριστεράς. Στη μετακατοχική *Νέα Εστία*, η οποία κατά τα άλλα θα παραμείνει αρκετά αδιάφορη για τη γαλλική αντιστασιακή λογοτεχνία -και όχι μόνο για τη γαλλική- ο Γιώργος Πράτσικας, στις καθιερωμένες επισκοπήσεις του για τη γαλλική πνευματική κίνηση, δεν θα λησμονήσει να τιμήσει αρχικά «μ' όλη τη δύναμη του νου και της ψυχής, τους μάρτυρες της [γαλλικής] πνευματικής ζωής, που θυσιάστηκαν από τη λυσσασμένη ύαινα» αλλά και όσους «αντιστάθηκαν μ' όλα τα μέσα και έδρασαν στο διάστημα της Κατοχής»¹⁸⁵. «Ονόματα κι αυτά όπως και τα άλλα τιμημένα και δοξασμένα» του φυλακισμένου σε στρατόπεδο συγκεντρώσεως Robert Desnos, του τραυματία Αντρέ Μαλρώ, ενώ δεν λείπουν και οι αναφορές στις «Editions de Minuit» και στην Εθνική Ένωση Συγγραφέων, που συσπείρωσε γύρω

¹⁸⁴ Στο ίδιο (η υπογράμμιση δική μου). Ο Αυγέρης δίνει μια εκτενή εικόνα της γαλλικής λογοτεχνίας κατά τη διάρκεια της κατοχής, ξεκινώντας από τον Ελύαρ, με ειδική αναφορά στο ποίημά του «Αθήνα».

¹⁸⁵ Γιώργος Πράτσικας, «Γαλλία: λογοτεχνική και καλλιτεχνική επισκόπηση», *Νέα Εστία*, τχ. 428, 15.4.1945, σελ. 200-1 (υπογραμμίζει ο Πράτσικας).

της τους Μωριάκ, Αραγκόν, Ελυάρ, Μοργκάν κ.α.¹⁸⁶ Και στον τύπο του κεντρώου χώρου θα συναντήσουμε εκτενείς αναφορές στη γαλλική πνευματική αντίσταση: η εφημερίδα *Ελευθερία* π.χ. -τακτικός συνεργάτης της οποίας ο Πέτρος Χάρης- σε δυο μέρη τον Φεβρουάριο του 1945 θα παρουσιάσει την αντιστασιακή δραστηριότητα των γάλλων διανοουμένων, με αναφορές όμως και στην άλλη όψη της γαλλικής κατοχικής περιόδου, σε όσους δηλαδή επέλεξαν τον δρόμο της συνεργασίας με τον εχθρό¹⁸⁷.

Ας επιστρέψουμε όμως στο δοκίμιο του Αυγέρη. Αν λοιπόν αυτοί είναι οι λόγοι για τους οποίους η αριστερά γνωρίζει καλύτερα τις εξελίξεις στη γαλλική λογοτεχνία (αλλά και στη σοβιετική) τι συμβαίνει με την Αγγλία, κατά κύριο λόγο, και με την Αμερική, την νέα αυτή δύναμη; «Πολύ λιγότερο γνωρίζουμε την εργασία που έγινε στα χρόνια του πολέμου στην αγγλική και την αμερικάνικη λογοτεχνία», θα ισχυριστεί ο Αυγέρης, συνεχίζοντας: «φαίνεται πως στην αγγλική λογοτεχνία παρουσιάζεται έντονη τάση φυγής από την πραγματικότητα και τ' αγωνιώδη προβλήματά της»¹⁸⁸. Την άποψη αυτή επιβεβαιώνει και ένας ιδιαίτερα αγαπητός στα αριστερά έντυπα αυτή την περίοδο άγγλος (αριστερός) λογοτέχνης, ο Τζ. Πρίσλεϋ, ο οποίος σύμφωνα με τον Αυγέρη: «εξακολουθεί να εμπνέεται από τα σύγχρονα προβλήματα», τη στιγμή που οι παλαιότεροι λογοτέχνες συνεχίζουν στους γνωστούς δρόμους με «βήμα σημειωτό».

Όπως θα δούμε και παρακάτω, ο διαχωρισμός αυτός ανάμεσα στη λογοτεχνία της φυγής και στην «προοδευτική» λογοτεχνία όσον αφορά την μεταπολεμική αγγλική καλλιτεχνική παραγωγή, θα αποτελέσει κοινό τόπο κυρίως στα *Ελεύθερα Γράμματα*. Μια στάση αμφίθυμη φαίνεται να χαρακτηρίζει την αντιμετώπιση της αγγλικής πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής αυτή την περίοδο, μια στάση η οποία προφανώς είχε διαμορφωθεί από τα γεγονότα του Δεκέμβρη: στον ένα πόλο για τους αριστερούς διανοουμένους υπήρχε η συντηρητική Αγγλία του Τσώρτσιλ, που συνέχιζε εν πολλοίς στην μεταπολεμική Ελλάδα το έργο των προηγούμενων κατακτητών¹⁸⁹, ενώ στον άλλο πόλο βρίσκονταν οι προοδευτικές δυνάμεις και φυσικά ο αγγλικός λαός. Αυτό που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι, ενώ η απουσία -όχι ωστόσο παντελής- της αγγλικής λογοτεχνίας είναι μάλλον

¹⁸⁶ Στο ίδιο.

¹⁸⁷ Βλ. [Ανώνυμος], «Οι Γάλλοι διανοούμενοι: συνεργάτες του εχθρού και ήρωες της αντιστάσεως», *Ελευθερία*, 17.2.1945 και 20.2.1945, σελ. 3.

¹⁸⁸ Μάρκος Αυγέρης, ό. π.

¹⁸⁹ Βλ. «Κατοχή τότε, κατοχή και τώρα», στο Αγγέλα Καστρινάκη, ό. π., σελ. 255.

εύλωτη στα *Ελεύθερα Γράμματα*, την «κηδεμονία» της θα αναλάβει μεταπολεμικά η *Νέα Εστία*, συνεχίζοντας υπό μία έννοια την γνωριμία εκείνη που η αρχή της είχε γίνει στα *Νεοελληνικά Γράμματα* -υπό άλλες συνθήκες και με διαφορετικούς στόχους- στους τελευταίους μήνες του πολέμου, όταν η Αγγλία φαινόταν η μοναδική ελπίδα σωτηρίας για τη χώρα.

Τελευταίος σταθμός της επισκόπησης που επιχειρεί ο Αυγέρης, θα σταθεί η Αμερική, αυτή η «άγνωστη», έως τώρα, νέα δύναμη, όπως αναδείχτηκε μέσα από τα θέατρα των πολεμικών επιχειρήσεων κατά τη διάρκεια του πολέμου. Όπως έχει ήδη παρατηρήσει η Καστρινάκη σχετικά με την «ανακάλυψη της Αμερικής» από τους Έλληνες διανοούμενους, η αμερικανική λογοτεχνία θα αποσπάσει το έντονο ενδιαφέρον των αριστερών, οι οποίοι αρχικά θρέφουν ελπίδες προς τη μεγάλη χώρα με τις δημοκρατικές παραδόσεις¹⁹⁰, γεγονός που αντανάκλαται και στο άρθρο του Αυγέρη. «Αντίθετα από την αγγλική, η αμερικανική λογοτεχνία παρουσιάζεται προσκολλημένη γερά στη σημερινή ζωή και τα κοινωνικά της προβλήματα», είναι η θετική αποτίμηση του συντάκτη, ο οποίος θα εκτιμήσει το γεγονός ότι η αμερικανική λογοτεχνία έχει «κατακτηθεί» από έναν ρωμαλέο και γεμάτο ποίηση ρεαλισμό, κρατώντας έτσι «τα μάτια της ανοιχτά στα σύγχρονα φαινόμενα της ζωής»¹⁹¹. Για τον Αυγέρη σημαντικότερος λογοτέχνης αναδεικνύεται ο Στάινμπεκ, ο οποίος και εμπνέεται από τη ζωή των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, όπως τονίζει ο κριτικός. Ο Στάινμπεκ πράγματι υπήρξε ένας συγγραφέας που εκτίμησαν ιδιαίτερα αυτή την περίοδο οι αριστεροί λογοτέχνες¹⁹².

Για την Αμερική θα ενδιαφερθεί ωστόσο και η *Νέα Εστία*, πολύ εντονότερα μάλιστα όσο θα προχωράει η δεκαετία και η νέα δύναμη θα εμπλέκεται όλο και περισσότερο ενεργά στις εσωτερικές υποθέσεις, παίρνοντας τη θέση της αποδυναμωμένης Βρετανικής Αυτοκρατορίας¹⁹³, συμπέρασμα το οποίο φωτίζει και την στάση του περιοδικού στα δυο πρώτα μεταπολεμικά χρόνια απέναντι στην αγγλική λογοτεχνία.

Συνοψίζοντας τις παραπάνω προδρομικές παρατηρήσεις που έγιναν με αφορμή την επισκόπηση του Αυγέρη, η πρόσληψη της γαλλικής αντιστασιακής λογοτεχνίας από την πλευρά της αριστεράς συνιστά, όπως θα δούμε και στην πορεία,

¹⁹⁰ βλ. Αγγέλα Καστρινάκη, «Ο μεταπόλεμος» και «Η ανακάλυψη της Αμερικής», ό. π., σελ. 210 και 400-403.

¹⁹¹ Μάρκος Αυγέρης, ό. π.

¹⁹² Αγγέλα Καστρινάκη, «Η ανακάλυψη της Αμερικής», ό. π., σελ. 401.

¹⁹³ Αγγέλα Καστρινάκη, ό. π., σελ. 403.

μια αισθητική επιλογή και ταυτοχρόνως μια σαφή πολιτική τοποθέτηση για τους λόγους που παραθέσαμε εδώ, αλλά και για άλλους που θα εξεταστούν στη συνέχεια. Παράλληλα όμως η δευτερεύουσα σημασία που αυτή αποκτά για την *Νέα Εστία*, και το αυξημένο ενδιαφέρον που η τελευταία δείχνει για την αγγλική λογοτεχνία (το αντίστροφο ισχύει για τα *Ελεύθερα Γράμματα*), φαίνεται να προδίδει επίσης μια αισθητική, αλλά και, αναπόφευκτα, πολιτική θέση.

β) 14^η Ιουλίου 1789-1945

Αδερφή μας σου δίνουμε το χέρι ματωμένο ακόμα
σου σφίγγουμε το ματωμένο χέρι σου.
Εσύ τουλάχιστο δεν είσαι ξένη. Είσαι δική μας.¹⁹⁴

Τονίζοντας την ιδιαίτερη (συμβολική) σημασία που αποκτούσαν οι εορτασμοί για την επέτειο της 14^{ης} Ιουλίου στον πρώτο μεταπολεμικό χρόνο, άνοιξε ο Κώστας Βάρναλης, με το άρθρο του «Γαλλία», το αφιερωματικό τεύχος των *Ελεύθερων Γραμμάτων* στην γαλλική εθνική γιορτή:

Η 14η Ιουλίου, η επέτειος της άλωσης της Βαστίλης, στάθηκε πάντα η εθνική γιορτή όχι μονάχα των Γάλλων παρά όλων των λαών, λεύτερων και σκλάβων. Φέτος η γιορτή αυτή έχει πολύ μεγαλύτερη σημασία από άλλότες και για το λαό της Γαλλίας και για όλους τους λαούς του Παλαιού Κόσμου. Γιατί φέτος ο γαλλικός λαός ύστερα από τετράχρονη σκλαβιά κι ύστερα από τετράχρονη προδοσία της δεξιάς του ηγεσίας ξαναπόκτησε τη λευτεριά του και τη δημοκρατία του με το αίμα του, με την ψυχή του, με το πνέμα του¹⁹⁵.

Ταυτόχρονα, η επέτειος αποκτούσε μια ιδιαίτερη σημασία και για την Ελλάδα, η οποία, σε αντίθεση με την απελευθερωμένη Γαλλία, εξακολουθούσε για τον Βάρναλη, να παραμένει σκλαβωμένη: «Ενώ άλλοι λαοί, συμπολεμιστές και τούτοι ενάντια στη φασιστική χτηνωδία και δημοκρατικοί, βρεθήκανε μετά την “απελευθέρωσή” τους σκλάβοι χειρότεροι από πριν, σκλάβοι του ντόπιου φασισμού και του ξένου μπερλιαλισμού»¹⁹⁶. Η κατηγορία προφανώς βαραίνει την Αγγλία για τον

¹⁹⁴ Γιάννης Ρίτσος, «Γράμμα στη Γαλλία», *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 10, 13.7.1945, σελ. 9.

¹⁹⁵ Κώστας Βάρναλης, «Γαλλία», *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π., σελ. 1.

¹⁹⁶ Στο ίδιο.

ρόλο που έπαιξε στις συγκρούσεις του Δεκέμβρη στην Αθήνα. Το γεγονός ότι το τεύχος αυτό ήταν αφιερωμένο ταυτόχρονα και στην εθνική επέτειο της αμερικάνικης Ανεξαρτησίας από την βρετανική μητρόπολη, καθιστούσε πιο εύλωτο τον συσχετισμό που επιχειρούσε το αφιέρωμα.

Ο Βάρναλης άλλωστε αμέσως παρακάτω θα προχωρήσει στην πολύ ενδιαφέρουσα σύνδεση, σε αντιπαράθεση πάντα με την Αγγλία, των δημοκρατικών παραδόσεων Ελλάδας-Γαλλίας: «Και αυτοί οι λαοί γιορτάζουν επίσης (αλλά με καημό και δάκρυα) την εθνική γιορτή της Γαλλίας, που ύστερα από την *αρχαία Ελλάδα* και πριν από την *Ελλάδα του Εικοσιένα*, στάθηκε ο μεγάλος Δάσκαλος της Ελευθερίας για όλον τον κόσμο κι ο μεγάλος μαχητής της δημοκρατικής ιδέας»¹⁹⁷. Αν στην αριστερή ρητορική, αλλά και στη λογοτεχνία της περιόδου κυριαρχεί το μοτίβο «κατοχή τότε, κατοχή και τώρα», με την αγγλική επέμβαση να εξισώνεται με την πρόσφατη γερμανική κατοχή¹⁹⁸, η Γαλλία από την άλλη πλευρά, με την ένδοξη αντίστασή της, θα σταθεί στον αντίποδα της «τυραννικής» Αγγλίας και θα συνδεθεί με δύο άλλους κοινούς τόπους, ιδιαίτερα προσφιλείς στην αντιστασιακή λογοτεχνία: την αρχαιότητα και το '21¹⁹⁹.

Ο συσχετισμός εξάλλου στο άρθρο του Βάρναλη είναι εμφανής: η γαλλική επανάσταση, ως «κληρονόμος» των δημοκρατικών θεσμών της αρχαιότητας, αποτελεί τον συνδετικό κρίκο, καθώς μέσω της επανάστασης του '21 -που υπήρξε πνευματικό παιδί της γαλλικής- αυτοί, υπό μία έννοια, επέστρεψαν στον γενέθλιο τόπο και τροφοδότησαν εκ νέου την λαϊκή (η έννοια του λαού τονίζεται ιδιαίτερα από τον Βάρναλη και όχι μόνο²⁰⁰) αντίσταση κατά των Γερμανών, αλλά και κατά των Άγγλων. Εξάλλου και στη Γαλλία αυτή την εποχή παρατηρείται μια ανάλογη αξιοποίηση του παρελθόντος από την εκεί αριστερά, η οποία προχωράει στη σύνδεση της εθνικής αντίστασης τόσο με τη γαλλική επανάσταση και το σύνθημά της *ελευθερία-ισότητα-αδελφότητα* -που είχε αντικατασταθεί από το καθεστώς Πεταίν με το δικό του «επαναστατικό» τρίπτυχο *εργασία-οικογένεια-πατρίδα*- όσο και με τις επαναστάσεις που ακολούθησαν μέχρι και την Κομμούνα του Παρισιού το 1871²⁰¹.

¹⁹⁷ Στο ίδιο (η υπογράμμιση δική μου).

¹⁹⁸ Αγγέλα Καστρινάκη, «Κατοχή τότε, κατοχή και τώρα» στο *Η λογοτεχνία...*, ό. π. σελ. 253-55.

¹⁹⁹ Για την αξιοποίηση του ελληνικού παρελθόντος αυτή την περίοδο από την αριστερά βλ. «Η αντιστασιακή λογοτεχνία», ό. π., σελ. 250-272.

²⁰⁰ Για τον «νέο λαό» βλ. Αγγέλλα Καστρινάκη, ό. π., σελ. 194-96.

²⁰¹ βλ. Gigele Sapiro, *La guerre des écrivains*, ό. π., σελ. 601-03. Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα το γεγονός ότι την 14^η Ιουλίου του 1945, το Εθνικό Συμβούλιο της Αντίστασης και η Απελευθερωτική Επιτροπή του Παρισιού, στα οποία η αριστερά είχε τη μεγαλύτερη επιρροή, οργάνωσαν μια λαϊκή πορεία από την πλατεία Ομονοίας (Place de la Concorde) προς τη Βαστίλη, μετά την καθιερωμένη

Την ιδιαίτερη σημασία που αποκτούσε η ημέρα αυτή για τον ελληνικό λαό υπογράμμιζε και ο Θράσος Καστανάκης στο άρθρο του «14^η Ιουλίου»:

Ένας αγράμματος άνθρωπος του λαού μας, πριν από χρόνια, μου είπε : “Σα σήμερα, τον παλιό καιρό οι Γάλλοι σπάσανε τις φυλακές των βασιλιάδων, κι από τότες, λέει, άλλαξε ο κόσμος...”. Έτσι έγινε. Ο άνθρωπος του λαού μας είπε την αληθινή κουβέντα. Άμα σπάσαν “οι φυλακές των βασιλιάδων” πήρε ο λαός τη γη και τη θάλασσα μέσα στα λεύτερα χέρια του, δούλεψε την όψη του κόσμου και ξεθηκάρωσαν τότε οι φτερούγες του πολιτισμού

για να καταλήξει ότι: «από τότες λευτεριά και Γαλλία δένονται αξεχώριστα»²⁰², συνδέοντας και αυτός, στη συνέχεια του άρθρου του, την ιστορική αυτή μέρα με την αντίσταση του γαλλικού λαού.

Αλλά και ο Ροζέ Μιλλιέξ, στο «Οι αθάνατες αρχές του 1789», θα παρουσιάσει τη γαλλική πνευματική αντίσταση ως μία σύγχρονη προέκταση του διαφωτισμού, ο οποίος είχε προετοιμάσει ιδεολογικά το έδαφος για τη γαλλική επανάσταση, καθώς: «ένας χιτλερικός που φρουρούσε το μεγάλο αντιφασίστα Langevin δε δίσταξε να ομολογήσει ότι οι Γάλλοι διανοούμενοι σαν τον Langevin είναι τόσο επικίνδυνοι για τα ολοκληρωτικά καθεστώτα όσο ήτανε οι διανοούμενοι της Εγκυκλοπαιδείας του 18^{ου} αιώνα για την απόλυτη μοναρχία»²⁰³. Στην προσπάθεια του Χίτλερ να «ξεγράψει το 1789 από την ιστορία» (η φράση παρατίθεται στον υπότιτλο του άρθρου), ο γαλλικός λαός έζησε ξανά τους εθνικούς αγώνες του 1793, όπου οι «ξυπόλητοι στρατιώτες του λαϊκού στρατού, πρόγονοι των σημερινών παρτιζάνων, δεχόντουσαν τις κανονιές τις αντιδραστικής Ευρώπης», ενώ οι γάλλοι διανοούμενοι όπως ο Ελυάρ, ο Αραγκόν, ο Πιέρ Ζαν Ζουβ τραγούδησαν τη νέα επανάσταση και έτσι «οι πρώην διεθνιστές ξαναμάθανε με καινούρια καρδιά την παλιά επαναστατική Μασσαλιώτιδα»²⁰⁴. Βέβαια ο Μιλλιέξ δεν λησμονεί να αναφέρει και αυτός τη σημασία των «αθάντων αρχών του 1789» για τον κάθε (ευσυνείδητο) Έλληνα πολίτη, καθώς του θυμίζουν «μια από τις πιο δυναμικές πηγές του δικού του νεοελληνικού πολιτισμού»²⁰⁵.

«14 Ιουλίου - 25 Μαρτίου» δυο γιορτές που ταιριάζουν, γιατί είναι κι οι δυο

στρατιωτική παρέλαση βλ. Robert Gildea, *France since 1945*, ό. π., σελ. 68-9.

²⁰² Θράσος Καστανάκης, «14 Ιουλίου», *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π., σελ. 1.

²⁰³ Ροζέ Μιλλιέξ, «Οι αθάνατες αρχές του 1789», *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π., σελ. 8.

²⁰⁴ Στο ίδιο (η υπογράμμιση δική μου).

²⁰⁵ Στο ίδιο.

σύμβολα λευτεριάς, και γιατί κι οι δυο λαοί που τις πανηγυρίζουν είναι σιμά ο ένας στον άλλον» θα τονίσει και η νεοσυσταθείσα Ελληνογαλλική Ένωση Νέων, ενώ και στις πρόσφατες δοκιμασίες οι δυο λαοί μοιράστηκαν κοινά δεινά, που δίνουν μια νέα σημασία στη σχέση των δύο λαών: «Οι δυο λαοί δίχως να το ξέρουμε, βαδίσαμε τον ίδιο δρόμο κι αδελφωθήκαμε στον απελευθερωτικό αγώνα και βρισκόμαστε πιο κοντύτερα από ποτέ ο ένας στον άλλον»²⁰⁶. Την αδελφική αλληλεγγύη που χαρακτηρίζει τους δυο λαούς θεματοποιεί και ο Γιάννης Ρίτσος στο πολύστιχο ποίημά του «Γράμμα στη Γαλλία»:

Αδερφή μας Γαλλία

αγαπημένη αδερφή μας Γαλλία
σου γράφουμε δυο λόγια βιαστικά στο γόνατο
απλά-απλά όπως είναι και η αγάπη μας
όπως είναι το ψωμί το φως το αλάτι κ' η καρδιά μας [...]
Αδερφή μας σου δίνουμε το χέρι ματωμένο ακόμα
σου σφίγγουμε το ματωμένο χέρι σου.
Εσύ τουλάχιστο δεν είσαι ξένη. Είσαι δική μας.

αφού ο αγώνας υπήρξε κοινός:

Όταν οι αντάρτες σου λευτέρωναν το Παρίσι σου
εμείς φωνάζαμε στους δρόμους «λευτερώθηκε το Παρίσι μας»
κι η Αθήνα μας πλαταγίζοντας τον ουρανό της χαιρετούσε
το στρατό σου που ανέβαζε στα μπαλκόνια την τρίχρωμη ελπίδα
και στα πεζούλια της Καισαριανής μας γράφαμε:
«ζήτω η ελεύθερη Γαλλία μας».

«Εσύ τουλάχιστο δεν είσαι ξένη. Είσαι δική μας.» θα επαναλάβει ρυθμικά, αρκετές φορές ο Ρίτσος στο ποίημα, για να καταγγείλει τελικά αυτούς που είναι ξένοι, εννοώντας φυσικά τους Άγγλους, καθώς:

Τι να σου πούμε; Βέβαια θα μαθες, που ένα μεγάλο σκουριασμένο σύγνεφο
περνάει ξανά βαρύν οδοστρωτήρας στα καινούργια στάχια του ήλιου μας
στα καμένα Καλάβρυτα της δόξας μας και στα ξανθιά χωράφια όπου
(μπουμπούκιαζε
μπαρουτοκαπνισμένη ακόμα η κόκκινη νιόβγαλτη παπαρούνα.

ενώ δεν απουσιάζουν και οι αναφορές στα ελπιδοφόρα «1789 περιστέρια μ' ένα κλωνάρι μυγδαλιάς στο ράμφος τους»²⁰⁷.

²⁰⁶ Ελληνο-γαλλική Ένωση Νέων, «Ελλάδα-Γαλλία», *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π., σελ. 12.

²⁰⁷ Γιάννης Ρίτσος, «Γράμμα στη Γαλλία», *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π., σελ. 9.

Ανάλογες συνδέσεις και συσχετισμούς θα συναντήσουμε και στο αφιερωματικό τεύχος, του πρώτου λογοτεχνικού περιοδικού μέσα από το οποίο εκφράστηκε η αριστερά λίγους μήνες μετά την απελευθέρωση, τη *Νέα Ζωή* του Πέτρου Πικρού²⁰⁸. Η *Νέα Ζωή*, ήδη από το πρώτο τεύχος της (25^η Μαρτίου 1945), αφιερωμένο στην εθνική επέτειο, παρουσίαζε με έναν διάχυτο ενθουσιασμό τον ύμνο των Γάλλων ανταρτών «Το τραγούδι του Μακί», αναφέροντας μεταξύ άλλων στο προλογικό σημείωμα που συνόδευε τη δημοσίευση του γαλλικού κειμένου και της ελληνικής μετάφρασης: «Ανώνυμο, όπως όλα τα Δημοτικά Τραγούδια, απέρितτο όσο και μεγαλόπνοο, όπως όλες οι λαϊκές εποποιίες, το Τραγούδι του Μακί, γέννημα λευτεριάς, αδέλφι ομογάλακτο, νεώτερο της κοσμοξάκουστης Μασσαλιώτιδας, αντιλάλησε απ' άκρη σ' άκρη της Γαλλίας». Στη συνέχεια θα τονιστεί επίσης ότι οι έρευνες για τον εντοπισμό του δημιουργού του απέβησαν άκαρπες και ήταν μάλλον μάταιες, αφού: «ο Ποιητής αυτός, ήταν και είναι τόσο πασίγνωστος: Ο ΓΑΛΛΙΚΟΣ ΛΑΟΣ ο ασκλάβωτος!»²⁰⁹.

Στο αφιερωματικό τεύχος για την επέτειο από την άλωση της Βαστίλης, η *Νέα Ζωή* θα παρουσιάσει και πάλι στο πρωτότυπο και σε μετάφραση «τα κοσμολάλητα μπουρλοτιέρικα τραγούδια της γαλλικής επανάστασης»: «Ca ira» «La carmagnole» και «La Marseillaise», συνοδευόμενα με μότο από το Η΄ της Ιλιάδας και μια φράση του Οράτιου. Στο εισαγωγικό σημείωμα, όπου και παρατίθεται σύντομα η ιστορία των παραπάνω τραγουδιών, η σύνδεση με την αρχαιότητα είναι σαφής: «Με τραγούδια ο Αμφίωνας ζωογονούσε τους εργάτες που χτίζανε τα τείχη [...] τραγούδια του Τυρταίου συνήθιζαν ν' απαγγέλλουν οι Σπαρτιάτες κατά το διάστημα της εκστρατείας», για να συνεχίσει: «οι τόσες ψυχικές συγγένειες που συνδέουν τον Ελληνικό με το Γαλλικό λαό, φανερώθηκαν ακόμη πιο στενές στις κρίσιμες στιγμές. Κι ίσως το πρώτο κοινό τους γνώρισμα ήταν τα τραγούδια»²¹⁰.

Στο αμέσως προηγούμενο άρθρο εξάλλου παρουσιαζόταν, στο αρχαίο ελληνικό πρωτότυπο, συνοδευόμενο από νεοελληνική και γαλλική μετάφραση, ένας αρχαίος ύμνος αφιερωμένος στους τυραννοκτόνους της Αθήνας Αρμόδιο και Αριστογείτωνα, που διασώζει ο Αθήναιος. Έτσι και στη *Νέα Ζωή*, το είδαμε στον

²⁰⁸ Αναλυτικότερα για το βραχύβιο περιοδικό του Πικρού και τους λόγους για τη απότομη διακοπή της έκδοσής του βλ. Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του ετεροκαθορισμένου εμφυλίου πολέμου (1945-1949)*, τόμ. Δ΄, Αθήνα (Καστανιώτης), 2005, σελ. 92-6.

²⁰⁹ [Ανώνυμο], «Ce chant de Maquis-Το τραγούδι του Μακί», *Νέα Ζωή*, τχ. 1, 25.3.1945 σελ.. 21.

²¹⁰ «Τα κοσμολάλητα μπουρλοτιέρικα τραγούδια της γαλλικής επανάστασης», *Νέα Ζωή*, τχ. 7, 1.7.1945 σελ. 221-224.

Βάρναλη, η (αρχαία) Ελλάδα καθίσταται «πρόδρομος της γαλλικής επανάστασης», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στον υπέρτιτλο. Το εισαγωγικό σημείωμα και πάλι διαφωτιστικό: «Ανάμεσα στα άπειρα μαρτυριάτικα που φανερώνουν την Ελλάδα σαν προμήτορα της Μεγάλης Επανάστασης, είναι και οι δεσμοί των δημοκρατικών τραγουδιών, δεσμοί αιμάτων, δεσμοί παραδόσεων, δεσμοί πνοής λαϊκής», ενώ οι Γάλλοι δεν λησμόνησαν πως: «χίλια διακόσια εβδομήντα έξι χρόνια πρωύτερα, η λαοκρατική Αθήνα, πρωτοτραγουδούσε έξαλλα, τον ύμνο που οι ίδιοι οι Γάλλοι τον επονομάσανε “Μασσαλιώτιδα των Ελλήνων”»²¹¹.

Μέσα από ένα πλήθος ιστορικών δοκιμίων που δημοσιεύονται στο ίδιο τεύχος, η *Νέα Ζωή* επιθυμεί να αναδείξει την επιρροή που άσκησε η γαλλική επανάσταση και στον ελληνικό αγώνα για την ανεξαρτησία. Έτσι, ο Νίκος Σβορώνος θα δώσει μια εκτενή μελέτη για την επίδραση των ιδεών του γαλλικού διαφωτισμού στους Έλληνες επαναστάτες, αρχής γενομένης από τον Ρήγα, και τον ρόλο που αυτές έπαιξαν, μετά την ανεξαρτησία, στη θεμελίωση του ελληνικού κράτους. Ο Σβορώνος βέβαια θα παραδεχτεί ότι: «οι ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης συγκινούσαν περισσότερο τις μορφωμένες τάξεις των Ελλήνων, που σαν σπουδαστές ή σαν έμποροι είχαν έρθει σε επικοινωνία με τους φωτισμένους λαούς της Ευρώπης», ωστόσο, σύμφωνα πάντα με τον ιστορικό: «το λαϊκό ένστικτο είχε καταλάβει καλά ότι μόνον με τις δημοκρατικές αρχές [...] θα μπορούσε να κατοχυρώσει την εθνική του λευτεριά»²¹². Εξάλλου και στους κοινωνικούς αγώνες που προέκυψαν στην πορεία ανάμεσα στους συντηρητικούς που ήθελαν: «να εκμεταλλευθούν για δικό τους όφελος τον εθνικό αγώνα» και στις προοδευτικές δυνάμεις η επίδραση του γαλλικού διαφωτισμού υπήρξε επίσης καταλυτική, για να καταλήξει και αυτός στο γεγονός ότι «τα μεγάλα ιδανικά που πρόβαλλε στους ανθρώπους η Γαλλία -ιδανικά που πρώτη χάρισε στην ανθρωπότητα η Ελλάδα- θα εμπνεύσουν κι αργότερα τους Έλληνες, και σήμερα κρατούν όλη τους τη δύναμη και θα κινούν σε νέους ωραίους αγώνες»²¹³.

Στο ίδιο κλίμα θα κινηθούν και οι Γιάννης Μοναστηριώτης με το «Η επίδραση της γαλλικής επανάστασης στην Ελλάδα και στην Ευρώπη». Εδώ ο Μοναστηριώτης δίνοντας ένα σύντομο χρονικό της γαλλικής επανάστασης θα υπογραμμίσει το γεγονός ότι η πρώτη διακήρυξη συμπαράστασης είχε προέλθει από την Αγγλία, όχι όμως από τις άρχουσες τάξεις της αλλά από τον απλό λαό, καθώς οι πρώτες θα

²¹¹ «1276 χρόνια πριν απ' τη Μασσαλιώτιδα», *Νέα Ζωή*, ό. π., σελ. 220.

²¹² Νίκος Σβορώνος, «Πρώτες προσπάθειες των Ελλήνων για την εθνική και πολιτική τους ανεξαρτησία», *Νέα Ζωή*, ό. π., σελ. 218.

²¹³ Στο ίδιο (Η υπογράμμιση στα παραθέματα δική μου).

υποστηρίζει ο ιστορικός «μισούσαν θανάσιμα την Γαλλία»²¹⁴ (πιθανότατα έμμεσο σχόλιο για την τωρινή κατάσταση). Στο ίδιο πνεύμα θα κινηθεί και ο Κώστας Αξελός με το «Η νεολαία στη γαλλική επανάσταση»²¹⁵, με αρκετούς παραλληλισμούς βέβαια για τον ρόλο που διαδραμάτισαν οι νέοι και στα πρόσφατα κινήματα αντίστασης. Θα συναντήσουμε ακόμη και την αναδημοσίευση του άρθρου «Ένας κι ο ίδιος πάντα λαός»²¹⁶, από το παράνομο, γαλλικό αντιστασιακό περιοδικό *Les Lettres Françaises* (τεύχος Ιουνίου 1944). Το ίδιο πνεύμα όμως διέπει και τα δοκίμια που αφορούν στην αντιστασιακή γαλλική λογοτεχνία, με τον Ροζέ Μιλλιέξ να παρουσιάζει το πρόσφατο ποιητικό έργο του Aragón, με χαρακτηριστικό υπέρτιτλο «Γόνοι τρανοί της γαλλικής επανάστασης». Η εκτενής μελέτη του Μιλλιέξ, που θα συνεχιστεί και στο επόμενο, τελευταίο τεύχος της *Νέας Ζωής*, θα μας απασχολήσει αμέσως παρακάτω.

Τους αδελφικούς δεσμούς μεταξύ Ελλάδας και Γαλλίας θα τιμήσει ποιητικά το περιοδικό με δημοσίευση (πομπώδους) ποιήματος του Στρατήγη, γραμμένο μάλλον κατά τη διάρκεια ή λίγο μετά τη λήξη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου²¹⁷, με τον τίτλο «Ελλάς και Γαλλία», όπου και πάλι θα δούμε να επανέρχονται τα μοτίβα που έχουμε συναντήσει μέχρι τώρα:

Πάντα, ω Δαίμονες, σας θωρώ να σμίγετε τα χέρια
Κι η μια της άλλης φαίνεσθε μητέρα ή αδερφή!
Σαν δίδυμα κι ολόφωτα λαμποκοπάτε αστέρια
Στων ιδεών το απόγειο, στις Τέχνης την κορφή [...]

Εκείνο που απ' το πνεύμα μας δανείστηκες τ' αρχαίο
Με το αίμα μας το πλήρωσες και με στοργής παλμούς
Στο «Εμπρός παιδιά!» το Αισχύλειο «Παίδες Ελλήνων ίτε!» [...]

Απ' τη μεγάλη σου Φωτιά, που εθέρμανες τη σφαίρα,
κι ανάλαμψαν τα πέλαγα της Γης και τα βουνά,
Τα στήθη δεν εφλόγισες του Ρήγα μας μια μέρα
Κι εσάλπισε τ' αδέρφια τα σκόρπια κι ορφανά;²¹⁸

ενώ αμέσως παραπάνω ο Ρ(οδόλφος) Κράους έχει τραγουδήσει, σε εξίσου πομπώδεις

²¹⁴ Γιάννης Μοναστηριώτης, «Η επίδραση της γαλλικής επανάστασης στην Ελλάδα και στην Ευρώπη», *Νέα Ζωή*, ό. π., σελ. 219, 239.

²¹⁵ βλ. Κώστας Αξελός, «Η νεολαία στη γαλλική επανάσταση», *Νέα Ζωή*, ό. π., σελ. 245-47.

²¹⁶ βλ. «Ένας κι ο ίδιος πάντα λαός», *Νέα Ζωή*, ό. π., σελ. 244, 247.

²¹⁷ Την εικασία μάλλον επιβεβαιώνει ο στίχος: «Στο Μάρνη σου και στο Βερντέν -δυο τρόπαια τιτώνων» βλ. Γ. Στρατήγη, «Ελλάς και Γαλλία», *Νέα Ζωή*, ό. π., σελ. 240-1.

²¹⁸ Στο ίδιο.

στίχους: «Γαλλία, να σε, ξανά!»²¹⁹.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, τόσο το αφιέρωμα της *Νέας Ζωής* όσο και των *Ελεύθερων Γραμμάτων* φαίνεται να συμπυκνώνουν, σε ένα συμβολικό επίπεδο, όλη την μετέπειτα στάση των αριστερών διανοουμένων ως προς τη δημοκρατική Γαλλία. Η σύνδεση της γαλλικής επανάστασης τόσο με την αρχαιότητα, όσο και με το '21, που είδαμε να γίνεται με ιδιαίτερη ένταση στα αφιερωματικά τεύχη, στόχευε στο να αναδείξει τη μακράιωνη πολιτική και πολιτισμική σχέση μεταξύ των δύο λαών, που επιβεβαιωνόταν για τους αριστερούς διανοουμένους και από την κοινή κατάληξη της δημοκρατικής παράδοσης των δύο επαναστάσεων, το γαλλικό και ελληνικό κίνημα της αντίστασης.

Για την αριστερά λοιπόν σε όλη την περίοδο, από την απελευθέρωση και τα δεκεμβριανά έως και τη λήξη του εμφυλίου, η Γαλλία στην πολιτική και πολιτισμική της σκέψη θα αποτελέσει, σε αντίθεση πάντα με την Αγγλία όσον αφορά στον ευρωπαϊκό χώρο, το σταθερό σημείο αναφοράς, την αδερφή χώρα. Άλλωστε η γαλλική αριστερά, και συγκεκριμένα το Κ.Κ.Γ, αυτή την εποχή, έχοντας παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο στην αντίσταση, θα αναδειχτεί σε μείζονα πολιτική δύναμη²²⁰. Τους παραπάνω συσχετισμούς συναντάμε και στο καθαρά πολιτικό επίπεδο. Ο Νίκος Ζαχαριάδης π.χ., στην εισήγησή του σχετικά με την εξωτερική πολιτική του ΚΚΕ στο 7^ο Συνέδριο, αναφερόμενος στη Γαλλία και επιτιθέμενος στην πολιτική του Ντε Γκωλ, θα τονίσει ότι: «Τις γαλλικές εθνικές παραδόσεις του 1789 συνεχίζει σήμερα στη Γαλλία το ΚΚΓ και ο γαλλικός δημοκρατικός λαός. Αυτός είναι ο σύμμαχός μας σήμερα για την αντιμετώπιση της επίθεσης που μας κάνει ο Ντε Γκωλ και η παράταξή του από το Παρίσι»²²¹. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, τα αισθήματα αλληλεγγύης υπήρξαν αμοιβαία, καθώς η γαλλική αριστερά και ειδικά οι διανοούμενοί της θα (δια)δηλώσουν όχι ολίγες φορές την αμέριστη συμπαράστασή τους στην ελληνική υπόθεση.

²¹⁹ Ρ. Κράους, «Γαλλία, να σε, ξανά!», *Νέα Ζωή*, ό. π., σελ. 240.

²²⁰ Για την άνοδο του ΚΚΓ και το ρόλο του στην περίοδο αμέσως μετά το τέλος του πολέμου και της κατοχής βλ. «Le parti des Fusilles» στο Michel Winock, *Le siècle des intellectuelles*, ό. π., σελ. 413-21.

²²¹ «Συνεδρίαση 4^{ης} Οκτώβρη του 7^{ου} Συνεδρίου του Κ. Κ. Ε.», *Ριζοσπάστης*, 9.10.1945, σελ.: 1. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και σήμερα το εν λόγω συνέδριο θεωρείται ότι συνόψισε: «τη δεκάχρονη αυτή πορεία αγώνων του ελληνικού λαού, που αντιπροσώπευε την ηρωικότερη και σπουδαιότερη περίοδο της νεοελληνικής ιστορίας μετά την επανάσταση του 1821», βλ. Γιώργος Πετρόπουλος, «Το 7^ο συνέδριο του ΚΚΕ», *Ριζοσπάστης*, 9.1.2005, σελ. 11.

«Ο βρετανικός λαός και η Ελλάδα»

Σε αντίθεση με το ζήλο των δύο αριστερών περιοδικών, η *Νέα Εστία* θα τιμήσει την επέτειο της 14^{ης} Ιουλίου μόνο με ένα δοκίμιο-χρονικό του Κ. Θ. Δημαρά, στο δεύτερο ωστόσο τμήμα του περιοδικού (Το δεκαπενθήμερον), που συνήθως ασχολείται με τα επίκαιρα ζητήματα, καθώς το κυρίως μέρος του τεύχους θα ανοίξει με τρία σονέτα του Σαίξπηρ, ενώ πιο κάτω δημοσιεύεται το πολύ ενδιαφέρον κείμενο της Έλλης Λαμπρίδη «Ο Βρετανικός Λαός και η Ελλάδα».

Στο «Νόημα μιας γιορτής» λοιπόν ο Κ. Θ. Δημαράς θυμάται ότι στην παιδική του ηλικία οι ήρωες της γαλλικής επανάστασης φάνταζαν στα μάτια του «όπως οι ήρωες της αρχαιότητας ή του Αγώνος. Μιραμπώ, Δαντών, Ροβεσπιέρος...», καθώς μεγάλωσε σε μια περίοδο κατά την οποία η αστική τάξη είχε χάσει μεν τη δυναμικότητά της, αλλά δεν είχε περάσει ακόμη στην αντίδραση, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει. Στη συνέχεια όμως «με τον κλονισμό της αστικής κοσμοκρατορίας» ο μύθος αμαυρώθηκε και οι επιθέσεις κατά των αρχών της πύκνωσαν από τις υποταγμένες σε «άνομη βούληση πολιτική» δυνάμεις της κριτικής και της επιστήμης²²².

Για τον Δημαρά το πρόσφατο τέλος του «τριακονταετούς» πολέμου, ο οποίος όχι μόνο δεν κατάφερε -παρά τις επίπονες προσπάθειές του- να διαγράψει τις αρχές του 1789, αλλά αντίθετα τις καταξίωσε στη συνείδηση των ανθρώπων, σήμανε παράλληλα και μια ανασηματοδότησή τους: «καθώς λουσμένες στο φως της περίλαμπρης νίκης, οι προσταγές του 1789, ελευθερία, ισότητα, αδελφοσύνη, δείχνουν καθαρά πως δεν έχουν εξαντλήσει ακόμη το περιεχόμενό τους, αλλά απαιτούν μακρές προσπάθειες ώσπου να αποδώσουν ό,τι μέσα τους λανθάνει ακόμη»²²³.

Και ενώ λοιπόν στα αριστερά λογοτεχνικά περιοδικά η γαλλική εθνική επέτειος του 1945 επιβεβαιώνει και ανανεώνει ταυτόχρονα υπό μία έννοια τους «δεσμούς αίματος» που συνδέουν τους δύο λαούς, η *Νέα Εστία* θα μεταφέρει στο αναγνωστικό κοινό, μέσα από τις μαρτυρίες της Έλλης Λαμπρίδη -η οποία κατά τη διάρκεια του πολέμου υπηρετούσε στο γραφείο τύπου της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης στο Λονδίνο-, τη στάση του βρετανικού λαού απέναντι στην Ελλάδα. Ευθύς εξαρχής η Λαμπρίδη -μια ιδιαίτερα δραστήρια διανοούμενη με τακτικές

²²² Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, «Το νόημα μιας γιορτής», *Νέα Εστία*, τχ. 434, 15.7.1945, σελ. 599-60.

²²³ Στο ίδιο.

συνεργασίες στην *Νέα Εστία*- θα τονίσει τη διαφορά των νοοτροπιών που διακρίνουν τους υπόλοιπους λαούς από τον ελληνικό, καθώς: «συχνά γελιόμαστε εμείς ο Έλληνας ως προς τα αισθήματα που μας έχουν οι άλλοι λαοί και ως προς το πόσο μας ξέρουν. Επειδή εμείς παρακολουθούμε με ζωνφό ενδιαφέρον τις πολιτικές εξελίξεις σ' όλο τον κόσμο [...] έχουμε την εντύπωση πως γνωρίζουμε από κοντά, σαν οικείο πρόσωπο, άλλους λαούς· και είναι εύκολο να φανταστούμε τη σχέση αυτή και αντίστροφα, χωρίς να ανταποκρίνεται η αντίληψή μας διόλου στην πραγματικότητα»²²⁴.

Μάλιστα, όπως θα υποστηρίξει η Λαμπρίδη, το ψηφιδωτό λαών που σχηματίστηκε στην Αγγλία κατά τη διάρκεια του πολέμου πρόσφερε στους Άγγλους μια μάλλον συγκεχυμένη εικόνα για αυτούς, από την οποία ωστόσο η Ελλάδα με τη γενναία της αντίσταση τόσο στον ελληνοϊταλικό πόλεμο, όσο και στην κατοχή, τράβηξε την προσοχή των Άγγλων, συναρπάζοντας «τη φαντασία του Βρετανικού λαού» σχετικά με το άκαμπτο φρόνημα των Ελλήνων, γεγονός που η ίδια είχε την ευκαιρία να επιβεβαιώσει αρκετές φορές, στις διάφορες ομιλίες που έδωσε κατά την παραμονή της στη χώρα. Εξάλλου η συντάκτρια θα υπενθυμίσει ότι τόσο η αγγλική λαϊκή γνώμη με τις πιέσεις που ασκούσε στον τύπο, όσο και η ίδια η βρετανική κυβέρνηση είχαν πρωτοστατήσει στις προσπάθειες για την ανακούφιση της Ελλάδας από τον φοβερό λιμό του 1941-42, αποδεικνύοντας έτσι έμπρακτα την αλληλεγγύη τους στον δοκιμαζόμενο ελληνικό λαό.

Η Λαμπρίδη μέσα από την αφήγηση διάφορων περιστατικών, αντλημένων από την προσωπική εμπειρία που απέκτησε μέσα από την επαφή της με τον απλό βρετανικό λαό, επιχειρεί να δώσει μια θετική εικόνα της Αγγλίας, εστιάζοντας κυρίως στην αλληλεγγύη που επέδειξε στα δύσκολα χρόνια του πολέμου· η επίκληση στο συναίσθημα του αναγνώστη δεν απουσιάζει από το άρθρο, όπως γίνεται εμφανές και από το παρακάτω επεισόδιο που αναπαράγει η συντάκτρια, το οποίο ωστόσο δεν αποφεύγει την εξιδανίκευση:

είχα πάει μια βραδιά να μιλήσω σ' έναν όμιλο παιδιών που είχε περιμαζέψει κάποια οργάνωση από τα καταφύγια· τα περισσότερα είχαν περάσει από αναμορφωτικά σχολεία και η διανοητική τους ανάπτυξη ήταν πολύ κάτω του μετρίου, τόσο ώστε όταν τέλειωσα, αμφέβαλλα αν είχαν καταλάβει τίποτα. Αλλά ένας μορτάκος δεκαπέντε χρονών πετάχτηκε άξαφνα και είπε: «Ναι, δεσποινίς, ξέρομε. Πέρσι που

²²⁴ Έλλη Λαμπρίδη, «Ο βρετανικός λαός και η Ελλάδα», *Νέα Εστία*, ό. π., σελ. 586.

έπεφταν οι μπόμπες βροχή και ζαρώναμε στα υπόγεια, λέγαμε: δεν πειράζει, οι Έλληνες προχωρούν».²²⁵

Μήνυμα συμφιλίωσης με τον βρετανικό λαό φαίνεται να στέλνει η Λαμπρίδη η οποία, ας σημειώσουμε εδώ, είχε χάσει την κόρη της στις συγκρούσεις του Δεκέμβρη, αλλά και ταυτόχρονα μήνυμα εθνικής συμφιλίωσης: για να έχουμε συμμάχους αυτή τη στιγμή τον αγγλικό, γαλλικό, ρώσικο κτλ. λαό πρέπει να υπάρξει μία (το μία με έμφαση μέσα στο κείμενο) Ελλάδα, θα υποστηρίξει η Λαμπρίδη, από τη στιγμή που ούτε το ενδιαφέρον, αλλά ούτε και η βαθύτερη γνώση της ελληνικής πραγματικότητας, μπορεί να δημιουργήσει μια ασφαλή εικόνα στο εξωτερικό για το ποια μεριά, από τις δύο που αλληλοσπαράζονται, φέρει το δίκαιο με το μέρος της. Όμως μπορούμε να απαιτήσουμε από τους συμμάχους να υιοθετήσουν μια πατριαστική στάση «και να γίνουν εχθροί μας αν η λαϊκή ετυμηγορία ή ο διάβολος φέρει έτσι τα πράματα, που να επικρατήσει η μερίδα που δεν τους αρέσει;», αναρωτιέται, μάλλον αμήχανα, η συντάκτρια.

Όσο και αν οι Άγγλοι ενδιαφέρονται για την Ελλάδα, τα δικά μας ζητήματα θα έρχονται αναπόφευκτα σε δεύτερη μοίρα, θα υποστηρίξει η συντάκτρια, από τη στιγμή μάλιστα, που ο αγγλικός λαός συναισθάνεται την άγνοιά του επί των εξωτερικών ζητημάτων έχοντας πλήρη εμπιστοσύνη στην πολιτική του ηγεσία, ενώ είναι μάταιο να αποζητούμε τη διαιτησία του στις κρίσιμες αυτές ώρες. Έχοντας υπόψη αυτά η Λαμπρίδη, κλείνοντας, θα τονίσει ότι το ενδιαφέρον του βρετανικού λαού είναι «πολύτιμο απόχτημα», σίγουρη για το ότι και οι λαοί των άλλων «τριών δυνάμεων» τρέφουν τα ίδια συναισθήματα για μας, προτρέποντας και πάλι στον παραμερισμό των διαφορών και στην εθνική συμφιλίωση.

Το κείμενο της Λαμπρίδη δεν είναι το μόνο που δημοσιεύει η *Νέα Εστία* θέλοντας να δώσει αυτή την περίοδο μια διαφορετική, θετική οπτική, σχετικά με το ζήτημα των ελληνοαγγλικών σχέσεων, που είχαν υποστεί σοβαρό πλήγμα μετά τα γεγονότα του Δεκέμβρη. Με ένα δοκίμιο ιστορικού περιεχομένου αυτή τη φορά, ο ζακυνθινός Μαρίνος Σιγούρος θα μεταφέρει στο αναγνωστικό κοινό τις αναμνήσεις του από την αφήγηση, που είχε ακούσει όντας ακόμη παιδί, του ιστορικού Παναγιώτη Χιώτη σχετικά με την «ένωση των επτά νησιών» το 1864 και τον σημαντικό ρόλο που είχε διαδραματίσει η Αγγλική Αρμοστεία στους αγώνες των κατοίκων για την πολυπόθητη ένωση με την Ελλάδα.

²²⁵ Ο. π., σελ.: 587.

«Θυμάμαι που η συνομιλία εκείνη του Χιώτη με τον πατέρα μου ήταν έπαινος στον πατριωτισμό που έδειξαν οι συμπολίτες μας αλλά στον ίδιο καιρό κι ένα εγκώμιο στην Αγγλική Προστασία»²²⁶, θα υποστηρίξει ο Σιγούρος, τονίζοντας το ότι φωτισμένοι πατριώτες, επτανήσιοι διανοούμενοι, ανάμεσά τους ο Σολωμός, ο Τυπάλδος, ο Λασκαράτος κ.ά., παρά τον αγώνα των «ριζοσπαστών» για άμεση ανεξαρτησία, θεωρούσαν βιαστική μία τέτοια κίνηση, και δεν είχαν άδικο, θα αποφανθεί ο συντάκτης. Αμέσως παρακάτω ο συγγραφέας θα συμπυκνώσει σε έξι σημεία τους τρόπους με τους οποίους «η Αγγλική κυβέρνηση βοήθησε, αργά ή γρήγορα, αφόρμητα ή ύστερ' από την επίμονη απαίτηση της Ιονικής Βουλής»²²⁷ στο να δημιουργηθούν εκείνες οι προϋποθέσεις, που όταν τελικά ωρίμασαν οι συνθήκες, οδήγησαν στην ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα, πάλι μέσω της αγγλικής παρέμβασης, ενώ στη συνέχεια ο συντάκτης θα δώσει αναλυτικότερα τους ιστορικούς σταθμούς μέχρι και την τελική επίτευξη της ένωσης.

Σε μια περίοδο που η αξιοποίηση των προηγούμενων πολιτισμικών περιόδων της Ελλάδας και οι παραλληλισμοί με το σήμερα αφθονούν, το ανοιχτά φιλοαγγλικό κείμενο του Σιγούρου μοιάζει να δικαιώνει σε ένα βαθμό την παρεμβατική πολιτική της Αγγλίας, παρουσιάζοντάς την όχι ως μια ιμπεριαλιστική δύναμη, αλλά μάλλον ως παράγοντα (πολιτικής) σταθερότητας του τόπου. «Εμείς οι Άγγλοι, τους είπε, δεν ήρθαμε σαν εχτροί, σαν αχόρταγοι κατακτητές, αλλά σαν σύμμαχοι πρόθυμοι να δώσουμε στους λαούς του Ιονίου την προστασία της Μεγάλης Βρετανίας και την ελευθερία, την εμπορική πρόοδο και τη γενική καλοπέραση»²²⁸, υποστηρίζει ο Σιγούρος, πως ανακοίνωσε ο στρατηγός των αγγλικών κατοχικών δυνάμεων στο λαό των Επτανήσων, μετά την εκδίωξη των γαλλικών κατοχικών δυνάμεων τον Σεπτέμβρη του 1809.

Τόσο τα παραπάνω κείμενα, όσο και το καθαρά λογοτεχνικό άνοιγμα προς την αγγλική λογοτεχνία, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, το οποίο επιχειρεί στον πρώτο μεταπολεμικό χρόνο η *Νέα Εστία*, μαρτυρούν την προσπάθεια για μια συμφιλιωτική πολιτική και μια προσέγγιση με την Αγγλία, ένα έργο που από την αγγλική πλευρά είχε ξεκινήσει η Αγγλοελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών και είχε συνεχίσει το Βρετανικό Συμβούλιο, με την έκδοση του περιοδικού *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, στο οποίο άλλωστε συνεργάζονταν αρκετοί συντελεστές από το χώρο

²²⁶ Μαρίνος Σιγούρος, «Η ένωση των επτά νησιών, *Νέα Εστία*, τχ. 32, 16.6.1945, σελ. 438.

²²⁷ Ο. π., σελ. 440.

²²⁸ Στο ίδιο.

της *Νέας Εστίας*. Η *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, έχοντας υιοθετήσει μια επίσης συμφιλιοτική, κεντρώα στάση, στόχευε, αρχικά τουλάχιστον, στην επούλωση των πληγών που είχε ανοίξει η αγγλική παρέμβαση στη χώρα, με ανοίγματα μάλιστα προς την αριστερά.²²⁹ Τα ανοίγματα αυτά της *Αγγλοελληνικής Επιθεώρησης*, ωστόσο, μάλλον αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη στον χώρο της αριστεράς και ενίοτε με ειρωνική/ επιθετική διάθεση, όπως στην περίπτωση του Γιώργη Λαμπρινού, ο οποίος τον Σεπτέμβριο του 1946 θα κρίνει από τον *Ριζοσπάστη* το βιβλίο του Ροζέ Μιλλιέξ *Στο σχολείο του ελληνικού λαού*, τιτλοφορώντας την κριτική του «Καλοί και άσπονδοί φίλοι μας».

Ο Λαμπρινός στην κριτική του, θα ισχυριστεί ότι στον μακρότατο πολυεθνικό κατάλογο των κατά καιρούς ξένων υμνητών αλλά και τιμητών της Ελλάδας, τα όρια διαχωρίζουν αναγκαστικά «τις κατηγορίες έτσι ώστε από δω να μας παραστέκουν οι αληθινοί και από κει οι άσπονδοί φίλοι μας»²³⁰, ενώ αμέσως παρακάτω θα προχωρήσει στη σύνδεση της *Αγγλοελληνικής Επιθεώρησης* με το κατοχικό ιταλικό περιοδικό *Κουαδρίβιο*, το οποίο προσπαθούσε να αναδείξει τις πνευματικές συγγένειες Ελλάδας-Ιταλίας κατά την κατοχή, την ώρα μάλιστα που μας «πατούσαν [οι Ιταλοί] στο στήθος». Αν εκείνο το κεφάλαιο της πρόσφατης ιστορίας έκλεισε, για τον Λαμπρινό άνοιξε ένα καινούριο, όπου: «και πάλι ξενοφερμένα αφεντικά χρησιμοποιούν τα ίδια μέσα και τους ίδιους τρόπους (ας πούμε π.χ. η *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*) για τους ίδιους σκοπούς την ώρα που παρόμοια μας πατούν κατάστηθα»²³¹.

Σε αντίθεση με τους άσπονδους αυτούς φίλους, υπάρχουν και οι καλοί φίλοι, όπως τονίζει ο Λαμπρινός, αναφερόμενος φυσικά στομ Ροζέ Μιλλιέξ, ο οποίος όχι μόνο ζώντας στην Ελλάδα «στοχάζεται και αισθάνεται σαν Έλληνας», αλλά συνδέθηκε με αυτήν ακόμη περισσότερο μέσα από τη «λυδία λίθο που μας ξεκαθάρισε τους αληθινούς φίλους από τους αληθινούς εχθρούς μας»²³², ήτοι την αντίσταση. Ο Μιλλιέξ, αν και ξένος στην Ελλάδα, και συγκεκριμένα Γάλλος, με πλήρη κατανόηση (η λέξη κατανόηση με κεφαλαία στο κείμενο) των αγώνων του Ελληνικού λαού, θα τονίσει ο γράφων, έγραψε για τους αγώνες αυτούς, και αν δεν πρόσθεσε κάτι καινούριο στα ήδη γνωστά, η σημασία του έργου του γι' αυτούς τους

²²⁹ Αναλυτικότερα βλ. «Μετά τον Δεκέμβρη: νέα και παλιά περιοδικά» στο Αγγέλα Καστρινάκη, ό.π., σελ. 229-30.

²³⁰ Γιώργης Λαμπρινός, «Καλοί και άσπονδοί φίλοι μας», *Ριζοσπάστης*, 19.9.1946, σελ. 4.

²³¹ Στο ίδιο.

²³² Στο ίδιο.

λόγους καθίσταται τεράστια, καθώς «δεν ξέρω άλλα παρόμοια παραδείγματα», θα πει ο Λαμπρινός, «δεν ξέρω π.χ. έναν Άγγλο, αποικούντα την Ελλάδα, να μίλησε έτσι για τον Ελληνικό λαό και μάλιστα για την Αντίστασή του που έγινε δόξα και θρύλος σ' όλο τον κόσμο»²³³.

Στην ίδια σελίδα του (Φιλολογικού) *Ριζοσπάστη*, θα συναντήσουμε επιστολή καταγγελίας κατά του Βρετανικού Συμβουλίου, με τον ειρωνικό τίτλο «Οι Βρετανοί φίλοι μας», σταλμένη στην εφημερίδα από τον Κοσμά Πολίτη. Αφορμή της επιστολής οι συστάσεις του Βρετανικού Συμβουλίου προς τον Νίκο Καζαντζάκη για το μήνυμά του υπέρ της δημοκρατίας, το οποίο απεύθυνε όντας εκεί φιλοξενούμενος. Ο Πολίτης θα καταγγείλει το περιστατικό, αλλά και τη στάση τού εδώ Βρετανικού Συμβουλίου, όπως στην περίπτωση ενός ανώτατου υπαλλήλου, ο οποίος προσπαθούσε να πείσει ορισμένους λογοτέχνες «να μην υπογράψουν τη διαμαρτυρία για τα φασιστικά μέτρα και τη δήλωση για την πίστη τους στη Δημοκρατία», αναφέροντας και άλλα παρόμοια περιστατικά²³⁴.

Πλούσιο σημειολογικά το φύλλο αυτό του *Φιλολογικού Ριζοσπάστη*, με το ποίημα του Αραγκόν «Του ποιητή στο κόμμα του» να φιγουράρει στο κέντρο της σελίδας, μας αποκαλύπτει ταυτόχρονα την αμφίθυμη στάση των αριστερών διανοουμένων, όπως την είχαμε σχολιάσει και στην περίπτωση του Αυγέρη. Στην ίδια λοιπόν σελίδα, κοντά στις κατηγορίες του Λαμπρινού για τον αποπροσανατολιστικό ρόλο της *Αγγλοελληνικής Επιθεώρησης* και τις καταγγελίες του Πολίτη, ο *Ριζοσπάστης* θα παρουσιάσει και την άλλη όψη της Αγγλίας, μέσα από το άρθρο του σοβιετικού δημοσιογράφου, Β. Ρογκώφ, στο οποίο συνοψίζονταν το έργο και η δράση δυο Άγγλων αριστερών λογοτεχνών, του Πρίσλεϋ και του Ουέλς. Από το κατά τα άλλα εγκωμιαστικό προς τους δύο καλλιτέχνες δημοσίευμα, δεν έλειπαν πάντως και οι έμμεσες μομφές κατά της συντηρητικής Αγγλίας, καθώς, σύμφωνα με τον Ρογκώφ, το τελευταίο θεατρικό έργο του Πρίσλεϋ αν και είχε παρασταθεί σε Μόσχα και Λένινγκραντ, δεν είχε και την ίδια «τύχη» στην χώρα του, όπου και δεν παίχθηκε σε κάποιο θέατρο²³⁵.

²³³ Στο ίδιο.

²³⁴ Κοσμάς Πολίτης, «Οι Βρετανοί φίλοι μας», *Ριζοσπάστης*, ό. π.,

²³⁵ βλ. Β. Ρογκώφ, «Με τους Άγγλους συγγραφείς Ουέλς και Πρίσλεϋ», *Ριζοσπάστης*, ό. π.

γ) «Οι νέοι μας»

Όπως ίσως να έγινε κατανοητό και από την παραπάνω συζήτηση το κύριο σώμα της γαλλικής αντιστασιακής λογοτεχνίας θα διοχετευτεί στο αναγνωστικό κοινό κυρίως μέσα από τα έντυπα της αριστεράς, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει πως δεν θα συναντήσουμε έργα και σε άλλα έντυπα που δεν ανήκουν στον αριστερό χώρο. Στην συντριπτική τους πλειονότητα πάντως τα κείμενα αυτά θα είναι κυρίως ποιήματα, για ευνόητους λόγους: η ποίηση σε όλη αυτή την περίοδο ήταν το είδος εκείνο που σήκωσε κατά κύριο λόγο το βάρος της στράτευσης, τόσο στην Γαλλία, όσο και στην Ελλάδα. Επιπλέον θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας και τον παράγοντα της μετάφρασης. Το μυθιστόρημα και η μεταφορά του σε μία άλλη γλώσσα σίγουρα αποτελεί μια πιο χρονοβόρα διαδικασία, πόσο μάλλον στα ταραγμένα αυτά χρόνια, αν και το εγχείρημα της μετάφρασης ενός ποιητικού κειμένου παρουσιάζει σαφώς έναν αυξημένο βαθμό δυσκολίας.

Το ενδιαφέρον λοιπόν για τη γαλλική αντιστασιακή λογοτεχνία στα χρόνια που ακολούθησαν τον πόλεμο φαίνεται να είναι ιδιαίτερα έντονο, όπως μπορεί να συμπεράνει κανείς και από τις διάφορες ανακοινώσεις -κυρίως στα *Ελεύθερα Γράμματα*- για διαλέξεις, εκθέσεις και δημόσιες αναγνώσεις έργων, ενώ σημαντικό ρόλο στη διάδοσή της φαίνεται να έπαιζαν, εκτός από τα λογοτεχνικά περιοδικά, το Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών με τη βοήθεια του Ροζέ Μιλλιέξ, αλλά και η νεοσυσταθείσα αυτή την εποχή Ελληνογαλλική Ένωση Νέων. Έτσι, ήδη από το δεύτερο τεύχος τους τα *Ελεύθερα Γράμματα* στη στήλη «Πνευματική κίνηση», θα σχολιάσουν τη μεγάλη επιτυχία που είχε η ομιλία του Ροζέ Μιλλιέξ για τον Αραγκόν, ανακοινώνοντας ταυτόχρονα την έναρξη ενός κύκλου διαλέξεων, με πρωτοβουλία της Ελληνογαλλικής Ένωσης Νέων, γύρω από λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά ζητήματα, αλλά και την έκδοση μιας σειράς που θα περιελάμβανε τα πρόσφατα έργα της γαλλικής λογοτεχνίας, με πρώτο την *Σιωπή της θάλασσας* του Βερκόρ²³⁶.

Πράγματι η Ελληνογαλλική Ένωση Νέων θα παρουσιάσει μια έντονη δραστηριότητα στην προώθηση των ελληνογαλλικών πνευματικών σχέσεων αυτή την περίοδο, με ιδιαίτερη έμφαση στο κίνημα της Αντίστασης. Σε επόμενα τεύχη των *Ελεύθερων Γραμμάτων* θα προβληθούν και θα σχολιαστούν οι εκθέσεις της Ένωσης

²³⁶ βλ. «Η Πνευματική Ζωή», *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ 2, 12.5.1945, σελ. 14.

με έντυπο και φωτογραφικό υλικό από την αντίσταση των νέων στη Γαλλία²³⁷, αλλά και ο φθινοπωρινός κύκλος αναγνώσεων άρθρων και έργων της γαλλικής αντιστασιακής λογοτεχνίας μεταφρασμένων στα ελληνικά, όπως της νουβέλας *Απόπειρα* του πεζογράφου της αντίστασης Εμμανουήλ Μπόβ, που «υπόφερε στα γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης», αλλά και έργων του Μωριάκ, Του Γκεενό κ.α.²³⁸.

Μάλιστα τα *Ελεύθερα Γράμματα* φαίνεται να έδιναν ιδιαίτερη βαρύτητα στο μελλοντικό ρόλο της νέας γενιάς. Στο δεύτερο τεύχος, το περιοδικό εγκαινίαζε μία ξεχωριστή σελίδα, ειδικά αφιερωμένη στους νέους δημιουργούς και διανοούμενους, με στόχο αφενός να «εμφανίσουν τη σκέψη και την τέχνη τους με διηγήματα, ποιήματα, άρθρα κλπ.» και αφετέρου να ενημερώνονται σχετικά με τα διεθνή και ελληνικά πνευματικά ρεύματα που τους αφορούν²³⁹. Ο (ενθαρρυντικός) τόνος αυτής της προσπάθειας θα δοθεί με το διήγημα «Χωριάτικο του 1944», του νέου γάλλου διηγηματογράφου, όπως επί λέξει αναφέρει το περιοδικό, Μάρκ Μπλανπέν, ο οποίος είχε παραμείνει σε όλη τη διάρκεια του πολέμου αιχμάλωτος σε γερμανικό στρατόπεδο συγκεντρώσεως.

Στο διήγημα μια στρατιά Γερμανών εισβάλλει σε ένα χωριό, αναζητώντας τον υπεύθυνο ή τους υπεύθυνους της δολοφονίας δύο αξιωματικών. Στο χωριό θα επικρατήσει μεγάλη αναστάτωση: «μέσα από τα παραθυρόφυλλα, ανήσυχα μάτια παρακολουθούν τη φοβερή λιτανεία. Ένα τίποτα θα φτανε για να ξεσπάσει το κακό. Ο καθένας φαντάζεται τη στιγμή της σφαγής»²⁴⁰. Όμως προς μεγάλη ανακούφιση των κατοίκων η περίπολος θα υποχωρήσει αν και «μια μυρωδιά θανάτου παραμένει όπως ο καπνός του τραίνου». Το απόγευμα θα εμφανιστούν νεαροί αντάρτες αρματωμένοι σαν πολεμιστές, έτοιμοι να προστατέψουν τις θέσεις τους από μια πιθανή επίθεση των Γερμανών για αντίποινα: «Ξαφνικά μέσα από την καυτερή σιωπή της εξοχής, ακούεται το μουγκανητό μιας μηχανής. Όλα με μιας σηκώνονται, η χειροβομβίδα στο χέρι, έτοιμα για την επίθεση»²⁴¹.

Προς μεγάλη «απογοήτευση» των νεαρών ετοιμόμαχων ανταρτών, οι οποίοι και περίμεναν τα αντίποινα των Γερμανών, πρόκειται για έναν Αλγερινό

²³⁷ βλ. «Εμείς;», *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ 7, 23.6.1945, σελ. 2 όπου ο συντάκτης θα σχολιάσει την αδιαφορία για την οργάνωση ανάλογων εκδηλώσεων που θα προέβαλλαν τον ελληνικό αντιστασιακό αγώνα.

²³⁸ Βλ. «Η Πνευματική Ζωή», *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ 18, 7.9.1945, σελ. 15.

²³⁹ Βλ. «Οι νέοι μας», *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ 2, ό π., σελ. 10.

²⁴⁰ Μάρκου Μπλανπέν, «Χωριάτικο του 1944», *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π., σελ. 11.

²⁴¹ Στο ίδιο.

αγγελιοφόρο, ο οποίος έσπευδε να ανακοινώσει την επικείμενη προέλαση των απελευθερωτικών γαλλικών στρατευμάτων. Αυτομάτως το ζοφερό κλίμα που επικρατούσε στο διήγημα θα δώσει τη θέση του στους ξέφρενους πανηγυρισμούς των κατοίκων για την απελευθέρωση:

Και να στα μακριά προβέλνει μια μικρή ομάδα. Εκείνοι είναι έρχονται χωρίς μούζικες και φασαρίες. Ο κόσμος χυμáει, ζητωκραυγάζει, δειλά στην αρχή κι ύστερα όσο πάει πιο δυνατά, πιο έντονα, ενώ ο στρατός πλησιάζει. Να τους! Ήρθανε! με τα πρόσωπά τους σα σκούρο χρυσάφι, κατάκοποι κι ωστόσο χαμογελαστοί απαντούν χωρίς να σταματήσουν στα ζήτω του πλήθους. Τίποτα το άγριο στη στάση τους, μα κάτι το απλά ανθρώπινο, μια ευτυχισμένη κούραση που θυμίζει το βαλάντωμα του εργάτη που τελείωσε τη δουλειά του και ξαναβρίσκει τους δικούς του²⁴².

Η παραπάνω περιγραφή των απελευθερωτών έρχεται σε αντίθεση με την περιγραφή των αιχμάλωτων Γερμανών, που δίνεται από τον αφηγητή με μια αμεσότητα μαρτυρίας: «Μονομιάς η σιωπή δένει το νυχτερινό αναβρασμό και διακρίνομε μια χούφτα άντρες, ψηλούς θαρρείς και φορούν τα χρώματα της νύχτας πάνω στους ώμους τους, αλαζονικούς και με μια βλοσυρή ομορφιά²⁴³».

Πάντως από το διήγημα δεν απουσιάζει και ο έρωτας, καθώς αυτό κλείνει με μια κοπέλα, την Ροζέτα, η οποία με ανυπομονησία περιμένει να συναντήσει τον αρραβωνιαστικό της. Μετά από μια πολύωρη αναμονή στο δρόμο, ήρθε τελικά η «ανταμοιβή» της: «μια σειρά τάνκς πέρασαν και στο τρίτο, που λεγότανε Δουνκέρκη, πήδηξε η καρδιά της Ροζέτας. Αναγνώρισε τον αρραβωνιαστικό της, ή τουλάχιστον της φάνηκε πως τον αναγνώρισε». Ο αρραβωνιαστικός της, οδηγός του οχήματος, την χαιρέτησε κόβοντας ταχύτητα, στέλνοντάς της ένα φιλί στον αέρα, «κι ύστερα για να μην απομακρυνθεί από τους άλλους, ξαναπήρε φόρα κι η Ροζέτα έφυγε ευτυχισμένη»: η «εγκατάλειψη» του έρωτα για χάρη του καθήκοντος λοιπόν· ένα τυπικό μοτίβο που θα συναντήσουμε συχνά στα έργα και της ελληνικής αντιστασιακής λογοτεχνίας.

δ) Πωλ Ελνάρ και Λουί Αραγκόν

*Μικρέ μα και τρισμέγιστε, στο μέτρο του καιρού
Σου.
Έλλην λαέ, κυρίαρχε πάντα, της πεθυμιάς Σου,
Σάρκα μαζί, και σάρκινο Ιδανικό ενωμένα,
Γεννησιμιά λαχτάρα σου, η λευτεριά κι ειρήνη*

²⁴² Στο ίδιο.

²⁴³ Στο ίδιο.

*Η λευτεριά σαν πέλαγα ηλιοπερεχυμένα,
Και το ψωμί, το θεικό, ψωμί που σμίγει άντρες,
Χεροπιαστό και φωτερό, πιο στιβαρό απ' όλα
Πιο δυνατό απ' τον πόνο σου, αμή κι απ' τους
οχτρούς
[μας.²⁴⁴*

Αν λοιπόν τα *Ελεύθερα Γράμματα* προσπαθούν να ενθαρρύνουν τους νέους συγγραφείς και διανοουμένους με το παράδειγμα ενός νέου γάλλου λογοτέχνη, ο οποίος εμπνέεται από τα πρόσφατα γεγονότα, στην ποίηση το παράδειγμα θα δώσουν πρωτίστως ο Πωλ Ελνάρ και ο Λουί Αραγκόν, του οποίου η παρουσία ωστόσο θα είναι πιο διακριτική, όπως θα δούμε. Πράγματι αν κρίνουμε από τα ξενόγλωσσα άρθρα γύρω από την ποίηση που επιλέγει να παρουσιάσει αυτή την εποχή το περιοδικό, το μεγαλύτερο μέρος τους επικεντρώνεται στις εξελίξεις της αντιστασιακής ποίησης στη Γαλλία, ενώ μέσα από αυτά οι Ελνάρ και Αραγκόν θα αναδειχθούν ως οι κατεξοχήν υμνητές του γαλλικού -και όχι μόνο- αντιστασιακού κινήματος.

Ταυτόχρονα τα δοκίμια αυτά φαίνεται να πραγματεύονται και άλλα φλέγοντα ζητήματα που απασχολούν και την ελληνική αριστερά αυτή την περίοδο, όπως η σχέση της τέχνης με την κοινωνία, με τον λαό, με την επικαιρότητα και φυσικά με την στράτευση. Ενδεικτικά εδώ θα αναφέρουμε τα Γκαμπριέλ Αουντίσιο «Το μεγαλείο της ποίησης», Κλωντ Ρουά «Ο ποιητής λαϊκός συγγραφέας», Λουί Παρρό «Ο ποιητής Ελνάρ», Pierre Seghers «Οι Γάλλοι ποιητές στην αντίσταση», Jean Cayrol «Πού βαδίζει η ποίηση» κ.α.

Το πρώτο βέβαια στοιχείο που ασκεί μια ιδιαίτερη γοητεία στους αριστερούς διανοουμένους, είναι το γεγονός ότι οι γάλλοι αντιστασιακοί λογοτέχνες δεν πολέμησαν μόνο με την ποίησή τους, αλλά υπήρξαν ταυτόχρονα και πρωτοπόροι στον τετράχρονο αντιστασιακό αγώνα. Στο πρόσωπό τους η δεδομένη θέση της αριστεράς «στράτευση και τέχνη» θα βρει τους ιδανικότερους εκφραστές της. Έτσι στο άρθρο του «Αγωνιστική τέχνη» ο Γιάννης Σφακιανάκης θα υποστηρίξει ότι «στη Γαλλία μάλιστα πολέμησαν στους δρόμους οι ποιητές και γράψανε θούρια για τη δικιά τους και για ολάκαιρη την υπόθεση της ευρωπαϊκής αντίστασης, ενάντια στην καταχτητική βουλμία του αγκυλωτού σταυρού και των συμμάχων του»²⁴⁵, κάνοντας

²⁴⁴ Πώλ Ελνάρ, «Αθήνα», *Νέα Ζωή*, τχ. 3, 1.5.1945, σελ. 49.

²⁴⁵ Γιάννης Σφακιανάκης, «Αγωνιστική τέχνη», *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 5, 9.6.1945, σελ. 7.

συγκεκριμένες αναφορές στους «τραγουδιστές της ελευθερίας» Ελυάρ και Αραγκόν. Και ο Νίκος Παππάς, πραγματευόμενος το στοιχείο της επικαιρότητας στην τέχνη, θα τονίσει ότι ο Αραγκόν έγραφε τα ποιήματά του από την πρώτη στιγμή που εγκατέλειψε την κατεχόμενη ζώνη, ενώ ο Ελυάρ: «έγραψε την “Αθήνα” όταν βροντούσαν οι πυροβολαρχίες στην Ακρόπολη. Αν άφηνε να περάσει καιρός για να μετουσιώσει το θέμα του, δε θα τόγραφε ποτέ»²⁴⁶.

Το ενδιαφέρον για τους δύο κορυφαίους -όπως χαρακτηρίζονται από τους αριστερούς διανοουμένους αυτή την εποχή- ποιητές της γαλλικής αντίστασης, θα είναι ιδιαίτερα έντονο ήδη από το πρώτο περιοδικό μέσα από το οποίο εκφράστηκε μεταπολεμικά η αριστερά. Έτσι στο τρίτο τεύχος της *Νέας Ζωής*, πρωτοσέλιδο και κάτω από τον τίτλο «Ύμνος», θα συναντήσουμε το πιο γνωστό στην Ελλάδα -είδαμε να αναφέρεται σε αυτό ο Παππάς- ποίημα του Πωλ Ελυάρ με τον τίτλο «Αθήνα»²⁴⁷.

Εμπνευσμένη από τα γεγονότα του Δεκέμβρη, η «Αθήνα» του Ελυάρ ανοίγει με μία επιστολή (αγνώστου αποστολέα) της 24ης Νοεμβρίου 1941, όπου και περιγράφεται η απελπιστική κατάσταση στην οποία είχε οδηγηθεί από την πείνα η κατοχική Αθήνα: «267 νεκροί από αστία το Σαββατοκύριακο στην Αθήνα και στον Πειραιά. Αριθμός επίσημος. Οι άνθρωποι πέφτουν χάμω στα σοκάκια... τους κοιτάζουν και προσπερνούν... Χτες δυο χιλιάδες νεκροί: τον αριθμό τον έδωσε ένα αστυνομικό τμήμα»²⁴⁸, ενώ το ποίημα τερματίζει η ημερομηνία γραφής του «9 του Δεκέμβρη 1944». Η σύνθεση του Ελυάρ ανάμεσα στις δύο αυτές ημερομηνίες που σημάδεψαν την μαρτυρική πόλη (δεν λείπει μια υπόνοια εξίσωσης μεταξύ γερμανικής και αγγλικής κατοχής) αποτελεί έναν ύμνο στον αδούλωτο ελληνικό λαό και τη συνεχιζόμενη αντίστασή του:

Έλλην λαέ, ρήγα λαέ, λαέ απελπισμένε
Ό,τ' είχες, όλα τα χασες, εξόν τη λευτεριά σου
Κι εξόν τον έρωτα γι' αυτήν και για δικαιοσύνη,
Παρέξ και την απέραντη αυτοϋπόληψή σου

αλλά και ταυτόχρονα ένα κατηγορώ στους Άγγλους:

Και πίστευες πως τίμια, Σου τα διναν τα όπλα,
να περισώσεις την τιμή, δικό σου να χεις νόμο.
Μπιστέψου απελπισμένε μου, μονάχα στ' αρματά σου.

²⁴⁶ Πωλ Ελυάρ, ό. π.

²⁴⁷ Να σημειώσουμε ότι και η Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη, επίσης εμπνευσμένη από τα γεγονότα του Δεκέμβρη, είχε συνθέσει ένα ποίημα με τον ίδιο τίτλο.

²⁴⁸ Ο. π.

Λημοσύνη σταδωσαν, Συ, κάμε τα ελπίδα

Στήσε την τούτη, ενάντια στην κολασμένη φλόγα ,
Σε χάρον ανελέητο, που Εσένα δεν σε πιάνει.
Λαέ της μαύρης απελπισιάς, όμως λαέ ηρώων.
Λαέ λιμοκτονούντων, Συ, λαίμαργων για πατρίδα.²⁴⁹

Στο εισαγωγικό σημείωμα που συνόδευε την δίγλωσση έκδοση του ποιήματος, το συνεργείο της *Νέας Ζωής* αναγνώριζε την παγκόσμια φήμη του Ελύάρ ως υπερρεαλιστή ποιητή, για να τονίσει ωστόσο στη συνέχεια ότι αυτή ξεπεράστηκε από την: «δόξα του φλογερού και γεμάτου αυτοθυσία αγώνα του στην Αντίσταση και στον Ανταρτοπόλεμο της αδούλωτης πατρίδας του», ενώ στη συνέχεια έμφαση δίνεται στη δράση του συγγραφέα ως σαμποτέρ και στην συμμετοχή του στην Εθνική Επιτροπή Συγγραφέων. Όπως είδαμε και στην περίπτωση του Σφακιανάκη στα *Ελεύθερα Γράμματα*, τα αριστερά έντυπα τείνουν να προβάλλουν έντονα το γεγονός ότι ποιητές, όπως ο Ελύάρ και ο Αραγκόν, που είχαν καθιερωθεί στο μεσοπόλεμο ως σημαντικές καλλιτεχνικές προσωπικότητες μέσα από το ρεύμα του υπερρεαλισμού, με την έναρξη του πολέμου και την είσοδο τους στην αντίσταση κατάφεραν να βρουν ξανά το «σωστό δρόμο».

Βέβαια ο Αραγκόν ήδη από το 1933, μετά την επιστροφή από το πρώτο του ταξίδι στη Σοβιετική Ένωση και τα γεγονότα που ακολούθησαν την δημοσίευση του ποιήματός του «Κόκκινο Μέτωπο», παρέμεινε στο ΚΚΓ, γεγονός που μετά τη διαγραφή των υπόλοιπων υπερρεαλιστών σήμανε και την οριστική του ρήξη μαζί τους, για να αναδειχτεί σταδιακά κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου σε ένθερμο θιασώτη του σοσιαλιστικού ρεαλισμού στη Γαλλία και στην πορεία σε επίσημο συγγραφέα του Κόμματος²⁵⁰.

Τα παραπάνω γεγονότα άλλωστε φαίνεται να υπονοούνται στο εισαγωγικό σημείωμα, καθώς σύμφωνα με αυτό ο Ελύάρ -σε αντίθεση με τον Αραγκόν- είχε παρασυρθεί «σε σοβαρές ιδεολογικές και πολιτικές παρεκκλίσεις υπεραριστερές». Ωστόσο με την έναρξη του πολέμου και την είσοδό του στον αντιστασιακό αγώνα, ο ποιητής: «μέσα στην ακαταπόνητη δράση βρήκε τον εαυτό του και το σωστό δρόμο» θα συμπληρώσει εύγλωττα «το συνεργείο», πιθανότατα ο ίδιος ο Πικρός. Στη συνέχεια μάλιστα δίνεται μεγάλη έμφαση στην «ανεπιφύλακτη» προσχώρηση του

²⁴⁹ Στο ίδιο.

²⁵⁰ Για τα παραπάνω γεγονότα και για την επίδρασή τους στη θέση που υιοθέτησε η ελληνική αριστερά απέναντι στον υπερρεαλισμό βλ. «Ο υπερρεαλισμός» στο Χριστίνα Ντουνιά, *Λογοτεχνία και πολιτική: τα περιοδικά της αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα (Καστανιώτης), 1996, σελ. 292-308.

Ελύαρ στο ΚΚΓ, που μετά την κίνησή του αυτή έγινε, σύμφωνα πάντα με τον πρόλογο, «καμάρι του ηρωικού πρωτοπόρου λυτρωτικού Κόμματος της Γαλλίας, αγγαΐσμα -φυσικά- των αδελφών Κομμάτων στον έξω από την πατρίδα του κόσμο»²⁵¹.

Στο προηγούμενο τεύχος εξίσου εγκωμιαστικά είχε προβληθεί και η προσχώρηση, μαζί με άλλα «κοσμοξάκουστα ονόματα», του Πικάσο στο ΚΚΓ με ένα εκτενές άρθρο. Στο κείμενο η κίνηση αυτή του Πικάσο θα χαιρετιστεί ως μια αποφασιστική στιγμή στην ιστορία του κομμουνιστικού κινήματος, αλλά και της ίδιας της ιστορίας, καθώς σύμφωνα με τον ανώνυμο συντάκτη έμοιαζε να προμηνύει, μετά την φοβερή σφαγή του πρόσφατου πολέμου, μια νέα «Αναγέννηση» της τέχνης, από τη στιγμή μάλιστα που οι κούφιοι φορμαλισμοί των διάφορων «-ισμών» του μεσοπολέμου έπνεαν πλέον τα λοίσθια.

Στην πραγματικότητα όμως ο αρθρογράφος δυσκολεύεται μάλλον να εξηγήσει το πώς ένας κυβιστής καλλιτέχνης θα δώσει αυτό το νέο πνεύμα στην τέχνη. Ενώ λοιπόν από τη μία θα επιτεθεί με σκληρή γλώσσα στους μεσοπολεμικούς «-ισμούς», κατηγορώντας τους ως το τελευταίο σκαλοπάτι του εκφυλισμού της δήθεν «καθαρής» τέχνης -που για τον ίδιο σήμαινε «Τέχνη για πούλημα, Τέχνη για την τυραννία... Τέχνη για το φασισμό»²⁵²- από την άλλη θα τονίσει ότι η προσχώρηση του Πικάσο στο ΚΚΓ σημαίνει «ξεκαθάρισμα του σάπιου, του κενού περιεχόμενου στον Κυβισμό. Σημαίνει νέα ζωντανή ουσία μέσα σε πραγματικά νέες μορφές» για να συνεχίσει με μια μάλλον άκομψη παρομοίωση ότι «εξόν ορισμένες ίσως επιβιώσεις και λείψανα της χθες, ο Κυβισμός σήμερα δεν είναι πια φουσκωμένο άντερο»²⁵³.

Η ιδιοφυΐα του καλλιτέχνη σε συνδυασμό με την συνειδητή του προσχώρηση στον στρατευμένο κομμουνισμό θα καταστήσουν εφικτή αυτή την ανανέωση της τέχνης και την απομάκρυνσή της από οποιοδήποτε στείορο φορμαλισμό, είναι η απάντηση που θα δώσει το περιοδικό: «Όμως ο Πικάσο δεν μας έρχεται με άδεια χέρια. Φέρνει μαζί τον οπλισμό του τον ατίμητο: το μεγαλοφυές ταλέντο του, την πείρα, την τεχνοτροπία της σχολής του. Τι πάει να πει αυτό;... Κάτι το ακαταμέτρητο απ' την πρώτη και επιφανειακή του όψη»²⁵⁴.

Η παρένθεση που ανοίξαμε εδώ με αφορμή το άρθρο για τον Πικάσο δεν είναι άσχετη με τη συζήτησή μας. Για να επιστρέψουμε στον Ελύαρ και στο εισαγωγικό

²⁵¹ Εισαγωγικό σημείωμα, στο Πωλ Ελύαρ, *Νέα Ζωή*, ό. π.

²⁵² «Η προσχώρηση του Pablo Picasso στο ΚΚ Γαλλίας», *Νέα Ζωή*, τχ. 2, 15.4.1945, σελ. 36-7.

²⁵³ Στο ίδιο.

²⁵⁴ Στο ίδιο.

σημείωμα της «Αθήνας» η *Νέα Ζωή* έσπευδε να προειδοποιήσει, για να προλάβει τυχόν παρεξηγήσεις, ότι, όπως και στην περίπτωση του Πικάσο, η προσχώρηση του Ελνάρ στο ΚΚΓ δεν σήμαινε ότι όλοι οι στρατευμένοι ποιητές θα μετατρέπονταν σε υπερρεαλιστές, ούτε οι ζωγράφοι σε κυβιστές, αλλά ότι οι μεγάλοι αυτοί καλλιτέχνες έδειχναν το δρόμο στους «αγωνιστές καλλιτέχνες προς νέες και ανώτερες μορφές τέχνης»²⁵⁵.

Με τα παραδείγματα του Ελνάρ και του Πικάσο γίνεται εμφανής η αμηχανία που επιδεικνύει η αριστερή διανόηση στην «οικειοποίηση» εκείνων των αισθητικών μορφών, που κατά την περίοδο του μεσοπολέμου είχαν προκαλέσει έντονες διαμάχες, οι οποίες και οδήγησαν τελικά, μετά τα γνωστά γεγονότα του 1934 στο Πρώτο Συνέδριο των Σοβιετικών Συγγραφέων, στην καταδίκη οποιουδήποτε «φορμαλισμού» στην τέχνη και την υιοθέτηση του σοσιαλιστικού ρεαλισμού. Η ελληνική αριστερά εξάλλου παρακολουθώντας στο μεσοπόλεμο τις εξελίξεις, κυρίως μέσα από τα επίσημα γαλλικά αριστερά έντυπα, από το 1935 και μετά θα αντιμετώπιζε με καχυποψία τον υπερρεαλισμό²⁵⁶. Στον μεταπόλεμο όμως τα πράγματα θα αλλάξουν, καθώς, όπως έχει ήδη παρατηρήσει η Καστρινάκη, η αριστερά θα διεκδικήσει αυτή την περίοδο και τον υπερρεαλισμό, στην κατευνασμένη του ωστόσο εκδοχή²⁵⁷.

Πράγματι και στα *Ελεύθερα Γράμματα* η παρουσία του Ελνάρ θα είναι κάτι παραπάνω από αισθητή, καθώς θα αναδειχτεί στον πιο πολυμεταφρασμένο Γάλλο αντιστασιακό ποιητή, φανερώνοντας έτσι την σταθερή προτίμηση και εκτίμηση της αριστεράς αυτά τα χρόνια στο πρόσωπό του, η οποία και θα κορυφωθεί στις δύο επισκέψεις που θα πραγματοποιήσει ο ποιητής της «Αθήνας», η πρώτη την άνοιξη του 1946 σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη και η άλλη τον Ιούνιο του 1949 στα βουνά της «Ελεύθερης Ελλάδας», τις οποίες θα εξετάσουμε σε ξεχωριστό κεφάλαιο.

Πάντως η πρώτη εμφάνιση του Ελνάρ στα *Ελεύθερα Γράμματα* με το ποίημα «Το κοιμητήρι των τρελών», θα πραγματοποιηθεί τον Αύγουστο του 1945, σε ένα τεύχος που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως έντονα φορτισμένο πολιτικά λόγω της εκλογικής ήττας του Τσώρτσιλ και των συντηρητικών στις αγγλικές εθνικές εκλογές τον Ιούλιο του 1945. «Συντριβή» θα είναι ο τίτλος του κεντρικού άρθρου από τον Δημήτρη Φωτιάδη, ο οποίος με ιδιαίτερα σκληρό τόνο καταφέρεται εναντίον τόσο του Τσώρτσιλ, όσο και των Άγγλων συντηρητικών, ενώ θα τονίσει την σημασία αυτής

²⁵⁵ Βλ. το εισαγωγικό σημείωμα στο Πωλ Ελνάρ, ό. π.

²⁵⁶ βλ. «Ο Υπερρεαλισμός» στο Χριστίνα Ντουνιά, ό. π. σελ. 308.

²⁵⁷ βλ. «Με “προαιώνια υλικά”» στο Αγγέλα Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία...*, ό. π., σελ. 280-1.

της ήττας, στέλνοντας τον αδελφικό χαιρετισμό του ελληνικού λαού προς τον αγγλικό για τον «ωραίο του αγώνα». Ταυτόχρονα ο Φωτιάδης θα υποστηρίξει ότι ένα από τα τελευταία προπύργια του φασισμού κατέρρευσε στην Ευρώπη και ότι ο δρόμος για τον ειρηνικό εκδημοκρατισμό του κόσμου δεν θα είναι πια μακρύς²⁵⁸. Σε πιο ήπιους τόνους και ο Ασημάκης Πανσέληνος θα τονίσει τη σημασία της ήττας των συντηρητικών εξαίροντας με τη σειρά του το ρόλο που έπαιξε σε αυτήν ο αγγλικός λαός²⁵⁹.

Την ικανοποίησή του για το αποτέλεσμα αυτό το περιοδικό θα την εκφράσει με ένα ποίημα του Νίκου Παππά αφιερωμένο φυσικά στον αγγλικό λαό και με ημερομηνία γραφής 26 Ιουλίου 1945, ημέρα των εκλογών, εκδηλώνοντας έτσι την ανακούφιση του κόσμου για το τέλος της «τυραννίας»:

Που το 'χες κλεισμένο τέτοιο μήνυμα
σε ποια βάθη της ατλαντικής καρδιάς σου
κι ήρθε σήμερα τόσο απρόοπτο
και δεν μπορούν τ' αυτιά να το χωρέσουν;
Τι μεγάλο που 'ναι το σημερινό σου μήνυμα!
έρχεται από τα βαθιά καταφύγια των ανθρακωρύχων
έρχεται απ' τον πόνο των αμούστακων ναυτών [...]

ενώ παρακάτω ο αγγλικός λαός απενεχοποιείται για τα γεγονότα του Δεκεμβρη:

Το ξέρω *τόρα* εσείς δεν μας σκοτώνετε
όταν βαρούσαν μες στου Γκύζη τ' «αγγλικά» αεροπλάνα
το ξέρω ήταν φαρμάκι και για σας ο περσινός Δεκεμβρης
τόρα πια θα τα πούμε μεταξύ μας καθαρά... [...]

αέρας παράξενος αέρας αγγλικός κουνάει τα μαντήλια μας
η Ευρώπη, ο κόσμος πήρε βαθιά ανάσα²⁶⁰.

Μέσα στο αισιόδοξο αυτό κλίμα της «αδερφοσύνης» των λαών που διακατέχει τους αριστερούς διανοούμενους, όπως γίνεται εμφανές από τα παραπάνω, ένα δισέλιδο θα αφιερωθεί στην ξένη (αγωνιστική) ποίηση. Το πρώτο ποίημα του βρετανού John Mansfield -από τα ελάχιστα δείγματα της αγγλικής λογοτεχνίας που θα δημοσιευτούν στο περιοδικό- θα είναι και πάλι ένα ποίημα «Αφιέρωση» στον αγγλικό λαό, καθώς ο ποιητής δεν προτίθεται να τραγουδήσει:

²⁵⁸ βλ. Δημήτρης Φωτιάδης, «Συντριβή», *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 13, 3.8.1945, σελ. 1.

²⁵⁹ βλ. Ασημάκης Πανσέληνος, «Τσώρτσιλ», *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π.

²⁶⁰ Νίκος Δ. Παππάς, «Στον αγγλικό λαό», *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π., σελ. 9

για τους Δεσπότες και τους πρίγκιπες
που έχουν αμαξάδες με περούκες
και που δαφνοστεφανωμένοι θριαμβευτικά περνούν
για να σκεπάσουνε των γερατειών το πάχος·
μα για τον καταφρονεμένο, τον αποδιωγμένο, τον απλό
τον λογχοφόρο, τους φαντάρους τους κουρελιασμένους
που πολεμούνε ως τη στερνή τους την πνοή [...]

Για τους ακρωτηριασμένους, τους χωλούς και τους τυφλούς
μέσα στις παγωνιές και στις βροχές, -

γι' αυτούς τις ιστορίες μου
και τα τραγούδια μου θα γράψω. Αμήν.²⁶¹

ενώ αμέσως παρακάτω δημοσιεύεται η παλιά εκείνη συνομιλία του Βλαντιμίρ Μαγιακόφσκι με τον πύργο του Άιφελ, τον οποίο ο ποιητής προσκαλεί στην νικήτρια (τότε και τώρα) Σοβιετική Ένωση:

Εμπρός Πύργε μου
Έλα στη Σοβιετική Ένωση. [...]
Πάρε την απόφαση Πύργε.
Προχώρα θριαμβευτικά
αναστατώνοντας το Παρίσι,
πριν να το πάρει είδηση.
Έλα γρήγορα σε μας
τη Νικήτρα Σοβιετική Ένωση.
Θα επιθεωρήσω το διαβατήριό σου.²⁶²

Στη συνέχεια θα ακολουθήσουν ποιήματα των Αμερικάνων ποιητών Ford Madox Ford -ο οποίος μαζί με τον Archibald MacLeish θα αντιπροσωπεύσουν συχνά τη σύγχρονη αμερικάνικη ποίηση στα *Ελεύθερα Γράμματα*- και του William Rose Bennett, με τον τελευταίο να καταγγέλλει την άνανδρη στάση (μάλλον της αυτοκτονίας) του Χίτλερ μπροστά στην «τελική κρίση» με στίχους που ξεχειλίζουν από ειρωνεία και οργή:

Δεν είχαν το κουράγιο ν' αντικρύσουν
την Κρίση την Μεγάλη σαν αντρείοι
κι ας πολέμησαν οι φαντάροι κι ας πεθάναν
της Ράτσας της Κυρίαρχης αυτοί!
ήσαν οι μόνοι εκλεχτοί. Το χαν καμάρι.²⁶³

²⁶¹ John Mansfield, «Αφιέρωση», μτφ. Δημ. Σταύρου, *Ελεύθερα Γράμματα*, ό.π., σελ. 10

²⁶² Βλ. Μαϊακόφσκι, «Συνομιλία με τον Πύργο του Άιφελ», μτφρ. Γαλάτεια Καζαντζάκη, *Ελεύθερα Γράμματα*, ό.π.

Την Γαλλία εκπροσωπούν ο Πωλ Ελυάρ με το αντιστασιακό του ποίημα «Το κοιμητήριο των τρελών», αλλά και ένας παλαιότερος γάλλος ποιητής ο Γκυγιώμ Απολλιναίρ, με το σύντομο ποίημα «Λάζαρος»²⁶⁴. Αυτό που συνδέει τα δύο έργα σε επίπεδο θεματικής είναι τα μοτίβα του κελιού και του τάφου. Ο Ελυάρ θα μιλήσει για τους φυλακισμένους και τους νεκρούς αγωνιστές, σε μια σύνθεση που διακρίνεται για το σκοτεινό και ζοφερό της κλίμα:

τρακόσοι κανονικοί τάφοι από γυμνή γη
για τρακόσους νεκρούς με γήινες προσωπίδες
σταυροί δίχως σώματα του μυστηρίου
η φθαρμένη γη κι ο πεθαμένος άνθρωπος

οι άγνωστοι απ' τη φυλακή έχουν βγει
καπελωμένοι από απουσία και ξυπόλητοι
μην έχοντας πια τίποτα να ελπίζουν
οι άγνωστοι στη φυλακή έχουν πεθάνει.²⁶⁵

Αν με τους «τρακόσους» νεκρούς ο Ελυάρ μοιάζει να κάνει μία έμμεση αναφορά στην αρχαιότητα και συγκεκριμένα στη μάχη των Θερμοπυλών, στο ποίημα του Απολλιναίρ, θα συναντήσουμε την αντιστροφή ενός χριστιανικού μοτίβου: ο Λάζαρος-ποιητής, αντί να βγαίνει αναστημένος από τον τάφο, οδηγείται σε αυτόν:

Προτού να μπω μες στο κελί μου
χρειάστηκε να βρεθώ γυμνός
και μια φωνή παράξενη ουρλιάζει:
-Γκυγιώμ πως εκατάντησες;

Ο Λάζαρος είμαι στον τάφο μπαίνοντας
αντίς να βγαίνει όπως το λέει ο μύθος.
Αντίο φθόγγε τραγουδιστή
αντίο ω χρόνια μου, ω κορίτσια.²⁶⁶

Ποίηση του κελιού και του τάφου, αρχαιότητα, χριστιανισμός: θεματικές και μοτίβα ιδιαίτερα προσφιλή στην αριστερά αυτή την περίοδο προβάλλονται και στις

²⁶³ William Rose Bennett, «Καγκελαρία του Ράιχ, Μάιος 1945», μτφρ. Πλάτωνας Μουσαίος, *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π., 11

²⁶⁴ Δεν μπορούμε να αφήσουμε ασχολίαστο το γεγονός ότι το όνομα του Απολλιναίρ ηχεί κάπως παράταιρα, καθώς δεν φαίνεται ο εν λόγω ποιητής να αποτελούσε και ποτέ κομμάτι κάποιας αριστερής λογοτεχνικής «παράδοσης». Η παρουσία του να αποτελεί καθαρά θεματική επιλογή η υποδηλώνει και μια σύνδεση του Ελυάρ με την παράδοση του υπερρεαλισμού, ο οποίος δεν αντιμετωπίζεται αρνητικά αυτή την περίοδο;

²⁶⁵ Πωλ Ελυάρ, «Το κοιμητήριο των τρελών», μτφρ. Άρης Δικταίος, *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π., 11.

²⁶⁶ Γκυγιώμ Απολλιναίρ, «Λάζαρος», μτφρ. Νίκος Δ. Παππάς, *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π.

μεταφραστικές επιλογές των *Ελεύθερων Γραμμάτων*.

Η παρουσία του Ελνάρ από εδώ και στο εξής στα *Ελεύθερα Γράμματα* θα είναι συνεχής τόσο με ποιήματά του, όσο και με κείμενα του, π.χ. «Το γαλλικό πνεύμα στον πόλεμο», αλλά και με άρθρα όπου παρουσιάζεται το πρόσωπο του ποιητή-αγωνιστή. Στο 18^ο τεύχος του περιοδικού π.χ. θα συναντήσουμε την πασίγνωστη «Νίκη της Γκερνίκα» (το ποίημα αργότερα θα δημοσιευτεί και στο Ριζοσπάστη), μαζί με το «Οι χθεσινοί νικητές θα χαθούν» -μάλλον γραμμένο από τον Ελνάρ μετά τη νίκη των Σοβιετικών στο Στάλινγκραντ το 1943, καθώς: *τους πόθους μας τους ημερώνει μέσα στη νύχτα/ Σύντροφοι αυτό το κόκκινο αστέρι/ που όλο προχωρεί πάνω απ' τον τρόμο*²⁶⁷ - και το «Για μια υπερηφάνεια καλύτερη». Έξι επιπλέον ποιήματα θα δημοσιευτούν μαζί με κείμενα του Ελνάρ, αλλά και άρθρα Ελλήνων και Γάλλων διανοουμένων για τον ποιητή, στα δύο τεύχη που θα αφιερωθούν στην επίσκεψή του στην Ελλάδα, τα οποία όμως θα ερευνήσουμε παρακάτω.

Πάντως τον Ελνάρ μαζί με τον υπερρεαλισμό, αλλά και τον Πικάσο (ας θυμηθούμε εδώ τη σύνδεση των δύο καλλιτεχνών στη *Νέα Ζωή*) στη «νέα» τους εκδοχή -και στην παλιά τους όμως- θα διεκδικήσουν και οι κατεξοχήν εισηγητές τους στην Ελλάδα: οι εκπρόσωποι της γενιάς του '30. Πράγματι ο Ελνάρ είχε παρουσιαστεί για πρώτη φορά στο μεσοπόλεμο, μέσα από τις σελίδες των *Νέων Γραμμάτων* λίγο πριν και λίγο μετά το πραξικόπημα του Μεταξά (Μάρτιο και Νοέμβριο του 1936), από τον Οδυσσέα Ελύτη²⁶⁸. Τότε, όπως παρατηρεί και ο Mario Vitti, η «εισαγωγή» του Ελνάρ στην Ελλάδα είχε γίνει από λογοτέχνες τουλάχιστον αδιάφορους για την κοινωνικά επαναστατική πλευρά του ποιητή, ενώ αντίθετα όλο το βάρος είχε δοθεί στην παρουσίασή του ως πρωτοπόρου στον τομέα της καλλιτεχνικής, ατομικής απελευθέρωσης²⁶⁹.

Στα *Νέα Γράμματα* όμως τον Ιούλιο του 1945 -το περιοδικό επανακυκλοφόρησε το 1944 μετά τη διακοπή του το 1940- ο μεσοπολεμικός εισηγητής του Ελνάρ θα ενδιαφερθεί και για την πολιτική πλευρά τόσο του υπερρεαλισμού, όσο και του ίδιου του Γάλλου ποιητή. Ο Ελύτης με το κείμενό του «Απολογισμός και νέο ξεκίνημα» θα επιχειρήσει να ανασυντάξει την επιχειρηματολογία του γύρω από τον υπερρεαλισμό, όπως αυτή είχε αναπτυχθεί σε

²⁶⁷ Πωλ Ελνάρ, «Οι χθεσινοί νικητές θα χαθούν», *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 18, 7.9.1945, σελ. 9.

²⁶⁸ βλ. Mario Vitti, *Η γενιά του '30: Ιδεολογία και μορφή*, Αθήνα (Ερμής), 1995², σελ.: 123.

²⁶⁹ Στο ίδιο.

μια έρευνα του κατοχικού περιοδικού *Καλλιτεχνικά Νέα*²⁷⁰, αλλά και να σχολιάσει τις απόψεις άλλων διανοουμένων που είχαν διατυπωθεί στην ίδια έρευνα.

Ο Ελύτης στο κείμενό του αυτό λοιπόν φαίνεται να αναγνωρίζει μια νέα εποχή στη μεγάλη περιπέτεια του υπερρεαλισμού, τονίζοντας κυρίως την καθολική σημασία του για την ποίηση και απομακρύνοντας τον από τα στενά όρια μιας σχολής ενώ παρακάτω θα επιδοκιμάσει τις (θετικές) απόψεις για το κίνημα του Δημαρά, του Βρεττάκου και του Γιάννη Σφακιανάκη, αλλά και θα προσπαθήσει να ανασκευάσει τα επιχειρήματα κυρίως του Μάρκου Αυγέρη, με έναν τόνο που πολλές φορές αγγίζει τα όρια της ειρωνείας²⁷¹. Παραθέτοντας στο πρωτότυπο, και όχι μεταφρασμένα, αποσπάσματα από θεωρητικές μελέτες τόσο των ίδιων των υπερρεαλιστών, όσο και άλλων μελετητών, ο Ελύτης θα αντικρούσει μία προς μία όλες τις εσφαλμένες, σύμφωνα με την άποψή του, θέσεις του Αυγέρη (απαριθμώντας τες μάλιστα σχολαστικά) σχετικά με τις αισθητικές, αλλά και τις κοινωνικές προεκτάσεις του υπερρεαλισμού. Για τον σκοπό αυτό ο Ελύτης θα επιστρατεύσει τις «θεωρίες» του Ελυάρ, του Αραγκόν -πριν όμως αυτός «δεσμεύσει» την τέχνη του, όπως τονίζει- και του Μπρετόν.

Πέρα από τις αντιρρήσεις του πάνω σε θέματα μορφής και σύνθεσης, ο Ελύτης θα ψέξει κυρίως τον Αυγέρη για το (αδιανόητο) γεγονός ότι ένας μαρξιστής κριτικός αδυνατεί να αναγνωρίσει την υλιστική διάσταση του κινήματος, εντοπίζοντας την αδυναμία του αυτή στις «πολύ αδέξια ερμηνευμένες στον τόπο μας κοινωνικές και πολιτικές πεποιθήσεις του»²⁷², τις οποίες, ωστόσο, ο αριστερός κριτικός (ασχέτως αν δεν το αναγνωρίζει) μοιράζεται με τους υπερρεαλιστές. Βέβαια ο ίδιος αποσιωπά το γεγονός ότι στο μεσοπόλεμο η πολιτική διάσταση του υπερρεαλισμού τον άφηνε μάλλον παγερά αδιάφορο. Όπως και να χει, ο Ελύτης στο σημείο αυτό βάλλει εναντίον του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, που είναι ο κύριος λόγος, σύμφωνα πάντα με τον ποιητή, για τον οποίο ο Αυγέρης δεν μπορεί «να συλλάβει μια κάπως πιο ελεύθερη και πιο αντάξια των καιρών που ζούμε αντίληψη της Τέχνης», παραθέτοντας μάλιστα ένα απόσπασμα του Μπρετόν, όπου ο υπερρεαλιστής αποκηρύσσει τον σοσιαλιστικό ρεαλισμό ως αντίθετο με τις μαρξιστικές αρχές

²⁷⁰ Όπως παρατηρεί η Καστρινάκη ο Ελύτης ήδη προς το τέλος της κατοχής έδειχνε τη διάθεση για ένα «αριστερό» άνοιγμα. Πιο αναλυτικά βλ. «Αριστερά ανοίγματα και δεξιές αγωνίες» στο Αγγέλα Καστρινάκη, ό. π., σελ. 154.

²⁷¹ βλ. Οδυσσέας Ελύτης, «Απολογισμός και νέο ξεκίνημα», *Νέα Γράμματα*, Περίοδος Β', τχ. 5-6, Ιούλιος 1945, σελ. 349-61.

²⁷² Ο. π., σελ. 355-56.

αξιοποιώντας τις απόψεις του Έγκελς²⁷³.

Κλείνοντας αυτή την ανασκευή θέσεων, ο Ελύτης θα υπενθυμίσει στον Αυγέρη ότι οι υπερρεαλιστές ήταν εκείνοι που πολέμησαν με φανατισμό για το «σπάσιμο και την καταστροφή των ελεφάντινων πύργων», ενώ ήταν εκείνοι που πρώτοι διαισθάνθηκαν, όταν ακόμη αγνοφαινόταν, τους κινδύνους που απειλούσαν την ελευθερία και κατέβηκαν στο δρόμο μαζί με το λαό, για να ενδυναμώσουν στη συνέχεια με την παρουσία τους το μεγάλο αντιφασιστικό κίνημα στη Γαλλία.

Με το κείμενό του αυτό, παρόλο που ο Ελύτης θα παραμένει πιστός στις αρχές του «κέντρου», διακρίνουμε πάντως όντως ένα άνοιγμα του ποιητή προς την αριστερά, όχι όμως την αριστερά του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, αλλά την (άλλοτε παραγνωρισμένη) αριστερά του υπερρεαλισμού. Ο απολογισμός και η ανασύνταξη, αλλά και το άνοιγμα -ο ίδιος είχε δηλώσει πως αν βρισκόταν στη Γαλλία θα είχε καταταγεί στις τάξεις της αριστεράς²⁷⁴- που επιχειρεί ο Ελύτης στο κείμενο αυτό θα σφραγιστεί με δύο ποιήματα του Ελύτη μεταφρασμένα από τον ίδιο. Το πρώτο θα είναι η «Νίκη της Guernica», την οποία συναντήσαμε και στα *Ελεύθερα Γράμματα* - αλλά και στο *Ριζοσπάστη*²⁷⁵- που φανερώνει και έμπρακτα ποιητικά το ενδιαφέρον του Ελύτη αυτή την περίοδο (και) για τον αριστερό Ελύτη: *Κόσμος ωραίος στα γκρεμόσπιτα/ Στους κάμπους και τα μεταλλεία/ Πρόσωπα που βαστούν γερά στο κρύο στη φωτιά/ Στις βρισιές στις χτυπιές στις άρνησες στη νύχτα/ Πρόσωπα που υπομένετε τα πάντα/ Το χάσμα ιδού που σας στηλώνει ασάλευτα/ Θα χρησιμέψει ο θάνατός σας για παράδειγμα*²⁷⁶.

Το δεύτερο με τίτλο «Υπάρχουμε» φαίνεται να αποδίδει το αίσθημα της ανακούφισης του ποιητή για το τέλος του πολέμου, αλλά και της αισιοδοξίας του για την πορεία του μεταπολεμικού κόσμου, όπως το εξέφραζε άλλωστε στην αρχή του δοκιμίου του: «Ιδού λοιπόν ότι βρισκόμαστε ακόμα επάνω σ' αυτή τη γη. Άγρια φύσηξε ανάμεσα από τις γραμμές μας ο πόλεμος, χειμώνας βαναυσότητας πρωτάκουστης σάρωσε τα πάντα, κι είμαστε -αν κάνουμε να μετρηθούμε- αλλοίμονο, τόσο λιγοστεμένοι! Αλλά οπωσδήποτε είμαστε. Κι η ζωή -τι να γίνει;- πρέπει, πρέπει να συνεχίσει το δρόμο της»²⁷⁷:

²⁷³ Στο ίδιο.

²⁷⁴ Βλ. Αγγέλα Καστρινάκη, ό.π., σελ. 193.

²⁷⁵ Ο *Ριζοσπάστης* μάλιστα θα δημοσιεύσει το ποίημα στη μετάφραση του Ελύτη, παραθέτοντας ωστόσο στο τέλος του ποιήματος μόνο τα αρχικά Ο. Ε.

²⁷⁶ Πωλ Ελύτη, «Η νίκη της Guernica», μτφρ. Οδυσσέας Ελύτης, *Νέα Γράμματα*, ό.π., σελ. 363-65.

²⁷⁷ Οδυσσέας Ελύτης, ό.π., σελ. 347 (στα κείμενα υπογραμμίζει ο Ελύτης). Το δοκίμιο αν και δημοσιευμένο στο τεύχος Ιουλίου, φέρει, μάλλον σκόπιμα, ημερομηνία γραφής Νοέμβριος 1944,

Άνθρωποι κάτω απ' τις κλωτσιές τα δάκρυα τους ιδρώτες
Μα που θα δρέψουν πια τα όνειρά τους όλα

Βλέπω σωστούς ευαίσθητους χρήσιμους και καλούς
Ανθρώπους να τινάζουν από πάνω τους
Ένα βάρος αχνότερο από θάνατο
Και να κοιμούνται από χαρά μέσα στον κρότο του ήλιου.²⁷⁸

Τον Ελύάρ, μαζί με τον Πικάσο αυτή τη φορά, θα τους συναντήσουμε και σε ένα άλλο περιοδικό που θα κυκλοφορήσει το 1945, το *Τετράδιο*, με βασικούς συντελεστές πρόσωπα της γενιάς του '30²⁷⁹. Πιο συγκεκριμένα στο *Τετράδιο Δεύτερο*, που θα κυκλοφορήσει το φθινόπωρο του 1945, θα γίνει ένα μικρό αφιέρωμα στον Πάμπλο Πικάσο με τη συμβολή του Ελύτη και του Εγγονόπουλου. Το αφιέρωμα θα ανοίξει με το ποίημα του Εγγονόπουλου «Πικασσό» -από την τελευταία του ποιητική συλλογή *Η επιστροφή των πουλιών*- ενώ ο Ελύτης θα μεταφράσει το αφιερωμένο στον ζωγράφο ποίημα του Πωλ Ελύάρ «Ζωγραφισμένα λόγια». Ακόμα θα δημοσιευτεί και το ποίημα «Ωδή στον Picasso», ενός άλλου αριστερού υπερρεαλιστή, μέλος του ΚΚΓ από το 1931, του Benjamin Peret, μεταφρασμένο από τον Νικήτα Καλαμάρη. Το αφιέρωμα κοσμούν έργα του ζωγράφου, ενώ ο Νίκος Εγγονόπουλος θα παρουσιάσει σε δική του μετάφραση ποιήματα του Πικάσο.

Προλογίζοντας τα ποιήματα αυτά ο Εγγονόπουλος θα αναφερθεί στη μεγάλη μορφή του Πικασσό, όπως τον αποκαλεί, η οποία «δεν έπαψε να γοητεύει τον αιώνα μας από την αρχή του» για να τονίσει στη συνέχεια, με μια ρητορική ερώτηση, και τη μεγάλη αξία του ποιητικού του έργου, ομόλογο του καλλιτεχνικού: «Στους πίνακάς του, στ' αγάλματά του, στη ζωή του, με μια δύναμη καταπληκτική, και μian ευαισθησία ακόμη καταπληκτικότερη, αδιάπτωτα, μας παρουσιάζει έναν, μυθώδους πλούτου, κόσμο οραμάτων, ιδεών, αισθημάτων, ηθικής και πλαστικής τελειότητας, ονείρου και μυστηρίου. Λοιπόν, τι πρέπει να ναι η ποίηση αυτού τ' ανθρώπου;»²⁸⁰.

Πουθενά σε όλο το αφιέρωμα δεν θα γίνει αναφορά στην πολιτική δράση του Πικάσο, αλλά ούτε και στην προσχώρησή του στο ΚΚΓ, ένα γεγονός που είχε

απόψεις δηλαδή που εξέφραζε ο ποιητής πριν τα Δεκεμβριανά. Επιθυμούσε ο Ελύτης να πάρει ξανά απόσταση από τις απόψεις του χρονολογώντας το κείμενο;

²⁷⁸ Πώλ Ελύάρ, «Υπάρχουμε», μτφρ. Οδυσσέας Ελύτης, *Νέα Γράμματα*, ό. π., σελ. 366-67.

²⁷⁹ Για τις γενικότερες κατευθύνσεις του περιοδικού βλ. «Το “Τετράδιο”» στο Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία...*, Δ', ό. π., σελ. 123-9 και «Μετά την κατοχή: παλιά και νέα περιοδικά» στο Αγγέλα Καστρινάκη, ό. π., σελ.: 232-3.

²⁸⁰ Νίκος Εγγονόπουλος, «Ο Πικασσό ποιητής», *Τετράδιο Δεύτερο*, Αύγουστος-Σεπτέμβρης 1945, σελ. 63.

προβληθεί ιδιαίτερα στη *Νέα Ζωή*. Ωστόσο ο Εγγονόπουλος, προοικονομώντας την υποδοχή του ποιητή Πικάσο στην Ελλάδα, θα είναι έμμεσα αιχμηρός προς την αριστερά και τις προσπάθειες «οικειοποίησης» του καλλιτέχνη: «Όσοι αγαπούν την Ποίηση θα διαβάσουν αυτά τα ποιήματα, θα καταλάβουν και θα “χαρούν χαράν μεγάλην” [...] Όσοι δε είναι τελείως αδιάφοροι, θα παραμείνουν αδιάφοροι, εξαιρέσει εκείνων των “καλώς πληροφορημένων” που, ακολουθώντας τα κελεύσματα των καθοδηγητών τους, θα ταχθούν είτε υπέρ είτε κατά των ποιημάτων αυτών, ή ακόμη, όπως συνηθίζεται *εσχάτως*, και υπέρ κι ενάντια μαζί, παραμένοντες βέβαιοι πάντα, κατά βάθος, αδιάφοροι»²⁸¹, συμπληρώνοντας εύγλωττα ότι ο Μπρετόν συγκαταλέγει τον ποιητή Πικάσο ανάμεσα στους πιο σημαντικούς υπερρεαλιστές ποιητές.

Το γεγονός ότι ο σκληρός πυρήνας της γενιάς του '30 διεκδικεί αυτή την περίοδο τα «κεκτημένα» του γίνεται ξεκάθαρο και από τον Αντρέα Καραντώνη σε επιθετικούς τόνους και φυσικά χωρίς καμία διάθεση «ανοίγματος» προς την αριστερά, είτε πριν είτε μετά τα Δεκεμβριανά. Σε πολλές περιπτώσεις ο Καραντώνης, που αυτή την περίοδο αρθρώνει έναν δριμύ αντικομμουνιστικό λόγο, στα άρθρα του θα αναφερθεί στην «υπόθεση» Ελνάρ και στις προσπάθειες οικειοποίησής του από την αριστερά. Έτσι στο «Η λογοτεχνία του Δεκέμβρη», γραμμένο με αφορμή την επίθεση ενός κριτικού από τις στήλες του *Ριζοσπάστη*, του Γ. Μαρουδή, κατά του Ανδρέα Εμπειρικού, ο Καραντώνης εξαπολύει με τη σειρά του μια επίθεση στην αντιστασιακή τέχνη σαν σύνολο, η οποία, για τον ίδιο, δεν είναι τίποτε άλλο πέρα: «από ένα βροντερό θόρυβο ανθρώπων που με το ποίημα και το διήγημα, το θέατρο και την κριτική πλουτίζουνε την “επιστήμη της οχλαγωγίας” των πολιτικών συναγωνιστών τους»²⁸².

Ο Μαρουδής από τον *Ριζοσπάστη* λοιπόν είχε επιτεθεί στον Εμπειρικό, και μέσω αυτού στον «κολωνακικό αισθητισμό», για τις απόψεις που ο τελευταίος εξέφραζε σε ένα κριτικό του σημείωμα γύρω από κάποιους Έλληνες καλλιτέχνες, οι οποίοι, για τον ποιητή, δημιουργούσαν: «εργατοκαπηλικές συνθέσεις πολιτικής σκοπιμότητας και δημαγωγικού ταξικού αισθηματισμού»²⁸³. Ο κριτικός του *Ριζοσπάστη* θα αναλάβει να υπερασπιστεί την τέχνη της Αντίστασης απέναντι σε αριστοκρατικές απόψεις σαν του Εμπειρικού. Και στο άρθρο του Μαρουδή γίνεται

²⁸¹ Ο. π., σελ.: 64.

²⁸² «Η λογοτεχνία του Δεκέμβρη» στο Αντρέας Καραντώνης, *Πνευματική Ελευθερία*, Αθήνα (Εκδόσεις Άλφα), 1947, σελ. 40.

²⁸³ Γ. Μαρουδής, «Η αριστοκρατική αισθητική και η τέχνη της αντίστασης: απάντηση σε μια πρόκληση», *Ριζοσπάστης*, 7.4.1946, σελ. 3.

πάντως εμφανής η αμηχανία της αριστεράς στην προσέγγιση αισθητικών ρευμάτων που κατά το μεσοπόλεμο τουλάχιστον δεν έχαιραν ιδιαίτερης εκτίμησης.

Για τον Εμπειρικό, θα υποστηρίξει ο Μαρουδής, το ανανεωτικό ρεύμα της αντιστασιακής τέχνης, που συγκινεί καλλιτέχνες από όλες τις τάσεις και όλο τον κόσμο, μπορεί να αποτελεί καλλιτεχνικό ξεπεσμό, αλλά: «για μας η τέχνη της Αντίστασης ανοίγει το δρόμο προς τον γνήσιο ρεαλισμό (χωρίς “υπέρ”) τον αντιστασιακό ρεαλισμό που διαποτίζοντας την καλλιτεχνική ιδιοσυγκρασία, την αποτοξινώνει ολοένα από τέτοιες αισθηματικές τοξίνες και αισθηματικότητες βαθειά αριστοκρατικές και άρα τοξικές»²⁸⁴. Μπορεί βέβαια για τον συντάκτη η αντιστασιακή τέχνη να ανοίγει το δρόμο για τον «καθαρό» ρεαλισμό, όμως έγινε παράλληλα και βασική συνιστώσα, μαζί με αυτή του ταλέντου (τον παράγοντα «ταλέντο» τον είδαμε παραπάνω), και στην τέχνη των Ελλήνων υπερρεαλιστών. Απόδειξη για τον Μαρουδή το γεγονός ότι: «όλα τα γνήσια και ζωντανά ταλέντα περνούν σ’ αυτή, ακόμα και μέσα στην ίδια την καρδιά του σουρεαλισμού στο Παρίσι» στην πορεία βέβαια που χάραξε ο Ελυάρ: «Ο Πωλ Ελυάρ -όπως και τόσοι άλλοι- στάθηκε και στέκεται στο πλευρό της Ελληνικής Αντίστασης, γίνεται ποιητής της»²⁸⁵.

Ο Καραντώνης, που θα αναλάβει την υπεράσπιση των απόψεων του Εμπειρικού, απαντά στον κριτικό του *Ριζοσπάστη* ότι ο Ελυάρ είχε υπάρξει ανανεωτής της Γαλλικής ποίησης πολύ πριν την αντιστασιακή του δράση ή όπως το θέτει ο ίδιος: «πολύ πριν κατακλύσει την εξασθενημένη πνευματική Γαλλία ο Ιορδάνης αυτός της *resistance*, που στα νερά του θεωρεί χρέος του σήμερα να βαφτιστεί κάθε Γάλλος λογοτέχνης είτε για να ξεπλύνει την ήττα του 1940 είτε για να τονώσει τις χαμένες δυνάμεις του»²⁸⁶. Το μεταπολεμικό έργο του Ελυάρ για τον Καραντώνη ανήκει πλέον στη δεύτερη κατηγορία, καθώς ο ποιητής μπορεί να υπήρξε κατά το παρελθόν περίφημος καλλιτέχνης, μα είναι πια ολοκληρωμένος ποιοτικά «χωρίς καμιά ελπίδα πραγματικής ανανέωσης». Ο κριτικός εξάλλου παρακάτω θα διεκδικήσει την πρώτη, καθαρά υπερρεαλιστική περίοδο του Ελυάρ, καθώς: «όταν πρωτομεταφράζονταν στην Ελλάδα ο πραγματικός Ελυάρ, ελάχιστοι Έλληνες συγκινηθήκανε από τους στίχους του, κι ανάμεσα στους ελάχιστους αυτούς κανένας αριστερός», ενώ σήμερα οι αριστεροί μπορεί να τιμούν τον αντιστασιακό ποιητή της νέας Γαλλίας, ωστόσο δεν έχουν τη διάθεση: «να προσθέσουν μήτ’ ένα φύλλο δάφνης

²⁸⁴ Στο ίδιο.

²⁸⁵ Στο ίδιο.

²⁸⁶ «Η λογοτεχνία του Δεκέμβρη», ό. π., σελ. 42-3.

στο παλαιό αμάραντο ποιητικό του έργο»²⁸⁷.

Είναι εμφανές ότι ο Καραντώνης προσπαθεί να «υπονομεύσει» τις καλλιτεχνικές δυνατότητες του Ελυάρ στην μεταπολεμική περίοδο, προφανώς λόγω της στράτευσής του, αν και ο ίδιος θα ισχυριστεί ότι είχε εντοπίσει τα πρώτα σημάδια κόπωσης ήδη από την τελευταία προπολεμική συλλογή του Γάλλου ποιητή. Βέβαια ο Καραντώνης θα διεκδικήσει τον «αληθινό» ποιητή Ελυάρ, όπως αυτός είχε εισαχθεί στην Ελλάδα του μεσοπολέμου από την γενιά του '30, διακρίνοντας έτσι, υπό μία έννοια δύο περιόδους, στην ποιητική πορεία του. Πάντως ο Καραντώνης θα αποσιωπήσει επίσης το γεγονός ότι ο Ελυάρ και προπολεμικά ανήκε στην αριστερά, συνεχίζοντας έτσι τη μεσοπολεμική τάση της μονομερούς παρουσίας του ως ποιητή και όχι ως κοινωνικού επαναστάτη. Για τον Καραντώνη το θέμα δεν θα εξαντληθεί στο άρθρο αυτό, καθώς, όπως θα δούμε παρακάτω, λίγο αργότερα με αφορμή την επίσκεψη του Γάλλου ποιητή ο κριτικός θα επανέλθει αναπτύσσοντας διεξοδικότερα τα επιχειρήματά του για αυτόν.

Και ενώ λοιπόν ο Πωλ Ελυάρ είναι «πανταχού παρών» αυτή την περίοδο τόσο με τα ποιήματά του, όσο και στις συζητήσεις που διεξάγονται γύρω από την τέχνη της αντίστασης, με τους διανοουμένους μάλιστα να «ερίζουν» κατά κάποιο τρόπο για την διεκδίκησή του, η παρουσία του Λουί Αραγκόν, θα είναι μάλλον διακριτικότερη, όσον αφορά τουλάχιστον στα *Ελεύθερα Γράμματα*. Πράγματι, στα πέντε χρόνια κυκλοφορίας του περιοδικού δεν θα συναντήσουμε ούτε ένα ποίημά του, αν και στα άρθρα, ελληνικά και γαλλικά, που δημοσιεύονται στο περιοδικό, ο Αραγκόν αποτελεί την άλλη μεγάλη μορφή της γαλλικής πνευματικής αντίστασης. Ακόμη και όταν μετά από ένα χρόνο κυκλοφορίας το περιοδικό αποφασίζει να δημοσιεύσει κείμενό του, αυτό θα είναι ο πεζός πρόλογος στην ποιητική συλλογή *La Diane Française* (1944), με τον τίτλο «Τα βαλτονέρια πάνω στη γη» σε μετάφραση του Στρατή Τσίρκα²⁸⁸.

Αν λοιπόν μπορούμε να εντοπίσουμε μια ποιητική απουσία του Αραγκόν στα *Ελεύθερα Γράμματα*, το ίδιο δε θα συμβεί και με ποιο «επικαιρικά» κείμενα του κομμουνιστή λογοτέχνη. Στο δεύτερο δεκαπενθήμερο Νοεμβρίου του 1946 το περιοδικό θα δημοσιεύσει πρωτοσέλιδο, και με επικεφαλίδα -σε κεφαλαία, η οποία καλύπτει τη μισή σελίδα- «Ο Αραγκόν στους συγγραφείς όλου του κόσμου: τώρα είναι η στιγμή να καθορίσετε τη θέση σας, αφέντες της τέχνης, γιατί πρέπει ν'

²⁸⁷ Ο. π., σελ 43.

²⁸⁸ Βλ. Λουί Αραγκόν, «Τα βαλτονέρια πάνω στη γη», μτφ. Στρατής Τσίρκα, *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 42, 1.5.1946, σελ. 129.

αναγκάσουμε τον κόσμο να ειρηνέψει, σήμερα και όχι αύριο. Εμπρός πέστε με ποια μεριά ταχτήκατε!», ένα εκτενές κείμενο που γράφει ο ποιητής με αφορμή τη συμπλήρωση δέκα χρόνων από το θάνατο του Γκόργκι.

Στο άρθρο του ο συγγραφέας θα μιλήσει σε εξομολογητικό τόνο για τη μεγάλη μορφή της ρώσικης λογοτεχνίας, με αφορμή τις σκέψεις που ο ίδιος έκανε τις ημέρες που εσπευσμένα ταξίδευε στη Σοβιετική Ένωση το 1936, μετά από τηλεγράφημα που έλαβε και τον πληροφορούσε για την κακή κατάσταση της υγείας του: «Η θάλασσα κι η μουσική μας πήγαιναν μέσ' απ' τις μακριές και ήσυχες νύχτες που σβήνουν τις ταξικές διαφορές, πήγαιναν εμάς και την αγωνία μας να ξαναδούμε ζωντανό αυτόν τον μεγάλο μυθικό άνθρωπο»²⁸⁹.

Έχει δέκα χρόνια που πέθανε ο Γκόργκι, θα πει ο Αραγκόν, όμως η φωνή του σήμερα ηχεί ακόμα ζωντανή με ένα αναπάντητο ερώτημα του να πλανάται στον μεταπολεμικό κόσμο «Με ποια μεριά ταχτήκατε εσείς, αφέντες της τέχνης;». Στο σημείο αυτό η πιο αναγνωρισμένη λογοτεχνική μορφή της (κομμουνιστικής) Γαλλίας θα εξαπολύσει, εμμέσως πλην σαφώς, ένα σφοδρό κατηγορώ ενάντια στους Άγγλους και την πολιτική τους στην Ελλάδα:

Με ποια μεριά ταχτήκατε, εσείς αφέντες της τέχνης, όταν καλομεταχειρίζονται το δολοφόνο και όχι το θύμα. Όταν σε ηρωικά έθνη που μόλις κι επιζήσανε από τον εξολοθρευμό οι ψεύτικοι σύμμαχοι τους συμπεριφέρονται όπως στους εχθρούς. Όταν αυτοί που το ραδιόφωνό τους έλεγε χτες τόσα μελιστάλχτα λόγια βλέπουν σήμερα τον εχθρό με την νέα στολή να χτυπάει τους φτωχούς, να χτυπάει όσους δεν πούλησαν την ψυχή τους, όσους πίστεψαν, όσους παρακάλεσαν γι' αυτόν...

καλώντας ταυτόχρονα τους (Άγγλους άραγε;) καλλιτέχνες να λάβουν θέση στο ζήτημα: «Με ποια μεριά ταχτήκατε, αφέντες της τέχνης, και δεν ακούγεστε μέσα στην οχλαγωγία της νίκης;»²⁹⁰. Κλείνοντας το άρθρο του, ο Αραγκόν θα καλέσει για ακόμη μία φορά τους καλλιτέχνες να στρατευτούν, αυτή τη φορά όμως στο πλευρό της ειρήνης: «Τώρα, τώρα είναι η στιγμή να δηλώσετε τη θέση σας, αφέντες της τέχνης, για να ειρηνέψουμε, να αναγκάσουμε τον κόσμο να ειρηνέψει, αφέντες της τέχνης, να βιάσετε τον άνθρωπο να ειρηνέψει, σήμερα κι όχι αύριο. Όχι αύριο! Εμπρός πέστε μας: Με ποια μεριά ταχτήκατε»²⁹¹.

²⁸⁹ Louis Aragon, «Ο Μαξίμ Γκόργκι», *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 55, 15.11.1946, σελ. 1.

²⁹⁰ Στο ίδιο.

²⁹¹ Στο ίδιο.

Η ποιητική «απουσία» του Αραγκόν και η έμφαση που δίνεται στην προβολή του Ελνάρ από τους Έλληνες αριστερούς διανοούμενους αυτή την περίοδο, φαίνεται να σχετίζεται με το γεγονός ότι ο Αραγκόν, μετά και τη ρήξη των υπερρεαλιστών με το ΚΚΓ, είχε παραμείνει ένας στρατευμένος λογοτέχνης, ο οποίος μάλιστα ήδη από τον μεσοπόλεμο, αποκηρύσσοντας το υπερρεαλιστικό του παρελθόν, είχε ενστερνιστεί τις αρχές του σοσιαλιστικού ρεαλισμού²⁹². Ουσιαστικά η δράση του ως αντιστασιακού ποιητή κατά τη διάρκεια του πολέμου και της κατοχής ήταν λίγο έως πολύ δεδομένη και αναμενόμενη. Αντίθετα η περίπτωση του Ελνάρ -ενός ποιητή που δεν είχε απομακρυνθεί ουσιαστικά ποτέ από τον υπερρεαλισμό- και της εκ νέου στρατεύσής του στο ΚΚΓ κατά τη διάρκεια του πολέμου, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ως καλλιτέχνης έχαιρε στο παρελθόν -αισθητικά τουλάχιστον- της εκτίμησης του κεντρικού χώρου, αποτελούσε για την αριστερά ένα πρώτης τάξεως επιχείρημα πως το πνεύμα της αντίστασης μπορούσε να γονιμοποιήσει το έργο (αλλά και τη δράση) καλλιτεχνών, οι οποίοι δεν «συμμορφώνονταν» απαραίτητα με την επικρατούσα (στις τάξεις της αριστεράς) αισθητική του σοσιαλιστικού ρεαλισμού. Την επιβεβαίωση εξάλλου προσέφερε και το παράδειγμα του Πικάσο, όπως είδαμε και παραπάνω.

Μπορεί λοιπόν ο Ελνάρ από το 1944 να είχε προσχωρήσει ξανά στο ΚΚΓ, ωστόσο το έργο του φαίνεται ότι δεν άγγιζε το βαθμό στρατεύσης που είχε αγγίξει εκείνο του Αραγκόν, όπως π.χ. στο ποίημα «Του ποιητή στο κόμμα του»:

Μές στο κόμμα μου έχω και μάτια και μνήμη ξαναβρεί
Δεν εγνώριζα μήτε ό, τι κι ένα παιδάκι γνωρίζει
Πως καρδιά γαλλική κι αίμα κόκκινο είχα στα στήθη
Τούτο γνώριζα μόνον: η νύχτα πως ήταν μαύρη
Μές στο κόμμα μου έχω και μάτια και μνήμη ξαναβρεί

Μες στο κόμμα μου ένιωσα ξανά έπος τι σημαίνει
Του Ρολάνδου το κέρασ ακούω, τη Ζαν Ντ' Αρκ να περνά
Στο Βερκόρ ο καιρός των ηρώων γεννιέται ξανά
Σαν σπαθιώνα κλαγγή κάθε λέξη στ' αυτιά μου ανεβαίνει
Μες στο κόμμα μου ένιωσα ξανά έπος τι σημαίνει

Της Γαλλίας τα χρώματα βρήκα μεσ' στο κόμμα μου πάλι
Για όσα μού μαθες κόμμα, κόμμα μου, σ' ευχαριστώ
Κι από τότε ξεσπά σε τραγούδι ό, τι μέσα μου ζω

²⁹² Ο Αραγκόν ήδη από το 1934 είχε στραφεί στον σοσιαλιστικό ρεαλισμό με την μυθιστορηματική τριλογία *Le monde reel*, ενώ το 1935 είχε δημοσιεύσει και το θεωρητικό του δοκίμιο *Pour un réalisme socialiste*. Βλ. αναλυτικότερα για το ζήτημα «The beginnings of socialist realism» στο J. E. Flower, *Literature and the Left in France*, London & New York (Methuen), 1983, σελ. 98-128.

Τη χαρά, τον καημό, το θυμό, την αγάπη να ψάλλει
Της Γαλλίας τα χρώματα βρήκα μεσ' στο κόμμα μου πάλι²⁹³

το οποίο είχε δημοσιευτεί στον *Ριζοσπάστη* τον Ιούλιο του 1946. Η εφημερίδα θα δημοσιεύσει εξάλλου και άλλα κείμενα του Αραγκόν, δίνοντας έμφαση στη στρατεύσή του στο ΚΚΓ, όπως το «Η ζωή και ο θάνατος του Γκαμπριέλ Περί» - νεκρολογία ενός γάλλου διανοουμένου που είχε εκτελεστεί από τους Γερμανούς στην κατοχή-, αλλά και ένα εκτενές απόσπασμα από το δοκίμιό του «Ο κομμουνιστής άνθρωπος».

Το ενδιαφέρον της για την αντιστασιακή ποίηση αλλά και την δράση του Γάλλου ποιητή είχε δείξει και η *Νέα Ζωή*, με τη δημοσίευση σε δύο μέρη της μελέτης του Ροζέ Μιλλιέξ «Aragon poete français». Εκεί ο Γάλλος φιλέλληνας παρουσίαζε την ποιητική παραγωγή του Αραγκόν την κατά περίοδο 1940-44, εστιάζοντας κυρίως στην στροφή του καλλιτέχνη από το αντιμιλιταριστικό πνεύμα που διέπνεε την υπερρεαλιστική του περίοδο μέχρι και το ποίημα «Front Rouge» («Το κόκκινο μέτωπο»), προς μια ποίηση με θερμό πατριωτικό περιεχόμενο, καθώς και στον ρόλο που έπαιξε ο πόλεμος στην στροφή αυτή²⁹⁴. Επικαλούμενος το προφητικό κείμενο του Γάλλου φιλοσόφου Αλαίν στα 1928, που θεωρούσε ότι ο ειλικρινής πατριωτισμός θα αναδύονταν στο ενδεχόμενο μιας δύσκολης κατάστασης, ο Μιλλιέξ θα υποστηρίξει ότι: «Και εφαρμόζεται η προφητεία τούτη με μια καταπληκτική σύμπτωση, στην περίπτωση του Λουδοβίκου Αραγκόν, που ήταν άλλοτε διεθνιστής, αντιμιλιταριστής των άκρων, κι έγινε από το 1940 ως το 1944, ο μεγάλος αγωνιστής ποιητής της χειμαζομένης Γαλλίας»²⁹⁵.

Στη συνέχεια ο συντάκτης θα προχωρήσει σε μια αναλυτική παρουσίαση του έργου αλλά και της δράσης του Αραγκόν στην κατοχική και διχοτομημένη Γαλλία, με πρώτο σταθμό την συλλογή *Creve-Coeur*, η οποία περιείχε τα ποιήματα που ο καλλιτέχνης είχε γράψει πολεμώντας στα μέτωπα του γαλλογερμανικού πολέμου (1939-40). Την μελέτη του Μιλλιέξ θα συνοδεύσουν μεταφρασμένα ποιήματα και αποσπάσματα, όπως π.χ. η σύνθεση «Παρίσι», όπου γίνεται εμφανές το πατριωτικό

²⁹³ Λουί Αραγκόν, «Του ποιητή στο κόμμα του», μτφρ. Ε. Κ., *Ριζοσπάστης*, 19.6.1946, σελ. 4. Σε υποσημείωση η εφημερίδα αναφέρει ότι ο Αραγκόν είναι μέλος του ΚΚΓ. Το ποίημα ανακαλεί και την περίπτωση Ρίτσου, ο οποίος είχε τραγουδήσει σε στίχους το ΕΑΜ (*EAM, EAM, EAM, / ίσια στις λευτεριάς τον δρόμο*) επισύροντας τα χλευαστικά σχόλια του Καραντώνη, ο οποίος έκανε λόγο σε άρθρο του για μια «υπεύθυνη καθοδηγημένη κουλτούρα τύπου Ζντάνοφ». Βλ. Αντρέας Καραντώνης, «Λογοτεχνικός εκφυλισμός», στο *Πνευματική Ελευθερία*, ό. π., σελ. 94.

²⁹⁴ Να σημειώσουμε εδώ ότι ο Αραγκόν καταπάστηκε με την ποίηση συστηματικά με την έναρξη του πολέμου, καθώς στο μεσοπόλεμο είχε επιδοθεί κυρίως στην αφηγηματική πεζογραφία.

²⁹⁵ R. Millieux, «Aragon poete français», *Νέα Ζωή*, τχ. 7, 1.7.1945, σελ. 241.

στοιχείο που χαρακτηρίζει την αντιστασιακή ποίηση του Αραγκόν:

Ποτέ σβηστό
ξανάγεννιο μεσ' απ' τη θρακιά του
Αιώνιο μπουρλότο της πατρίδας,
Απ' τα Αυγινού το μαχαλά ως το Νεκροταφείο,
να ξανανθεί τον Αύγουστο τέτοιος γλυκός ροδόνας.
Κόσμε απ' τα πέρατα της γης,
του Παρισιού ειν' τούτο δω το αίμα.

Τίποτα δεν έχει την αναλαμπή
του μπαρουτιασμένου Παρισιού.
Τίποτα τόσο αμόλυντο, όσο τ' ανταρτωμέτωπό του.
Τίποτα τόσο δυνατό,
ούτε φωτιά, ούτε το αστροπελέκι,
όσο είναι το Παρίσι μου σαν προκαλεί κινδύνους.
Τίποτα τόσο όμορφο, όσο ειν' το Παρίσι που έχω.

Για τίποτα δεν ένοιωσα το τέτοιο καρδιοχτύπι,
Έτσι, δεν ξέσπασα ποτέ
Σε γέλιο και σε κλάμα.
Όπως δα τώρα στην κραυγή του νικητή λαού μου²⁹⁶.

Πράγματι το πατριωτικό στοιχείο διαπερνά όλη τη σύνθεση, όπως άλλωστε και στο ποίημα που είδαμε να δημοσιεύεται στο *Ριζοσπάστη*. Ποιήματα όμως του Ελνάρ και του Αραγκόν θα συναντήσουμε και στη *Νέα Εστία*, η οποία ωστόσο ακολουθεί μία διαφορετική «πολιτική» αυτή την περίοδο στη διαχείριση της ξενόγλωσσης λογοτεχνίας. Ας δούμε λοιπόν τι συμβαίνει.

ε) Η Νέα Εστία και η αγγλική λογοτεχνία

Ενώ λοιπόν στα περιοδικά του αριστερού χώρου η γαλλική αντιστασιακή λογοτεχνία καλύπτει ένα μεγάλο μέρος της ξενόγλωσσης ύλης τους, η *Νέα Εστία* δεν θα επιδείξει ανάλογο ζήλο. Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα το γεγονός ότι αυτή την περίοδο και κυρίως στους πρώτους μήνες μετά την απελευθέρωση και τα δεκεμβριανά στις σελίδες της θα βρει καταφύγιο η αγγλική λογοτεχνία τόσο η παλαιότερη, όσο και η σύγχρονη. Πράγματι το περιοδικό φαίνεται να δείχνει ένα αυξημένο ενδιαφέρον για τους άγγλους συγγραφείς, τους οποίους και προβάλλει όχι μόνο με τη δημοσίευση έργων τους αλλά και με μελέτες ιστορικές και κριτικές.

²⁹⁶ Λουί Αραγκόν, «Παρίσι» όπως παρατίθεται στο R. Milliex, ό. π., σελ. 242.

Ήδη από τον Νοέμβριο του 1944 η *Νέα Εστία* χαιρέτιζε την ελευθερία με τη δημοσίευση ομότιτλου ποιήματος του Πέρσου Μπίς Σέλλεου, ενώ στα επόμενα τεύχη η παρουσία της αγγλικής λογοτεχνίας θα είναι συνεχής. Στο τεύχος Δεκεμβρίου, που κυκλοφορεί ωστόσο μετά τα Δεκεμβριανά²⁹⁷, ο Πέτρος Χάρης παρουσιάζοντας την θεατρική «Εβδομάδα του Σαίξπηρ», πλαισιωμένη από ομιλίες Ελλήνων και Άγγλων ομιλητών, θα παραθέσει (εκτενώς) την εναρκτήρια διάλεξη ενός κάποιου συνταγματάρχη Τζώνστον, ο οποίος χαιρέτιζε την πρωτοβουλία του θιάσου για την πραγματοποίηση των παραστάσεων σε μια τέτοια δύσκολη συγκυρία: «Νιώθουμε πολύ βαθιά πόσο αξίζει η αντίληψη και η φιλική διάθεση που οδήγησαν τον κύριο Κρίτα και τον θίασο Μανωλίδου-Αρώνη-Χόρν να παρουσιάσουν ένα από τα έργα του Σαίξπηρ, σαν εκδήλωση ενδιαφέροντος για την χώρα μας στην παρούσα στιγμή. Τους θαυμάζουμε και τους ευχαριστούμε για την τολμηρή τους αυτή απόφαση και για την αφοσίωσή τους στην Τέχνη, τη δύσκολη αυτή εποχή», ενώ ο συνταγματάρχης στη συνέχεια της ομιλίας του εύχεται τη συνέχιση παρόμοιων εκδηλώσεων που θα έφερναν τα δύο έθνη πιο κοντά²⁹⁸.

Από το (πενταπλό) τεύχος Ιανουαρίου-Μαρτίου 1945 η *Νέα Εστία* θα δημοσιεύσει σε συνέχειες τη νουβέλα του Τζέιμς Τζόυς «Ο Νεκρός»²⁹⁹ -από την συλλογή διηγημάτων *Οι Δουβλινέζοι*- ενώ παράλληλα, από το ίδιο τεύχος, ξεκινάει και η δημοσίευση (πάλι σε συνέχειες) της μελέτης του Γ. Γεωργιάδη-Αρνάκη «Η αγγλική λογοτεχνία του Μεσαίωνα», η οποία θα συνεχιστεί σε αρκετά τεύχη³⁰⁰. Πέρα από το μυθιστόρημα του Τζόυς, το περιοδικό θα ενδιαφερθεί και για την αγγλική ποίηση, καθώς στο δεύτερο δεκαπενθήμερο του Απριλίου 1945 ο Καραγάτσης θα μεταφράσει τα «Καημός», ερωτικό ποίημα του Andrew Leathom (*Στων ματιών σου το [...] βρήκα ξανά την αλήθεια, / Στον παλμό που ξεχύνει η λαχτάρα στα στήθια. / Της θερμής σου παλάμης την ανείπωτη δρόσο! για να πιω, τα δυο χείλη μου εκεί θ' απιθώσω*³⁰¹), «Σαν του χρόνου έρθ' η νάρκη», επίσης ερωτικό ποίημα του W. B. Yeats και τέλος το «Ακατάκτητος» του William Ernest Henley, το οποίο μοιάζει να

²⁹⁷ Ο Αλέξανδρος Αργυρίου χρονολογεί την έκδοση του τεύχους προς τα μέσα Φλεβάρη, λόγω της «εξέγερσης του Δεκέμβρη», όπως χαρακτηριστικά σημειώνει. Βλ. Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία...*, τόμος Δ', ό. π., σελ. 70.

²⁹⁸ Πέτρος Χάρης, «Η Εβδομάδα του Σαίξπηρ», *Νέα Εστία*, τχ. 419-420, Δεκέμβριος 1944, σελ. 940-41

²⁹⁹ Τζέιμς Τζόυς, «Ο νεκρός», μτφρ. Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη, *Νέα Εστία*, τχ. 421-426, Ιανουάριος-Μάρτιος 1945, σελ. 48-51. Η δημοσίευση της νουβέλας θα συνεχιστεί μέχρι και το τεύχος 431.

³⁰⁰ Γ. Γεωργιάδη-Αρνάκη, «Η αγγλική λογοτεχνία του Μεσαίωνα», *Νέα Εστία*, ό. π., σελ. 94-96. Η δημοσίευση της μελέτης συνεχίζεται μέχρι και το τεύχος 430.

³⁰¹ Andrew Leathom, «Καημός», μτφ. Μ. Καραγάτσης, *Νέα Εστία*, τχ. 428, 15. 4.1945, σελ. 163.

αναφέρεται στον πρόσφατο πόλεμο:

Άγριο το νύχι της μαύρης ώρας
Σφίγγω τα δόντια κι ούτε λυγμό.
Χτύπησε Μοίρα! κυλάει το γαίμα,
μα δε λυγίζω. Κεφάλι ορθό!

Έξω απ' τη Χώρα θυμού και δάκρυου
όπου την σκέπει φρίκης σιγή
ας έρθει ο Χρόνος. Πάντα θα μ' εύρει
σκληρό σαν βράχο επάνω στη γη.³⁰²

Μέσα σε αυτό το κλίμα να σημειώσουμε και τα «Η ένωση των επτά νησιών», που, όπως ήδη έχουμε δει σε προηγούμενο κεφάλαιο, παρουσίαζε τον θετικό ρόλο της Αγγλικής Αρμοστείας στα Επτάνησα μέχρι και την προσάρτησή τους στην Ελλάδα, καθώς και το άρθρο της Έλλης Λαμπρίδη «Ο Βρετανικός λαός και η Ελλάδα».

Και αν τα *Ελεύθερα Γράμματα* την ίδια ακριβώς περίοδο εστιάζουν την προσοχή τους στη δραστηριότητα των Γάλλων αντιστασιακών ποιητών, η *Νέα Εστία* θα ενδιαφερθεί για τους Άγγλους ποιητές του πολέμου, παρουσιάζοντας τον Άλαν Λιούης, διά χειρός τού, επίσης Άγγλου ποιητή, Jonh Waller. Ο τελευταίος μάλιστα, όπως σημειώνει με υποσημείωση το περιοδικό, είχε βρεθεί στην Αθήνα απ' όπου και είχε αποκομίσει τις καλύτερες εντυπώσεις. Στο κείμενο αυτό λοιπόν ο Waller θα παρουσιάσει το έργο του Άγγλου ομότεχνού του -που είχε σκοτωθεί κατά τη διάρκεια του πολέμου σε επιχειρήσεις στην Ινδία με άδοξο, ωστόσο, τρόπο (σκοντάφτοντας σε μια πέτρα το όπλο του εκπυρσοκρότησε)-, τονίζοντας τη σημασία των πολεμικών τραγουδιών του ποιητή: «Ο Άλαν Λιούης είχε προφτάσει να βγάλει δυο βιβλία προτού πεθάνει, ένα με ποιήματα και ένα με διηγήματα. Στο πρώτο, “Raider’s Dawn”, μολονότι υπάρχουν κάμποσα ερωτικά και λυρικά τραγούδια, τα πολεμικά του είναι τα πιο σημαντικά»³⁰³.

Το ενδιαφέρον, ωστόσο, που παρουσιάζει το εν λόγω κείμενο είναι η σκιαγράφηση αυτού του στρατιώτη ποιητή. Η τραγωδία του Λιούης, θα υποστηρίξει ο Waller, έγκειται στο γεγονός ότι ο συγγραφέας μισούσε τον πόλεμο, γεγονός που αποτυπώνεται στο έργο του, το οποίο ξεχειλίζει: «από την πλήξη, την απογοήτευση και τη μελαγχολία, που ένιωθε τόσο στον ίδιο τον εαυτό του, όσο και στους άλλους,

³⁰² William Ernest Henley, «Ακατάκτητος», μτφ. Μ. Καραγάτσης, *Νέα Εστία*, ό. π., σελ. 164.

³⁰³ John Waller, «Ένας ποιητής του σημερινού πολέμου», *Νέα Εστία*, τχ. 429, 1.5.1945, σελ. 230.

σα συνέπεια της στρατιωτικής υπηρεσίας»³⁰⁴. Αν ο Άγγλος ποιητής του προηγούμενου πολέμου, Γουίλφρεντ Όουεν, εκδήλωνε στα κείμενά του την βαθιά συμπόνια του για τα θύματα του πολέμου, ο Λιούις, θα πει ο Waller, εκφράζει την δική του συμπόνια για «το πληγωμένο πνεύμα και για τη νεκρή καρδιά», παραθέτοντας τους εξής χαρακτηριστικούς στίχους:

Η σκληρή κι άμεση ζωή του στρατοπέδου
Και της στρατώνας, όπου η φαλλική σάλπιγγα
Διευθύνει τη συνταγματική Ορχήστρα της αγάπης,
Το καταφύγιο της Δημοκρατίας, η μπόχα
Των χνώτων μεσ' τ' αντίσκηνα, οι άνδρες να γρινιάζουν,
Και πρόστυχα τραγούδια ν' αντηχούνε,
Κι ανόρεχτο κέφι στα βρώμικα μπαρ...

Για τα παραπάνω, θα πει ο Άγγλος ποιητής, δεν υπάρχει άλλη διέξοδος εκτός: «από τη φυσική ανακούφιση του ευαίσθητου: “*Η παθητική περιφρόνηση του πλήθους*”»³⁰⁵. Μπορεί βέβαια ο Waller στην πορεία να τονίζει ότι ο ποιητής κατατάχθηκε αμέσως στις τάξεις του στρατού με το ξέσπασμα του πολέμου -όσο και αν τον μισούσε- και πως η λατρεία του για την πατρίδα είναι έκδηλη στις λυρικές περιγραφές του αγγλικού τοπίου, ωστόσο, στίχοι σαν τον παραπάνω αντιλαμβάνομαστε ότι θα προκαλούσαν (πιθανότατα) τουλάχιστον ειρωνικά μειδιάματα στους αριστερούς διανοούμενους, οι οποίοι στους Γάλλους ποιητές του πολέμου και της αντίστασης διάβαζαν το ακριβώς αντίθετο, δηλαδή την βαθύτατη σχέση του ποιητή με τον λαό και τους απλούς συντρόφους-συμπολεμιστές.

Η *Νέα Εστία* λοιπόν στους μήνες που ακολούθησαν την απελευθέρωση και κυρίως τα Δεκεμβριανά, διάκειται εμφανώς φιλικά προς την αγγλική λογοτεχνία. Φαίνεται ότι το περιοδικό μάλλον επιθυμούσε να αποκαταστήσει στο αναγνωστικό κοινό του την κακή εικόνα των Άγγλων μετά τα γεγονότα του Δεκέμβρη, μία αποστολή που, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, είχε αναλάβει να φέρει εις πέρας, από την αγγλική πλευρά, το Ελληνοβρετανικό συμβούλιο με την *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*. Είναι γεγονός εξάλλου ότι αρκετοί μόνιμοι και τακτικοί συνεργάτες της *Νέας Εστίας* συνεργάζονταν και στην *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, την οποία και το περιοδικό θα προβάλλει μέσα από μια παρουσίαση της ύλης της από τον Πέτρο Χάρη.

³⁰⁴ Ο. π., σελ. 231.

³⁰⁵ Στο ίδιο (τον στίχο υπογραμμίζει ο συντάκτης).

Στην παρουσίαση αυτή ο Χάρης θα μιλήσει για την γόνιμη πνευματική επικοινωνία των δύο λαών, από τη στιγμή που δεν υπάρχουν παλιοί και ανεξόφλητοι λογαριασμοί, αιτία που καθιστά συνήθως την επικοινωνία ανίσχυρη· στην περίπτωση μάλιστα της Αγγλίας και της Ελλάδας οι πνευματικοί δεσμοί τους είναι ακατάλυτοι από τη στιγμή που: «έτυχε να ζήσουν και να αγωνιστούν κάτω από την ίδια Μοίρα»³⁰⁶. Το γεγονός άλλωστε επιβεβαιώνει, για τον συντάκτη, η έκδοση της *Αγγλοελληνικής Επιθεώρησης*, περιοδικό στο οποίο όφειλε κανείς, σύμφωνα με τον κριτικό, να δώσει προσοχή στην μέθοδο και την εκλεκτικότητά του.

Ο Χάρης βέβαια, κοντά στα στοιχεία της μεθόδου και της εκλεκτικότητας, διακριτικά και μάλλον προς αποφυγήν παρεξηγήσεων, θα τονίσει και τον ειλικρινή χαρακτήρα του περιοδικού: «Ευρύτατο, τίμιο, αλλά και ακάλυπτο το πρόγραμμά της, δηλαδή νόμιμες, τίμιες επιδιώξεις που να μη ντρέπεται να τις παρουσιάσει ολόκληρες και να μη δυσκολεύεται να τις εξηγήσει»³⁰⁷, θα υποστηρίξει ο διευθυντής της *Νέας Εστίας*, παρουσιάζοντας αμέσως παρακάτω τους τρεις στόχους που ερχόταν να εκπληρώσει το περιοδικό, ήτοι την παρουσίαση της αγγλικής οπτικής για τον μεταπολεμικό κόσμο στην Ελλάδα, την ενημέρωση των Βρετανών αναγνωστών για την σημερινή Ελλάδα και τέλος τα κοινά στοιχεία που χαρακτηρίζουν τους δύο λαούς.

Χείρα φιλίας λοιπόν φαίνεται να τείνει η *Νέα Εστία* προς τον σύγχρονο αγγλικό πολιτισμό, χωρίς να θεωρεί τα πρόσφατα γεγονότα αγκάθι στις (πνευματικές) σχέσεις των δύο κρατών, σε αντίθεση με τους αριστερούς διανοούμενους, για τους οποίους, όσον αφορά τουλάχιστον στην *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, οι προθέσεις της μάλλον δεν αντιμετωπίζονταν ως τίμιες, αν θυμηθούμε και την χαρακτηριστική θέση του Λαμπρινού, ο οποίος εξίσωνε το περιοδικό με το κατοχικό *Κουαδρίβιο*.

Ωστόσο το άνοιγμα αυτό της *Νέας Εστίας* ίσως να κρύβει και έναν πιο «ιδιοτελή» σκοπό: την προώθηση της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας στην Αγγλία. Προς αυτή την υποψία μας οδηγεί ένα κείμενο του Αιμίλιου Χουρμούζιου δημοσιευμένο τον Αύγουστο του 1945 με τον τίτλο «Η λογοτεχνία μας στην Αγγλία». Επιστρέφοντας από ένα ταξίδι του στο Λονδίνο, ο Χουρμούζιος έρχεται να ενημερώσει τους Έλληνες διανοούμενους, αλλά και το αναγνωστικό κοινό, για το θερμό ενδιαφέρον που συνάντησε στην Αγγλία γύρω από τον σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό και ειδικότερα για την ελληνική λογοτεχνία. Όμως παρά το έντονο

³⁰⁶ Χ., «Πνευματικοί δεσμοί», *Νέα Εστία*, τχ. 430, 15.5.1945, σελ. 347.

³⁰⁷ Ο. π., σελ. 348.

ενδιαφέρον των Άγγλων, ο κριτικός της *Νέας Εστίας* θα επισημάνει τη σοβαρή αμέλεια που έχουν επιδείξει μέχρι στιγμής οι Έλληνες διανοούμενοι για την προβολή της σύγχρονης μας λογοτεχνίας στην Αγγλία.

Είναι επιτακτική ανάγκη θα υποστηρίξει ο Χουρμούζιος να γίνει «μια επίμονη και συστηματική προσπάθεια για τη γνωστοποίηση της νεοελληνικής λογοτεχνίας στο εξωτερικό και στην Αγγλία ιδιαίτερα, γιατί η Αγγλία θα γίνει το κανάλι για να φτάσει η λογοτεχνία μας και στην Αμερική»³⁰⁸, ενώ θα προτείνει και πιθανές λύσεις για την επίτευξη ενός τέτοιου μεγαλεπήβολου ανοίγματος, όπως την έκδοση στην Αγγλία ενός «καλαίσθητου» περιοδικού με μεταφράσεις ελληνικών κειμένων ή τη σύσταση μιας επιτροπής αγγλομαθών που με διαλέξεις θα βοηθούσε στον σκοπό αυτό. Με οποιονδήποτε τρόπο και να πραγματοποιηθεί αυτό το άνοιγμα, για τον Χουρμούζιο πρέπει πρωτίστως να πραγματοποιηθεί μέσα από μια οργανωμένη ομαδική ενέργεια, καθώς, όπως καταλήγει, «είναι αληθινά άδικο η πνευματική Ελλάδα να είναι στην Αγγλία άγνωστος γη»³⁰⁹. Αν κρίνουμε και από την εντατική γνωριμία με την αγγλική λογοτεχνία που επιχειρείται αυτή την περίοδο, φαίνεται λοιπόν πως οι συντελεστές της *Νέας Εστίας* ήταν έτοιμοι να αναλάβουν ένα τέτοιο εγχείρημα.

Ποια είναι όμως η στάση της *Νέας Εστίας* απέναντι στη γαλλική λογοτεχνία, για να επιστρέψουμε και στο θέμα μας; Παρά την εντατική ενασχόληση του περιοδικού με την αγγλική λογοτεχνία, η *Νέα Εστία* δεν αδιαφορεί τελείως για την γαλλική λογοτεχνία· οι περιορισμένες επιλογές της, ωστόσο, θα κινηθούν μακριά από τις σύγχρονες εξελίξεις στην γαλλική, αντιστασιακή (στο σύνολό της σχεδόν) ποίηση και θα προτιμηθούν συμβολιστές ποιητές, όπως ο Μπωντλαίρ, ο Ρεμπώ και ο Πωλ Βαλερύ, στον οποίο θα είναι αφιερωμένο το διπλό τεύχος Σεπτεμβρίου (1945), με αφορμή τον θάνατο του μεγάλου Γάλλου ποιητή.

Βέβαια ο Γιώργος Πράτσικας στην μόνιμη στήλη του στο «Δεκεπενθήμερο» είχε παρουσιάσει τις εξελίξεις της γαλλικής πνευματικής ζωής κατά την διάρκεια του πολέμου και της κατοχής με αναφορές στα σημαντικότερα γεγονότα, χωρίς να επανέλθει όμως ξανά στο ζήτημα. Επίσης σε μετάφραση του Ηλία Βενέζη θα δημοσιευτεί σε συνέχειες το χρονικό «Η μάχη της ελευθερίας μέσα από τα ερείπια των Δελφών», του Γενικού Γραμματέα της γαλλικής αρχαιολογικής εταιρείας και θερμού φιλέλληνα Pierre Amandry. Το χρονικό, πλημμυρισμένο από την (συμπαθή) ρομαντική αρχαιολατρία του συγγραφέα του, εστιάζει στη δράση των ανταρτών,

³⁰⁸ Αιμ. Χ. «Η λογοτεχνία μας στην Αγγλία», *Νέα Εστία*, τχ. 436, 15.8.1945, σελ. 721.

³⁰⁹ Ο. π., σελ. 722.

όπως ο ίδιος την κατέγραψε το 1943, όταν βρέθηκε στην περιοχή των Δελφών. Το κείμενο αυτό όμως δεν μπορούμε να το εντάξουμε στα πλαίσια της γαλλικής αντιστασιακής λογοτεχνίας.

Το πρώτο κείμενο της γαλλικής αντιστασιακής λογοτεχνίας που θα δημοσιεύσει η *Νέα Εστία* θα είναι το ποίημα του Αραγκόν «Οι πασχαλιές και τα ρόδα» σε μετάφραση του Αλέξανδρου Μπάρα τον (Νοέμβριο) του 1945. Η αλήθεια είναι πάντως πως το συγκεκριμένο ποίημα δημοσιεύεται ένα μήνα μετά από μια επίθεση που είχε εξαπολύσει ο Γιώργος Βαλέτας εναντίον του περιοδικού, από τις στήλες της εφημερίδας *Ελεύθερη Ελλάδα*, όπου και καταδίκασε την έρευνα της *Νέας Εστίας* «Η Τέχνη και η Εποχή» ως ανεπίκαιρη και ακαδημαϊκή, αλλά και την γενικότερη στάση του περιοδικού, την οποία ο Βαλέτας χαρακτηρίζει ως αποξενωμένη από τη λογοτεχνία της αντίστασης³¹⁰.

Βέβαια η *Νέα Εστία*, διά στόματος Πέτρου Χάρη, θα απαντήσει στις κατηγορίες του Βαλέτα με περισσή ειρωνεία και θα υπενθυμίσει στον «τιμητή» της την δημοσίευση του (αντιστασιακού) διηγήματος «Η Κυρούλα της Λαμίας» του Βενέζη, ενώ θα τον προτρέψει να διαβάσει επίσης την «Μάχη της ελευθερίας μέσα από τα ερείπια των Δελφών», το χρονικό του Amandry, που δημοσιεύονταν αυτή την περίοδο. Να αποτελεί λοιπόν η δημοσίευση ποιήματος του Αραγκόν μια ανταπόκριση του περιοδικού στην σκληρή κριτική του Βαλέτα, ο οποίος συν τοις άλλοις υποστήριζε ότι στο περιοδικό βρίσκουν καταφύγιο πολλοί απολογητές της «λογοτεχνικής αντίδρασης»; Ο Αραγκόν εξάλλου όπως είδαμε και παραπάνω αποτελούσε άλλωστε (μαζί με τον Ελυάρ) την πιο έγκυρη λογοτεχνική φωνή της αριστεράς στη Γαλλία του μεταπολέμου.

Ποιήματα του Αραγκόν και του Ελυάρ -για τελευταία φορά- θα δημοσιευτούν στη *Νέα Εστία* ξανά στα δύο τεύχη Απριλίου 1946 με αφορμή την επίσκεψη του τελευταίου στην Ελλάδα. Έτσι στο πρώτο δεκαπενθήμερο μεταφράζεται από τον Κώστα Ζαρούκα το «Κουράγιο» του Ελυάρ, ένα ποίημα που είχε δημοσιευτεί -όπως σημειώνει το περιοδικό- στα *Les Lettres Francaises*, αλλά και στην αντιστασιακή ανθολογία *L' honneur des Poetes*, η οποία είχε κυκλοφορήσει στις 14 Ιουλίου 1943 από τις Editions de Minuit. Το ποίημα αποτελεί μια «καταγραφή» της απελπιστικής κατάστασης στην οποία είχε βρεθεί το γερμανοκρατούμενο Παρίσι:

Το Παρίσι κρύνει, το Παρίσι πεινάει

³¹⁰ Βλ. X., «Ένας τιμητής χωρίς μνήμη», *Νέα Εστία*, τχ. 440, 15.10.1945, σελ. 905-06.

Το Παρίσι δεν τρώει πια κάστανα μέσα στους δρόμους
Το Παρίσι έβαλε παλιά ρούχα γριάς
Το Παρίσι κοιμάται ολόρθο χωρίς αέρα μεσ' στο μετρό
Πιότερη ακόμα δυστυχία επιβλήθηκε στους φτωχούς³¹¹

Το εξαθλιωμένο και γυμνό, ωστόσο, Παρίσι δεν έχει χάσει την ανθρωπιά του και αποτελεί ταυτόχρονα το σύμβολο της ελπίδας, καθώς οι «άθλιοι» κάτοικοί του θα το οδηγήσουν και πάλι στην ελευθερία:

Την αδικία δεν την υπομένεις
Για σένα είναι η μόνη αταξία
Θα λευτερωθείς Παρίσι
Παρίσι τρεμάμενο σαν άστρο
Ελπίδα μας που επιζείς
Θα λευτερωθείς από το μόχτο και τη λάσπη
Αδέρφια ας έχουμε κουράγιο
Σ' εμάς που δεν φοράμε κράνη
Ούτε μπότες ούτε γάντια ούτε είμαστε καλοαναθρεμμένοι
Μια αχτίδα ανάβει μεσ' στις φλέβες μας³¹²

Και στο επόμενο τεύχος ο Ελνάρ μαζί με τον Αραγκόν, αυτή τη φορά, θα αντιπροσωπεύσουν (πρωτοσέλιδο) την γαλλική αντιστασιακή ποίηση με τα ποιήματά τους «Ειδοποίηση» και «Τα μάτια της Έλσας» αντίστοιχα. Μάλιστα το περιοδικό, μαζί με την δημοσίευση των χαιρετιστήριων λόγων του Καζαντζάκη και του Σικελιανού που εκφωνήθηκαν στην συγκέντρωση για την υποδοχή του Ελνάρ, έκρινε σκόπιμο να παρουσιάσει και ένα ποίημα του Αραγκόν έτσι ώστε να δώσει, όπως σημειώνει, στο αναγνωστικό του κοινό μια εικόνα «του σημερινού γαλλικού ποιητικού λόγου σε ό,τι πιο προχωρημένο και μαχητικό, μα και πιο καθιερωμένο, έχει να παρουσιάσει»³¹³. Αν και από τα μέσα του 1946 το ενδιαφέρον της *Νέας Εστίας* για τις σύγχρονες πνευματικές εξελίξεις στη Γαλλία θα παρουσιάσει μια σταδιακή ανάκαμψη, από τη στιγμή μάλιστα που είχαν αρχίσει να κάνουν την εμφάνισή τους νέες λογοτεχνικές τάσεις, όπως ο υπαρξισμός και ο περσοναλισμός, τα δύο αυτά ποιήματα θα είναι και τα τελευταία της γαλλικής αντιστασιακής λογοτεχνίας που δημοσιεύονται στο περιοδικό³¹⁴.

³¹¹ Πωλ Ελνάρ, «Κουράγιο», μτφ. Κώστας Ζαρούκας, *Νέα Εστία*, τχ. 450, 1.4.1945, σελ. 413.

³¹² Στο ίδιο.

³¹³ Βλ. την υποσημείωση στο Πωλ Ελνάρ, ό. π.

³¹⁴ Χαρακτηριστικό δείγμα αυτού του ενδιαφέροντος για τις σύγχρονες γαλλικές πνευματικές εξελίξεις θα αποτελέσει και η «μεταφορά» της έρευνας «Η τέχνη και η εποχή» στο Παρίσι που είχε διεξαχθεί στην Ελλάδα το 1945. Πράγματι η *Νέα Εστία* θα προσπαθήσει να δώσει μια πολυπρισματική

στ) Και πάλι Η σιωπή της θάλασσας

Για τη στάση της *Νέας Εστίας* όσον αφορά στη γαλλική αντιστασιακή λογοτεχνία (και μάλλον στην αντιστασιακή λογοτεχνία εν γένει), ενδεικτικό είναι ένα κριτικό σημείωμα του Πέτρου Χάρη, για την (επαν)έκδοση της *Σιωπής της θάλασσας*, η οποία, όπως είχαμε δει και σε προηγούμενο κεφάλαιο, είχε μεταφραστεί και κυκλοφορήσει παράνομα και στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κατοχής. Μετά την απελευθέρωση η δραστήρια Ελληνογαλλική Ένωση Νέων αποφάσισε την έκδοση μιας σειράς έργων της σύγχρονης γαλλικής (αντιστασιακής) λογοτεχνίας, η οποία εγκαινιάστηκε τον Ιούνιο του 1945 με την *Σιωπή της θάλασσας*, στη μετάφραση που είχε πραγματοποιήσει δύο χρόνια νωρίτερα η Τατιάνα-Γκρίση Μιλλιέξ.

Την νόμιμη αυτή έκδοση της *Σιωπής* είχε κρίνει αρχικά από τις στήλες της *Νέας Εστίας*, τον Οκτώβριο του 1945, θετικά ο Γιάννης Χατζίνης, ο οποίος αναγνώριζε στη σύντομη νουβέλα γνήσιες καλλιτεχνικές αξίες, χαιρετίζοντας σε αυτήν «μια τέχνη τόσο λεπτή και πειθαρχημένη, υπάκουη στον μεγάλο κανόνα της γαλλικής ισορροπίας»³¹⁵, ενώ τον θαυμασμό του κριτικού επέτεινε το γεγονός ότι ο Βερκόρ ήταν ένας άγνωστος, ως τότε, χαράκτης. Πράγματι θα μπορούσαμε να πούμε ότι η κριτική του Χατζίνη ήταν κάτι παραπάνω από θετική, καθώς ο κριτικός τόνιζε

οπτική «πάνω στις ευρύτερες αναζητήσεις ενός μεγάλου πνευματικού κέντρου της Ευρώπης», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην σχετική ανακοίνωση, δημοσιεύοντας τις απαντήσεις που δόθηκαν από ένα ευρύ φάσμα Γάλλων διανοουμένων. Έτσι για την αριστερά θα κληθούν να απαντήσουν ο Ελυάρ και ο Αραγκόν, για τον υπαρξισμό, φυσικά, ο Σαρτρ, για τους Καθολικούς συγγραφείς ο Μωριάκ, κ.α. Τα συμπεράσματα, ωστόσο, της έρευνας αυτής -που θα διαρκέσει μέχρι τα μέσα του 1947- δεν θα μας απασχολήσουν εδώ, καθώς θα μας απομάκρυναν αρκετά από τα πλαίσια της συγκεκριμένης εργασίας. Αξίζει όμως να αναφέρουμε τις αντιδράσεις που είχε ξεσηκώσει τον Ιούλιο του 1947 η δημοσίευση των απόψεων του Αραγκόν.

Η δημοσίευση της συνέντευξης προκάλεσε την οργισμένη αντίδραση του Ι. Προεστόπουλου, ο οποίος με επιστολή του στην εφημερίδα *Ελληνικό Αίμα* εξαπέλυσε μια επίθεση στον διευθυντή της *Νέας Εστίας*, για το γεγονός ότι φιλοξενούσε στο περιοδικό τη συνέντευξη ενός ποιητή «που προχθές ακόμη κατέβηκε στο αγαθό Βελιγράδι για ν' αποθέσει ταπεινά τη λύρα του στα πόδια του Καπετάν Μάρκου και του "Δημοκρατικού Στρατού" που καίει τα χωριά μας, κατασπαράζει τους γερόντους μας και μακελεύει βρέφη και μανάδες». Επίσης ο Προεστόπουλος επιτίθονταν με βαρείς χαρακτηρισμούς και κατά του (περίπτυστου σύμφωνα με τον ίδιο) Γαλλικού Ινστιτούτου που είχε φιλοξενήσει τον προηγούμενο χρόνο τον Ελυάρ. Ο Πέτρος Χάρης θα απαντήσει με επιστολή του στην ίδια εφημερίδα, απαξιώνοντας τον Προεστόπουλο και υπερασπιζόμενος την «ελληνική γραμμή» της *Νέας Εστίας*, τονίζοντας ταυτόχρονα ότι αν γνώριζε τα συμβάντα στο Βελιγράδι δεν θα δημοσίευε τη συνέντευξη. Στην εφημερίδα *Ελεύθερη Ελλάδα*, απ' όπου και αντλούμε τις πληροφορίες για τη διένεξη, ο συντάκτης του δημοσιεύματος θα καταφερθεί εναντίον του Πέτρου Χάρη αποκαλώντας τον «εθελόδουλο» και «πίθηκο της πνευματικής ελευθερίας» για την αναιρετική επιστολή του. Για την παραπάνω αντιπαράθεση βλ. «Στο περιθώριο», *Ελεύθερη Ελλάδα*, 12.8.1947, σελ. 4. Για τους στόχους της έρευνας «Η τέχνη και η εποχή» στο Παρίσι βλ. Χ. «Η "Τέχνη και η εποχή" στο Παρίσι», *Νέα Εστία*, τχ. 450, 1.4.1946, σελ. 436.

³¹⁵ Γιάννης Χατζίνης, «Vercors: Η Σιωπή της θάλασσας», *Νέα Εστία*, τχ. 439, 1.10.1945, σελ. 861.

πως το έργο, αν και εμπνευσμένο από ένα επικαιρικό γεγονός (την κατοχή και τις προσπάθειες των Γερμανών να κερδίσουν την εμπιστοσύνη των Γάλλων), κατόρθωσε να υπερνικήσει το συγκυριακό στοιχείο και να το ανάγει σε «αιώνιο», μια θέση που δεν θα εκφράζεται συχνά (από μη αριστερούς κριτικούς) για έργα της αντιστασιακής (ελληνικής ή γαλλικής) λογοτεχνίας. Κλείνοντας μάλιστα ο κριτικός θα υποστηρίξει για μία ακόμα φορά την καθαρά αισθητική αξία της νουβέλας, καθώς «κανένα προπαγανδιστικό φυλλάδιο και κανένα κήρυγμα δεν θα μπορούσε να αντικαταστήσει μια σελίδα αληθινής Τέχνης, στον αγώνα για την κατάκτηση της ανθρώπινης ψυχής»³¹⁶.

Ο Πέτρος Χάρης, λίγους μήνες αργότερα, τον Ιούλιο του 1946, θα επανέλθει στο ζήτημα της *Σιωπής της θάλασσας* με ένα κριτικό σημείωμα, του οποίου οι αισθητικές κρίσεις διαφοροποιούνται κατά πολύ από εκείνες του Χατζίνη. Ο διευθυντής της *Νέας Εστίας* θα κρίνει τη *Σιωπή της θάλασσας* μαζί με το έργο *Μακέγιεφκα* του σοβιετικού συγγραφέα Μπεκ, αντιπαραβάλλοντάς τα με τους *Δώδεκα* του Αλεξάντερ Μπλοκ, ένα έργο που είχε εκδοθεί αμέσως μετά την Ρωσική επανάσταση και είχε μεταφραστεί και κυκλοφορήσει στην Ελλάδα το 1925, θέλοντας έτσι να δώσει, όπως ο ίδιος ισχυρίζεται τον παλμό δύο διαφορετικών εποχών.

Για τον Χάρη το έργο του Μπλοκ, αν και γραμμένο μέσα στα συνταρακτικά γεγονότα της επανάστασης, είχε κατόρθωσε να σταθεί πάνω από τη δοκιμασία του χρόνου. Ο συγγραφέας δεν ήταν το παιδί του λαού που έκανε την επανάσταση, ούτε ανήκε σε εκείνους τους διανοούμενους που την προετοίμασαν, υπήρξε όμως ένας γνήσιος συμβολιστής ποιητής και παρέμεινε τέτοιος «ακόμη και στα πιο καταθλιπτικά γεγονότα, χωρίς να βρίσκεται σε απόσταση από τον κοχλασμό τους και χωρίς να δέχεται ολόκληρη την ιδεολογία που τα γέννησε»³¹⁷. Σύμφωνα με τον Χάρη, ο Μπλοκ υπήρξε ένας ποιητής που, χωρίς να προπαγανδίζει, πέτυχε να κλείσει μέσα στην τέχνη του τα στοιχεία εκείνα που συγκροτούν τη ζωή και αποτελεί έτσι ένα λαμπρό παράδειγμα για εποχές ζυμώσεων και ανανεώσεων όπως η μεταπολεμική περίοδος. Μπορεί, θα ισχυριστεί ο κριτικός, ο συμβολισμός να είναι η λιγότερο μαχητική τέχνη, βασισμένος σε μια απόλυτη καλλιτεχνική ανιδιοτέλεια, ωστόσο το παράδειγμα του Μπλοκ αποδεικνύει ότι ο γνήσιος καλλιτέχνης γίνεται άνθρωπος και κύριος του καιρού του: «δηλαδή τον βάζει στην εξουσία του, τον κρατάει κάτω απ’

³¹⁶ Στο ίδιο.

³¹⁷ Πέτρος Χάρης, «Τα βιβλία: Βερκόρ: Η σιωπή της θάλασσας-Μπεκ: Μακέγιεφκα-Μπλοκ: Οι δώδεκα», *Νέα Εστία*, τχ. 457, 15.7.1945, σελ. 758.

την εποπτεία του, στέκει σε ό,τι αξίζει περισσότερο και παραμερίζει ό,τι παρουσιάζεται σαν επανάληψη και μίμηση»³¹⁸.

Ερχόμενος στη *Σιωπή της θάλασσας*, ο διευθυντής της *Νέας Εστίας* αν και δεν θα παραγνωρίσει την αξία αυτού του μικρού βιβλίου ως το πρώτο (σημαντικό) βήμα των Γάλλων διανοουμένων να αντισταθούν στους Γερμανούς κατακτητές τους, θα τονίσει όμως ευθύς εξαρχής την περιορισμένη καλλιτεχνική του αξία, καθώς για τον Χάρη η νουβέλα του Βερκόρ «δεν είναι και το καλύτερο από τα λογοτεχνικά κείμενα» που έδωσε αυτή η προσπάθεια των Γάλλων για πνευματική αντίσταση³¹⁹. Ο κριτικός αμέσως παρακάτω θα γίνει ακόμη πιο ξεκάθαρος: η *Σιωπή της θάλασσας*, θα υποστηρίξει, μολοντί έργο αναμφίβολης ιστορικής αξίας, είναι περισσότερο προπαγάνδα, παρά λογοτεχνία. «Έχει ωραίες σελίδες, κρατάει κοντά του τον αναγνώστη από την αρχή ως το τέλος, μα δεν αντέχει στον αισθητικό έλεγχο»³²⁰, θα αποφανθεί η επίσημη φωνή της *Νέας Εστίας*.

Το γεγονός μάλιστα ότι ο Βερκόρ ήταν ένας άγνωστος έως τότε χαρακτήρας και ένας μη επαγγελματίας συγγραφέας, κάτι που στην κριτική του Χατζίνη προσέδιδε ακόμη μεγαλύτερη αξία στο εγχείρημα, για τον Χάρη είναι μάλλον ένα αρνητικό στοιχείο που «υποβαθμίζει» τις αισθητικές αρετές του έργου, εν συγκρίσει μάλιστα με το παράδειγμα του Μπλοκ: «Η *Σιωπή της θάλασσας* είναι μια υποδειγματική πατριωτική πράξη. Είναι, ακόμα, κι ένα δίδαγμα. Ο συμβολισμός, όταν το 1918 έδινε τους *Δώδεκα*, ήταν ο Μπλοκ. Όταν το 1941 περιοριζόταν στις σελίδες της *Σιωπής της θάλασσας*, ήταν ένας άγνωστος Γάλλος χαρακτήρας»³²¹.

Ο Πέτρος Χάρης στην κριτική του αυτή αξιοποιεί ένα ευρέως διαδεδομένο επιχειρήμα του αριστερού χώρου σχετικά με την επικαιρότητα στο έργο τέχνης, αντιστρέφοντάς το. Ενώ λοιπόν οι αριστεροί κριτικοί αυτή την περίοδο τονίζουν ότι το γνήσιο ταλέντο του συγγραφέα αρκεί και μόνο για να μετουσιωθεί το επίκαιρο γεγονός σε τέχνη (στην συγκεκριμένη επιχειρηματολογία οι Γάλλοι αντιστασιακοί λογοτέχνες, όπως ο Ελύαρ και ο Αραγκόν, αποτελούν τα εκτός συνόρων πρότυπα)³²², ο Χάρης με το παράδειγμα του Μπλοκ θα υποστηρίξει ότι το γνήσιο καλλιτεχνικό ταλέντο αρκεί για να αποδοθεί το κλίμα της εποχής, ακόμη και αν ο καλλιτέχνης υπηρετεί μια τέχνη λιγότερο αγωνιστική, άρα, για τον κριτικό, λιγότερο

³¹⁸ Στο ίδιο.

³¹⁹ Στο ίδιο.

³²⁰ Ο. π., σελ. 759.

³²¹ Στο ίδιο.

³²² Για το ζήτημα αυτό βλ. Αγγέλα Καστρινάκη, «Η τέχνη και η εποχή - η τέχνη και η κοινωνία: δύο έρευνες», ό. π., σελ. 246-47.

προπαγανδιστική. Βέβαια στο σημείο αυτό το επιχείρημα του Χάρη χωλαίνει, όσον αφορά στην *Σιωπή της θάλασσας*, καθώς ο Βερκόρ μπορεί να «υπηρετούσε» έναν συγκεκριμένο σκοπό, ωστόσο η αισθητική αξία του έργου δεν είχε αμφισβητηθεί από κανέναν κριτικό.

Μάλιστα η απήχηση της νουβέλας, με την επανέκδοσή της, και μεταπολεμικά στην Ελλάδα υπήρξε ευρεία, αν κρίνουμε και από μια «διένεξη» που θα λάβει χώρα στο περιοδικό *Φιλολογικά Χρονικά* το 1945. Εδώ να ανοίξουμε μια μικρή παρένθεση. Το περιοδικό αυτό, με τον ετερόκλητο ιδεολογικό του χαρακτήρα³²³, μετά την απελευθέρωση φιλοξένησε κείμενα της γαλλικής αντιστασιακής λογοτεχνίας όπως το ποίημα «Πιστεύω» του αριστερού αντιστασιακού ποιητή Leon Moussinac³²⁴, καθώς και το ποίημα «Oradour» του επίσης αντιστασιακού ποιητή Jean Tardieu, σε μετάφραση Γ. Π. Σαββίδη και τα δύο. Το τελευταίο μάλιστα, όπως μας πληροφορεί το περιοδικό είχε δημοσιευτεί ανώνυμο στην παράνομη έκδοση των *Les Lettres Françaises*, και αναφέρεται στην ολοκληρωτική σφαγή των κατοίκων του χωριού Οραντούρ από τα ναζιστικά στρατεύματα τον Ιούνιο του 1944:

Το Οραντούρ δεν έχει πια γυναίκες
Το Οραντούρ δεν έχει πια μήτ' έναν άντρα
Το Οραντούρ δεν έχει πια φύλλα
Το Οραντούρ δεν έχει πια πέτρες
Το Οραντούρ δεν έχει πια εκκλησιά
Το Οραντούρ δεν έχει πια παιδιά [...]

Οραντούρ ξεφωνίζω και ουρλιάζω
Κάθε φορά που σπάει μια καρδιά
Απ' τα χτυπήματα των δολοφόνων
Ένα περίτρομο κεφάλι
Δυο μάτια ορθάνοιχτα, δυο μάτια κόκκινα
Δυο μάτια σοβαρά, δυο μάτια μεγάλα
Σαν την τρέλα τη νύχτα³²⁵

Το περιοδικό ήταν αρκετά φιλικό προς τη γαλλική αντιστασιακή λογοτεχνία και συγκεκριμένα φαίνεται να εκτιμούσε ιδιαίτερα την αντιστασιακή δράση του παράνομου εκδοτικού οίκου Editions de Minuit. Προς το συμπέρασμα αυτό μας οδηγεί, πέρα από την δημοσίευση ενός δοκιμίου του Βερκόρ με τον τίτλο «Οι

³²³ βλ. Αγγέλα Καστρινάκη, «Μετά τον Δεκέμβρη: παλιά και νέα περιοδικά», ό. π., σελ. 227-28.

³²⁴ Leon Moussinac, «Πιστεύω», μτφ. Γ. Σαββίδης, *Φιλολογικά Χρονικά*, τχ. 37, Ιανουάριος 1946, σελ. 20.

³²⁵ Jean Tardieu, «Oradour», μτφ. μτφ. Γ. Σαββίδης, *Φιλολογικά Χρονικά*, τχ. 28-29, 1-15.6.1945, σελ. 228-29.

εκδόσεις του μεσονυχτίου: η ενδελέχεια της γαλλικής σκέψης», όπου ο αντιστασιακός συγγραφέας έδινε ένα χρονικό της παράνομης εκδοτικής δραστηριότητας του οίκου, και ένα σημείωμα στη στήλη με τα επίκαιρα του τεύχους Ιουνίου-Ιουλίου 1945, όπου διατυπώνονταν εμμέσως και η σχέση του περιοδικού με την πολιτική. Εκεί λοιπόν τα *Φιλολογικά Χρονικά* απευθύνονται σε εκείνους τους πνευματικούς ανθρώπους, οι οποίοι οφείλουν να διαχειριστούν το πνεύμα της αντίστασης όχι για πολιτικούς σκοπούς, αλλά σαν αφορμή «πνευματικής και ηθικής αναδημιουργίας», φωτογραφίζοντας έτσι μάλλον τα *Ελεύθερα Γράμματα*, καθώς το σημείωμα μιλάει για ένα εβδομαδιαίο περιοδικό, που εμφανίζεται ως λογοτεχνικό αλλά κάνει μόνο πολιτική³²⁶.

Αμέσως παρακάτω εξάλλου τα *Φιλολογικά Χρονικά* σε άλλο σημείωμά τους θα μεμφθούν εκείνους τους Έλληνες λογοτέχνες, οι οποίοι προσπαθούν να «ανακατευτούν» με την πολιτική, χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα την αντιστασιακή δραστηριότητα των Γάλλων αντιστασιακών. Πέρα από τους ένοπλους «μακί» θα τονίσει το περιοδικό, υπήρξαν στην Γαλλία και οι «μακί» του πνεύματος, οι οποίοι οργανωμένοι γύρω από τις Editions de Minuit, με την παράνομη εκδοτική τους δραστηριότητα «αντιπροσώπευαν θαυμάσια την ηθική και την πνευματική αντίσταση του γαλλικού λαού». Με μια τέτοια οργανωμένη πνευματική αντίσταση, θα υποστηρίξει το περιοδικό, οι Γάλλοι λογοτέχνες έχουν κάθε δικαίωμα να εμπλέκονται στην πολιτική της χώρας τους, το μέλλον της οποίας προετοίμασαν οι ίδιοι με τις ηρωικές τους πράξεις. Και στο σημείο αυτό το περιοδικό θα θέσει το (ρητορικό γι' αυτό) ερώτημα αν οι δικοί μας λογοτέχνες που πολιτικολογούν εκ του ασφαλούς έχουν αυτό το δικαίωμα από τη στιγμή που δεν έχουν να παρουσιάσουν το ανάλογο πνευματικό έργο κατά την περίοδο της κατοχής³²⁷.

Για να επιστρέψουμε στη *Σιωπή της θάλασσας*, τον Σεπτέμβρη του 1945 δημοσιεύεται στα *Φιλολογικά Χρονικά* το διήγημα του Νίκου Παπαδάκη «Μια νύχτα του '42», με θέμα του μια ιερόδουλη αστή, κόρη ενός δωσίλογου εργολάβου, η οποία ερωτοτροπεί με δύο Γερμανούς αξιωματικούς σε ένα πορνείο πολυτελείας. Εκεί, μέσα σε ένα παραλήρημα μέθης, οι Γερμανοί αξιωματικοί θα σκοτώσουν την δωσίλογη Λιλή, όπως ήταν το όνομα της ηρωίδας, αποχωρώντας ανενόχλητοι με τη συνοδεία

³²⁶ βλ. «Σημειώματα: Οι πνευματικοί άνθρωποι», *Φιλολογικά Χρονικά*, τχ. 30-31, 1-15.7.1945, σελ. 297-98.

³²⁷ βλ. «Σημειώματα: Εκδόσεις Μεσονυχτίου», *Φιλολογικά Χρονικά*, ό. π., σελ. 298.

τους³²⁸. Το θέμα του διηγήματος όμως θα προκαλέσει τις αντιδράσεις μιας συντροφιάς νεαρών, μάλλον αριστερών, κοριτσιών οι οποίες με επιστολή τους θα διαμαρτυρηθούν στο περιοδικό για το «χυδαίο», σύμφωνα με την άποψή τους, θέμα του διηγήματος. Στην αντίδραση αυτή της συντροφιάς φαίνεται να έπαιξε σημαντικό ρόλο το γεγονός ότι ο συγγραφέας είχε επιλέξει για ηρωίδα του διηγήματός του μια συνειδητά εκπορνευόμενη στους Γερμανούς κοπέλα, κάτι που την καθιστούσε προφανώς αρνητική ηρωίδα.

Στην διαμαρτυρία αυτή, η συντροφιά θα ζητήσει από τους Έλληνες συγγραφείς την προβολή θετικών ηρωίδων, σαν τις χιλιάδες ελληνίδες που είτε αγωνίστηκαν στα βουνά, είτε όχι, δεν είχαν «σκύψει το κεφάλι» στους κατακτητές, ενώ θα υποστηρίξει ότι και στις υπόλοιπες χώρες υπήρξαν παραδείγματα γυναικών και ανδρών που συνεργάστηκαν με τον εχθρό, όμως οι λογοτέχνες δεν εμπνεύστηκαν από τις περιπτώσεις αυτές. Για τις κοπέλες το κατεξοχήν γυναικείο λογοτεχνικό πρότυπο είναι η ηρωίδα στη *Σιωπή της θάλασσας* του Βερκόρ -γεγονός που μας αποκαλύπτει και την απήχηση του έργου- την οποία και προτείνουν στο συγγραφέα να διαβάσει, έτσι ώστε να ανακαλύψει την «ψυχή της γαλλίδας», ενώ το κλείσιμο της επιστολή φανερώνει και τον βαθμό ταύτισής των αναγνωστριών με την ηρωίδα της νουβέλας, καθώς «Σαν ελληνοπούλες πιστεύουμε ότι και η δική μας ψυχή έχει το δικαίωμα να μη θίγεται και να μη κουρελιάζεται μ' έναν τόσο άσχημο τρόπο»³²⁹.

Δ. Ένας Γάλλος αντιστασιακός ποιητής στην Ελλάδα του εμφυλίου πολέμου: τα ταξίδια του Πωλ Ελυάρ 1946-49

α) Το πρώτο ταξίδι του Πωλ Ελυάρ στην Ελλάδα (1946)

Στο πρώτο εξάμηνο του 1946 δύο ήταν τα γεγονότα που στιγμάτισαν την πολιτική και πολιτιστική ζωή της χώρας: από τη μία πλευρά οι εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου, οι οποίες, με την σύσσωμη αποχή των αριστερών πολιτικών δυνάμεων, έμμελε να σηματοδοτήσουν την δεύτερη φάση του εμφυλίου πολέμου, και από την άλλη η επίσκεψη του Πωλ Ελυάρ σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, μετά από πρόσκληση που είχε

³²⁸ Βλ. Νίκος Παπαδάκης, «Μια νύχτα του '42», *Φιλολογικά Χρονικά*, τχ. 32, 1.9. 1945, σελ. 341-347.

³²⁹ «Μια διαμαρτυρία», *Φιλολογικά Χρονικά*, τχ. 33, 15.9.1945, σελ. 401.

δεχτεί ο ποιητής από την νεολαία της ΕΠΟΝ³³⁰, τον Μάιο του '46. Αν και μεταξύ αυτών των δύο γεγονότων δεν υπήρξε άμεση σχέση, ωστόσο η επίσκεψη ενός διεθνούς εμβέλειας (Γάλλου) αριστερού διανοουμένου -που είχε συμμετάσχει ενεργά στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα της χώρας του κατά την διάρκεια του πολέμου- μέσα στο πολωμένο κλίμα που είχε προκύψει μετά και τις τελευταίες εξελίξεις, αποτέλεσε, πέρα από ένα καθαρά πολιτιστικό γεγονός, και μία πράξη με σαφή πολιτικό χαρακτήρα.

Τόσο η πρώτη επίσκεψη του Ελνάρ το 1946, όσο και η δεύτερη το 1949, αποτέλεσαν το αποκορύφωμα ενός «προγράμματος» πολιτικής στήριξης των Γάλλων αριστερών, αντιστασιακών διανοουμένων -οι οποίοι είχαν συσπειρωθεί γύρω από την Εθνική Επιτροπή Συγγραφέων³³¹- προς την υπόθεση της Ελλάδας και της εδώ αριστεράς, μια κίνηση που είχε ξεκινήσει αυθόρμητα, όπως είδαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, ήδη από τα γεγονότα του Δεκεμβρη, με την «Αθήνα» του Ελνάρ. Πράγματι, η ανάμιξη της Βρετανίας στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας είχε προκαλέσει, όχι λίγες φορές, την αντίδραση των Γάλλων διανοουμένων, οι οποίοι σε κάθε ευκαιρία (διά)δήλωναν την συμπαραστάσή τους στον ελληνικό λαό. Στα *Ελεύθερα Γράμματα* θα συναντήσουμε αρκετά συχνά ανακοινώσεις σχετικά με διαμαρτυρίες Γάλλων διανοουμένων για την κατάσταση στην Ελλάδα μετά τα Δεκεμβριανά.

Στο τεύχος της 5^{ης} Οκτωβρίου 1945 π.χ., στην πρωτοσέλιδη στήλη «Χρονικά», το περιοδικό θα αναφερθεί στην υπογραφή διαμαρτυρίας από Γάλλους καλλιτέχνες, επιστήμονες και διανοούμενους, ανάμεσά τους το ζεύγος επιστημόνων Κιουρί, ο Λουί Αραγκόν, ο Πωλ Λανζεβαίν (διευθυντής του College de France) κ.α., για τον τερματισμό της τρομοκρατίας «εναντίον των αγωνιστών του απελευθερωτικού κινήματος και της δημοκρατίας». Αμέσως παρακάτω το άρθρο θα μιλήσει για μια μερίδα εγχώριων διανοουμένων, οι οποίοι -τη στιγμή που

³³⁰ Την πληροφορία δίνει ο ίδιος ο Ελνάρ σε λόγο του προς τους αντάρτες της «Ελεύθερης Ελλάδας», ο οποίος είχε δημοσιευτεί στην εφημερίδα του ΕΔΕΣ, *Προς τη Νίκη*. Βλ. «Ενθουσιώδης υποδοχή των Γάλλων ηγετών από μέρους της Π. Δ. Κ του λαού και του στρατού», *Προς τη Νίκη*, αρ. φυλ. 107, 3.6.1949, σελ. 1.

³³¹ Σχολιάσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο ότι η Εθνική Επιτροπή Συγγραφέων κατά τη διάρκεια του πολέμου είχε συγκεντρώσει, παρά το γεγονός ότι κατευθύνονταν από το ΚΚΓ, στους κόλπους της ένα πλήθος διανοουμένων και καλλιτεχνών διαφόρων πολιτικών και ιδεολογικών τάσεων. Μετά την απελευθέρωση το ζήτημα της εκκαθάρισης εκείνων των διανοουμένων που είχαν συνεργαστεί ενεργά με τον εχθρό, όπως η περίπτωση Brasillasch, δίχασε την επιτροπή και είχε ως τελικό αποτέλεσμα την αποχώρηση ιδρυτικών μελών όπως του Francois Mauriac και του Jean Paullhan, με την Επιτροπή να περνάει υπό τον πλήρη έλεγχο των αριστερών διανοουμένων. Για το ζήτημα αυτό βλ. αναλυτικά Gigele Sapiro, *La guerre des ecrivains*, ό. π., σελ. 602-20

διανοούμενοι διεθνούς βεληνεκούς υπογράφουν διαμαρτυρίες- υποστηρίζουν την άποψη πως οι πνευματικοί άνθρωποι οφείλουν να μην εμπλέκονται με τέτοια ζητήματα. Φυσικά το περιοδικό θα υπερασπιστεί την πάγια θέση του, ότι δηλαδή ο αληθινός ποιητής είναι και απολύτως υπεύθυνος στις υποχρεώσεις του απέναντι στους συνανθρώπους του³³². «Όταν νομίζεις πως άλλο προορισμό δεν έχεις παρά να διασκεδάσεις την ανία σου “pour epater les bourgeois”, τότε είσαι ένας μιμητής της τεχνοτροπίας του Αραγκόν και του Ελυάρ και πιστός αντιγραφείας του “ξένου ταχυδρομείου”, δεν έχεις όμως την παραμικρή σχέση με την πνοή εκείνη , που είναι απαραίτητη για να υπάρξει ο μεγάλος τεχνίτης του λόγου»³³³, θα είναι η εύγλωττη απάντηση του περιοδικού στις αιτιάσεις αυτών των διανοουμένων.

Οι διαμαρτυρίες πάντως των Γάλλων λογίων για την τρομοκρατία στην Ελλάδα κατά των αριστερών αγωνιστών θα είναι συνεχείς. Τον Απρίλιο του 1946, λίγες μέρες μετά τις εκλογές του Μαρτίου, τα *Ελεύθερα Γράμματα* θα δημοσιεύσουν επιστολή Γάλλων διανοουμένων, στην οποία και εκφράζεται ο θαυμασμός τους για την ελληνική αντίσταση, αλλά και η αλληλεγγύη τους στον δοκιμαζόμενο λαό, με αναφορές στις συνθήκες κατοχής από τις βρετανικές δυνάμεις, στο καθεστώς της εσωτερικής διακυβέρνησης, αλλά και στις αμφιβόλου αξιοπιστίας εκλογές που είχαν διενεργηθεί πρόσφατα. Θα ήταν σκόπιμο να παραθέσουμε το κείμενο της επιστολής, για να έχουμε μια εικόνα του πως αντιμετώπιζε η γαλλική λογιосύνη τις πολιτικές εξελίξεις στην χώρα:

Με την καρδιά και το πνεύμα τους στο πλευρό του ελληνικού λαού , στην παντοτινή του δόξα και στα ηρωικά του κατορθώματα, οι διανοούμενοι της Γαλλίας του απευθύνουν θερμό μήνυμα της συμπάθειάς τους και του θαυμασμού τους. Χαιρετίζουν την Ελληνική Αντίσταση, που αγωνίστηκε με επιτυχία εναντίον εχθρού ασύγκριτα δυνατότερου, ξαναζωντανεύοντας έτσι την αθάνατη εποποιία των Θερμοπυλών. Οι διανοούμενοι της Γαλλίας πιστεύουν πως σε μία χώρα κατεχόμενη από ξένους και κυβερνόμενη από κυβέρνηση της αντιδράσεως εναντίον της τεράστιας πλειοψηφίας του λαού, δεν μπορεί να εκδηλωθεί γνήσια η λαϊκή θέληση σε εκλογές, από τις οποίες θα λείπουν η κανονικότητα κι η ανεξαρτησία της ψήφου. Διαμαρτύρονται για την αποστολή από τη Γαλλική κυβέρνηση μιας επιτροπής παρατηρητών για να επιβλέψει και να επαληθεύσει την τιμιότητα των εκλογών. Το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας δεν μπορεί παρά να είναι ψεύτικο...³³⁴

Η επιστολή αποτελεί ένα από τα πολλά κείμενα που θα συντάξουν και θα

³³² «Χρονικά: οι Γάλλοι διανοούμενοι», *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 22, 5.10.1945, σελ.1.

³³³ Στο ίδιο.

³³⁴ «Οι Γάλλοι διανοούμενοι», *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 40, 5.4.1946, σελ. 103.

υπογράψουν οι Γάλλοι διανοούμενοι σε όλη τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, εκδηλώνοντας έτσι την αμέριστη, πολιτική τους συμπαράσταση στην αριστερά. Μέσα σε αυτή τη δύσκολη συγκυρία και με εκδηλώσεις αλληλεγγύης όπως οι παραπάνω, η επίσκεψη του Πωλ Ελυάρ, τον Μάιο του 1946, θα αποτελέσει για τους αριστερούς συγγραφείς -και όχι μόνο- ένα μείζον πολιτιστικό, αλλά και (ίσως κυρίως) πολιτικό γεγονός. Εξάλλου, είχαμε δει και σε σχετικό κεφάλαιο ότι η αριστερή λογιосύνη προσέβλεπε στην στήριξη της «αδερφής» Γαλλίας, καθώς, όπως υποστήριζαν οι αριστεροί διανοούμενοι, τις δύο χώρες ένωνε μια μακραίωνη δημοκρατική παράδοση, που επιβεβαιωνόταν και από την (παράλληλη) αντιστασιακή τους δράση στον πρόσφατο πόλεμο. Τις συσχετίσεις αυτές άλλωστε, που εξετάσαμε παραπάνω, θα τις δούμε να επανέρχονται στους λόγους που εκφωνήθηκαν στην εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε από την Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών προς τιμή του Γάλλου ποιητή.

Ο Ελυάρ λοιπόν βρέθηκε στην Ελλάδα το τελευταίο δεκαήμερο του Μαΐου 1946, μετά από έναν κύκλο διαλέξεων που είχε δώσει στην Τσεχοσλοβακία και στην συνέχεια σε διάφορες ιταλικές πόλεις. Παρά την κλονισμένη του υγεία, ο Γάλλος ποιητής ταξίδεψε από την Νάπολη προς τον Πειραιά, στον οποίο και έφτασε στις 20 Μαΐου με το πλοίο «Σαμολάνδη», ενώ ακολούθησε υποδοχή του στο Γαλλικό Ινστιτούτο και εν συνεχεία στη Γαλλική πρεσβεία³³⁵. Τις επόμενες ημέρες ο συγγραφέας έδωσε μια σειρά ομιλιών στο Γαλλικό Ινστιτούτο και στην Ελληνογαλλική Ένωση Νέων, στο επίκεντρο της θεματικής των οποίων βρέθηκε η δράση των Γάλλων διανοουμένων κατά την περίοδο της κατοχής, αλλά και ζητήματα, όπως η σχέση της ποίησης και του ποιητή με την αλήθεια και ο ρόλος των πνευματικών στον μεταπολεμικό κόσμο. Το αποκορύφωμα των εκδηλώσεων για την επίσκεψη του αντιστασιακού ποιητή στην Αθήνα θα αποτελέσει η μεγάλη συγκέντρωση στις 26 Μαΐου στο κινηματογραφοθέατρο «Αττικόν», που διοργανώθηκε από την Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών, με προσφωνήσεις του τότε προέδρου της Νίκου Καζαντζάκη, καθώς και του Άγγελου Σικελιανού, ενώ στην εκδήλωση παραβρέθηκε πλήθος Ελλήνων διανοουμένων από όλους τους πολιτικούς χώρους, τις αντιδράσεις των οποίων θα σφυγμομετρήσουμε αμέσως παρακάτω.

Όπως μπορούμε να συμπεράνουμε και από τα εκτενή αφιερώματα στα λογοτεχνικά περιοδικά, όσο και από τα σχετικά δημοσιεύματα στον ημερήσιο τύπο, η

³³⁵ Βλ. Robert Jouanny, «Eluard en Grece» στο F. Joukovsky-A. Niderst, *Histoire et Littérature: les écrivains et la politique*, Rouen, 1977, σελ. 161-64.

επίσκεψη του Γάλλου διανοουμένου είχε μεγάλη απήχηση στον ελληνικό πνευματικό κόσμο. Οι διάφορες ομιλίες που έδωσε ο Ελνάρ θα αναδημοσιευτούν, κυρίως από τα έντυπα της αριστεράς, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο μη αριστερός τύπος δεν έδειξε το ανάλογο ενδιαφέρον. Η κεντρικά εφημερίδα *Ελευθερία* π.χ. θα καλύψει κάποιες από τις ομιλίες του ποιητή, με πρώτη αυτή που δόθηκε στο Γαλλικό Ινστιτούτο στις 24 Μαΐου, όπου ο Ελνάρ είχε μιλήσει με θέμα «Η ποίηση στην υπηρεσία της αλήθειας». Η εφημερίδα στην παρουσίαση του ποιητή θα τονίσει το γεγονός ότι ο Ελνάρ αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες σύγχρονες ποιητικές μορφές της Γαλλίας, ενώ αναφορές θα γίνουν και στην αντιστασιακή του δράση κατά την περίοδο της κατοχής και του πολέμου.

Και στον *Ριζοσπάστη* φυσικά θα αναδημοσιευτούν αποσπάσματα των ομιλιών του ποιητή από τις διαλέξεις που πραγματοποίησε σε διάφορες εκδηλώσεις στις οποίες παραβρέθηκε, αλλά και μεταφρασμένα ποιήματά του, όπως το «Γκαμπριέλ Περί», αφιερωμένο στον αριστερό αγωνιστή και διευθυντή της εφημερίδας του ΚΚΓ *Humanite*, που είχε εκτελεστεί από τις γερμανικές δυνάμεις κατοχής³³⁶. Βέβαια η εφημερίδα θα δώσει μεγαλύτερη έμφαση στην πολιτική δράση του ποιητή και την αλληλεγγύη του στον ελληνικό λαό, δημοσιεύοντας και ένα χρονικό της επίσκεψης του Ελνάρ στην συνοικία της Καισαριανής, όπου έγινε δεκτός από πλήθος απλού κόσμου, σύμφωνα με το δημοσίευμα του *Ριζοσπάστη*, με τον συνταγματάρχη του ΕΛΑΣ Μαρκόπουλο να πραγματοποιεί την προσφώνηση του αριστερού συγγραφέα³³⁷.

Στην εκεί ομιλία του, ο Ελνάρ εξέφρασε τον μεγάλο θαυμασμό του για τους ηρωικούς Έλληνες, οι οποίοι κατόρθωσαν μόνοι τους να αντιμετωπίσουν τις ναζιστικές δυνάμεις, ενώ δήλωνε την αισιοδοξία του ότι ο ελληνικός λαός θα κατόρθωνε και πάλι να απελευθερωθεί από την σημερινή καταπίεση, αναφερόμενος προφανώς στους Βρετανούς: «Ο Πωλ Ελνάρ απαντώντας στις εκδηλώσεις του λαού της Καισαριανής, διέδωσε το χαιρετισμό της συνοικίας του από το Παρίσι, που πάλεψε εξίσου σκληρά κατά του κατακτητή και εκ μέρους ολόκληρου του γαλλικού λαού. Ο γαλλικός λαός, συνέχισε, εκτίμησε και θαύμασε τον ελληνικό λαό που μόνος του αντιστάθηκε στους εισβολείς. Τώρα εύχομαι να απελευθερωθείτε και από την σημερινή καταπίεση και είμαι βέβαιος πως θα δημιουργήσετε μια Ελλάδα

³³⁶ Βλ. «Ο Πωλ Ελνάρ στην Αθήνα», *Ριζοσπάστης*, 22.5.1946, σελ. 1 όπου και το ποίημα «Γκαμπριέλ Περί» σε μετάφραση Απ. Σπήλιου.

³³⁷ Βλ. «Ο Πωλ Ελνάρ στην Καισαριανή», *Ριζοσπάστης*, 25.5.1946, σελ. 1.

δημοκρατική, ελεύθερη και ευτυχισμένη»³³⁸. Στην ίδια σελίδα εξάλλου θα δημοσιευτεί ξανά και η «Αθήνα», γραμμένη «κατά τις μέρες του τιτάνιου Δεκεμβριανού αγώνα του λαού μας που συγκλόνησε τότε όλο τον ελεύθερο πνευματικό κόσμο και τους δημοκρατικούς λαούς», όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Ριζοσπάστης³³⁹.

Για να περάσουμε στις αντιδράσεις των λογοτεχνικών περιοδικών, τα *Ελεύθερα Γράμματα*, όπως ήταν αναμενόμενο, στο τεύχος της 1^{ης} Ιουνίου 1946 θα αφιερώσουν ένα μεγάλο τμήμα της ύλης τους στην επίσκεψη του Ελυάρ στην Αθήνα. Το «αφιερωματικό» αυτό τεύχος θα δημοσιεύσει στην πρώτη του σελίδα την ομιλία του αντιστασιακού ποιητή με τον τίτλο «Διανόηση και αντίσταση» στην εκδήλωση που είχε διοργανώσει προς τιμήν του η Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών³⁴⁰, και στην οποία παρευρέθηκαν εκτός από τον Νίκο Καζαντζάκη, οι Άγγελος Σικελιανός, Κοσμάς Πολίτης, Γιώργος Θεοτοκάς, Μάρκος Αυγέρης, Σοφία Μαυροειδή Παπαδάκη, Ηλίας Βενέζης, Γιώργος Σεφέρης κ. α. Στη διάλεξή του αυτή ο Ελυάρ θα επικεντρωθεί κυρίως στην αντιστασιακή δραστηριότητα, εκδοτική αλλά και ένοπλη, των Γάλλων διανοουμένων κατά την διάρκεια της γερμανικής κατοχής, με αναφορές στη δράση των Αραγκόν, Ντεκούρ, Τριολέ, και φυσικά στις δικές του προσωπικές εμπειρίες από τα χρόνια της παρανομίας. Ο Ελυάρ θα δώσει έμφαση και στη δράση λιγότερο γνωστών προσώπων, που δούλευαν στα παρασκήνια της τεράστιας παράνομης εκδοτικής προσπάθειας -η οποία είχε σκοπό να κάνει τους πάντες να «βλέπουν μες στη νύχτα»- όπως του νεαρού τυπογράφου Ζαν Γκρού Ραντανέζ, που πιάστηκε και μαρτύρησε στα χέρια των ναζιστικών αρχών κατοχής: «Μού λεγε: “αρκεί να μου πατήσουν το πόδι και θα τα μαρτυρήσω όλα”. Τον βασάνισαν άνανδρα, τον καταδίκασαν σε θάνατο, έπιασαν την γυναίκα του, μητέρα των πέντε παιδιών του θέλησαν τόσο ποταπά να τον εκβιάσουν, όμως αυτός δεν μίλησε. Δεν τον ξαναείδαμε πια»³⁴¹, θα αφηγηθεί ενώπιον του ελληνικού κοινού του, ο Γάλλος ποιητής.

Στην έναρξη της ομιλίας του ο Ελυάρ προχωρούσε σε μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ταύτιση του γαλλικού και του ελληνικού λαού, τους οποίους συνέδεε το ίδιο πάθος για την ελευθερία: «Είτε χτίζει εκκλησιές, είτε φροντίζει τη δουλειά του, είτε χαιρετάει το δάσκαλό του, είτε παίρνει τη Βαστίλη, ο λαός της Γαλλίας

³³⁸ Στο ίδιο.

³³⁹ Πωλ Ελυάρ, «Αθήνα», *Ριζοσπάστης*, ό. π.

³⁴⁰ Αποσπάσματα αυτής της ομιλίας θα δημοσιευτούν τόσο στην εφημερίδα *Ελευθερία* όσο και στον *Ριζοσπάστη*.

³⁴¹ Πωλ Ελυάρ, «Διανόηση κι αντίσταση», *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 44, 1.6.1946, σελ. 153.

φέρνει πάντα μέσα του την ίδια επιθυμία να δαμάσει την αδικία της υπόστασής του, την ίδια επιθυμία να σταθεί πάνω από τη θλιβερή μοίρα που του επιβάλλουν. Και σ' αυτό είναι όμοιος με σας. [...] Ξέρει όπως εσείς πως η λευτεριά του είναι απαραίτητη. Είναι γι αυτόν, όπως και για σας, ένα ιδανικό δίχως όρια που μας οδήγησε, στο πέρασμα των αιώνων, στη δόξα», ενώ αμέσως παρακάτω θα μιλήσει για την ιδέα της απελευθέρωσης, που ταυτίζεται με την ιδέα της συνεχούς προόδου προς τον δρόμο της απόλυτης ελευθερίας, γεγονός που «ο γαλλικός κι ο ελληνικός λαός το ξέρουν. Βαδίζουμε προς τη νίκη μας, κι η νίκη θα είναι η νίκη όλων των λαών ενάντια στη μοίρα»³⁴².

Μέσα από την παραπάνω ταύτιση, ο Γάλλος αντιστασιακός ποιητής, ενώπιον του ελληνικού πνευματικού και πολιτικού κόσμου, αλλά και ξένων αντιπροσώπων που είχαν συγκεντρωθεί στο «Αττικόν», έρχεται να δώσει το μήνυμα της συνεχιζόμενης αντίστασης: ο γαλλικός λαός, όπως και ο ελληνικός, επέλεξε να αντισταθεί στους κατακτητές του και να βγει νικητής από την αναμέτρηση. Για τον Ελνάρ ωστόσο η Ελλάδα μολονότι αγωνίστηκε ηρωικά κατά των «βαρβάρων» συνεχίζει να είναι υπόδουλη, υπονοώντας βέβαια την αγγλική παρεμβατική πολιτική στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας. Εξάλλου, κλείνοντας ο ποιητής την ομιλία του στην επίσημη αυτή προς τιμήν του εκδήλωση, θα προχωρήσει στην καταγγελία της «αδικίας» που έχει διαπραχθεί εις βάρος του ελληνικού λαού -χωρίς ωστόσο να αναφέρεται άμεσα στην Αγγλία- παρέχοντας ταυτόχρονα την αμέριστη στήριξη, πολιτική και ηθική, στην αδικημένη Ελλάδα τόσο από την πλευρά του, όσο και από την πλευρά του γαλλικού λαού:

Γι αυτό βρίσκομαι σήμερα εδώ ανάμεσά σας. Ο ελληνικός λαός μας έδωσε την απόδειξη πως τίποτε δεν πάει χαμένο, όταν είναι για την υπεράσπιση της λευτεριάς, γιατί μόνον αυτός κράτησε τους βάρβαρους. Κι είμαστε βέβαιοι πως η Λευτεριά δεν μπορεί να ξεριζωθεί από αυτόν τον τόπο, παρά μονάχα αν αφανιστεί ολότελα ο λαός. Αν δεν ήμουν βέβαιος πως η πατρίδα μου υποφέρει το ίδιο σαν κι εμένα για την αδικία που σας έχει γίνει - δεν θα την αγαπούσα πια. Ο εχθρός σας είναι και δικός μας εχθρός... είναι ο εχθρός του ανθρώπου³⁴³.

Και στην εκδήλωση που είχε διοργανώσει η Ελληνογαλλική Ένωση Νέων ο Γάλλος αντιστασιακός ποιητής είχε κάνει ξεκάθαρο ότι με την επίσκεψή του επιθυμούσε να δηλώσει την συμπαράστασή του ελληνικό δράμα: «Όλα εδώ μ'

³⁴² Ο. π., σελ. 152-53.

³⁴³ Στο ίδιο.

εμποδίζουν να σκεφτώ τίποτ' άλλο από το δράμα σας. Όλα μ' εμποδίζουν να σκεφτώ τίποτ' άλλο από το καυτερό ρώτημα του πεπρωμένου, που ξεδιακρίνω στα μάτια σας. Δεν βρίσκουμαι εδώ σαν περιηγητής. Βρίσκουμαι για να αναγνωρίσω εκείνο που αντιπροσωπεύει για μας, τους Γάλλους πολεμιστές, ο αγώνας του ελληνικού λαού. Βρίσκουμαι εδώ για να σας εκδηλώσω την αλληλεγγύη, που προκάλεσε σε όλους τους ανθρώπους που αγαπάνε την ελευθερία, η αδικία που σας έγινε»³⁴⁴.

Στις παρούσες πολιτικές συνθήκες λοιπόν και με τους αριστερούς διανοουμένους να βιώνουν ένα άτυπο καθεστώς τρομοκρατίας³⁴⁵, τέτοιες δηλώσεις στήριξης και αλληλεγγύης από πνευματικούς ανθρώπους που είχαν συμμετάσχει ενεργά στο αντιφασιστικό μέτωπο πριν και (κυρίως) κατά την διάρκεια του πολέμου, αντιλαμβανόμαστε ότι αποτελούσαν για την αριστερή λογιόσύνη την ευρωπαϊκή-διεθνή αναγνώριση και δικαίωση των δημοκρατικών αγώνων της αριστεράς στην Ελλάδα. Άλλωστε στην πρωτοσέλιδη στήλη «Χρονικά», δίπλα στην ομιλία του αντιστασιακού συγγραφέα, το περιοδικό θα τονίσει: «Ο μεγάλος Γάλλος ποιητής, που είναι ο αρχηγός μιας σχολής με τέτοια καθολική απήχηση στον κόσμο, είναι σύγχρονα κι ένα μεγάλος ιδεολόγος. [...] Ο Πωλ Ελυάρ επισκέπτεται την Ελλάδα σε μια από τις πιο τραγικές ώρες της. Η ποιητική του ψυχή θα τον βοηθήσει να νιώσει ολόκληρο τον πόνο ενός προδομένου λαού, κι η φωνή του θα διαλαλήσει στον κόσμο το έγκλημα που γίνεται στον τόπο αυτό που πριν μερικές χιλιάδες χρόνια στάθηκε το λίκνο της δημοκρατίας»³⁴⁶.

Στο πρόσωπο του συντρόφου Ελυάρ, όπως τον αποκαλεί, ο Νίκος Καζαντζάκης θα χαιρετίσει τον ποιητή και συνάμα αγωνιστή, στην προσφώνησή του που δημοσιεύεται από τα *Ελεύθερα Γράμματα*, μαζί με εκείνη του Αγγελου Σικελιανού. Ο Καζαντζάκης στο σύντομο χαιρετισμό του θα θίξει το ζήτημα της ευθύνης των διανοουμένων, υποστηρίζοντας ότι στην κρίσιμη αυτή περίοδο που διανύει η ανθρωπότητα «ο ποιητής που μένει απάνω από τη σύγκρουση κάνει πράξη ατιμωτική»,,, τη στιγμή που αυτός οφείλει να βλέπει σήμερα, παντού και στα πάντα, την «σταυρωμένη αγάπη, τον άντρα και την γυναίκα και το πνέμα που υποφέρει»³⁴⁷. «Να τι βλέπετε,,,, σύντροφε Πωλ Ελυάρ, στο κάθε τι και στα πάντα. Και γι' αυτό η Εταιρεία των Λογοτεχνών είναι ευτυχής που υποδέχεται σήμερα και τιμάει στο

³⁴⁴ «Ο Πωλ Ελυάρ στην Αθήνα», *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π., σελ. 159.

³⁴⁵ Τις «διώξεις» των αριστερών διανοουμένων κατά την περίοδο αυτή πριν την αναζωπύρωση του εμφυλίου επισημαίνει η Αγγέλα Καστρινάκη, «Ο μεσοπόλεμος», ό. π., σελ. 212-13.

³⁴⁶ «Χρονικά: Ο ποιητής», *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π., σελ. 152.

³⁴⁷ «Η υποδοχή του Ελυάρ», *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π., σελ. 159.

πρόσωπό σας τη διπλή τούτη ιδιότητα· του Ποιητή και του Αγωνιστή»³⁴⁸, θα καταλήξει ο Καζαντζάκης.

Ο Άγγελος Σικελιανός θα μιλήσει με τη σειρά του για την συγχώνευση στο πρόσωπο του ποιητή Ελυάρ της Γαλλίας, ως χώρας των φώτων και των ιστορικών απολυτρώσεων και της Ελλάδας ως χώρας του φωτός και της ελευθερίας. Ο ποιητής στην δική του προσφώνηση θα αξιοποιήσει την αριστερή ρητορική σχετικά με την μακραίωνη φιλία που συνδέει τις δύο χώρες, από τη στιγμή που η Γαλλία αποτελεί την «νόμιμη» κληρονόμο της δημοκρατίας που είχε γεννηθεί στην Ελλάδα: «Αλλ' ακριβώς αυτή η συγχώνευση πραγματοποιήθηκε στο πρόσωπό σου γιατί είσαι πριν απ' όλα βαθιά κι αυθεντικά Γάλλος κι επομένως βαθιά και αυθεντικά Έλληνας. Γιατί απ' την γέννησή τους στον κόσμο οι δυο πατρίδες μας βυζιάζανε το γάλα της ζωής σ' ένα κοινό βυζί: το βυζί της Δικαιοσύνης, κι αυτό τις έκαμε αγάλι-αγάλι να μεγαλώσουνε, ώσπου να πάρουνε το ίδιο ανάστημα της Μάνας»³⁴⁹, βροντοφωνάζοντας στο τέλος, με τον γνωστό σικελιανικό τρόπο «Ζήτω η ανθισταμένη Γαλλία! Ζήτω η ανθισταμένη Ελλάδα!».

Τα *Ελεύθερα Γράμματα* πάντως δεν θα περιοριστούν στη δημοσίευση μόνο των παραπάνω ομιλιών στο «Αττικόν», καθώς το περιοδικό θα τιμήσει τον αγωνιστή-ποιητή με αρκετά κείμενα Ελλήνων αλλά και Γάλλων διανοουμένων, ενώ θα δημοσιεύσει και πέντε ποιήματα του ίδιου του Ελυάρ. Ο διευθυντής των *Ελεύθερων Γραμμάτων* Δημήτρης Φωτιάδης θα μιλήσει για την μεγάλη συγκίνηση που πήρε από την γνωριμία του με τον ποιητή και τον άνθρωπο Ελυάρ διατυπώνοντας, εξ αφορμής, για ακόμη μία φορά τις πάγιες θέσεις της αριστεράς για την σχέση του ποιητή με την κοινωνία. Δεν αρκεί, θα υποστηρίξει ο αριστερός διανοούμενος, να είσαι ανέμελος τραγουδιστής, αλλά, και ειδικά σήμερα, ο ποιητής οφείλει να είναι η «σάλπιγγα» του καιρού του. «Φτάνει να κουβεντιάσεις λίγη ώρα με τον Ελυάρ, για να τον νοιώσεις κοντά σου. Σαν έναν παλιό αγαπημένο φίλο -καθώς κατόρθωσε όχι μονάχα να κάνει υπέροχη τέχνη, μα να φτιάξει ποίηση όλη του τη ζωή», θα είναι η εντύπωση που θα αποκομίσει ο Φωτιάδης, ενώ αμέσως παραπάνω προχωρούσε σε μια συσχέτιση των λόγων του Ελυάρ «στα θλιβερά εκείνα χρόνια κανείς δεν έλεγε εγώ, μα εμείς» με την γνωστή φράση του Μακρυγιάννη «είμαστε στο εμείς κι όχι στο εγώ»³⁵⁰.

Στο ίδιο κλίμα θα κινηθεί και ο Νίκος Παππάς, με το άρθρο του «Πωλ

³⁴⁸ Στο ίδιο.

³⁴⁹ Στο ίδιο.

³⁵⁰ Δημήτρης Φωτιάδης, «Ο ποιητής-ο άνθρωπος», *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π., σελ. 160.

Ελυάρ», αν και θα σταθεί εκτενέστερα στην παρουσίαση της ποιητικής πορείας του, από την περίοδο που ο ποιητής ανήκε στις τάξεις του «ορθόδοξου» υπερρεαλισμού έως και την πρόσφατη αντιστασιακή του ποίηση. Ο κριτικός βέβαια θα ανοίξει την επισκόπησή του τονίζοντας τη μεγάλη σημασία που αποκτά η επίσκεψη του Ελυάρ στην Αθήνα του Περικλή και του Δεκέμβρη στη δεδομένη στιγμή, καθώς μόνο «οι ποιητές ξέρουν και μπορούν να παραδώσουν στους ανθρώπους την αιώνια μορφή της αλήθειας και ν' αναγκάσουν να λογοδοτήσουν προς το μέλλον, όλους όσους αδικούν και τυραννούν ανθρώπους»³⁵¹.

Ήδη από την ορθόδοξη υπερρεαλιστική του περίοδο, θα σημειώσει ο Παππάς -διατηρώντας έτσι τις αποστάσεις του από την μεσοπολεμική, «υπεραριστερή» πλευρά του κινήματος- ο Ελυάρ είχε διαμορφώσει μία δική του ξεχωριστή φωνή, η οποία και εκκινούσε από την αγάπη του στον άνθρωπο, φέροντας έτσι σπερματικά, ακόμη και μέσα στα πλαίσια ενός κινήματος που επιζητούσε το άλογο, την κατοπινή του εξέλιξη, η οποία «δεν καρτερούσε παρά τη μεγάλη ευκαιρία, την αληθινή εποχή, για να λυτρώσει τον εαυτό του και την τέχνη του»³⁵². Και η μεγάλη αυτή «ευκαιρία» δόθηκε αρχικά με τα τραγικά γεγονότα του ισπανικού εμφυλίου πολέμου και κυρίως με την εισβολή των Γερμανών στη Γαλλία το 1940, όπου για τον Παππά ξεκινά και μια νέα περίοδος για την ποιητική του Ελυάρ. «Ο Πωλ Ελυάρ είναι πια σήμερα ένας απ' τους κορυφαίους αντιστασιακούς ποιητές της Ευρώπης», θα υποστηρίξει ο κριτικός, τονίζοντας το ότι τα ποιήματά του εμπνέονται από την επικαιρότητα, η οποία, στην καλύτερή της ποιότητα, προκαλεί μια βαθιά λυρική συγκίνηση. Ο κριτικός επίσης δεν θα παραλείψει να σχολιάσει το γεγονός ότι οι Έλληνες υπερρεαλιστές, διαφωνώντας πολιτικά μαζί του, θεωρούν (και άδικα σύμφωνα με την άποψή του) υποδεέστερο το τωρινό του έργο -το οποίο διατηρεί ακόμη δεσμούς με το υπερρεαλιστικό του παρελθόν- μια άποψη που είχαμε δει να εκφράζει, όχι ένας ποιητής, αλλά ένας κριτικός, ο Ανδρέας Καραντώνης, μια θέση που θα υποστηρίξει ξανά σε άρθρο του, με αφορμή την επίσκεψη Ελυάρ. Ο Παππάς θα κλείσει το δοκίμιό του, αναφερόμενος στις ιδιαίτερες σχέσεις του Ελυάρ με την Αθήνα, καθώς «τις ημέρες που ο περήφανος λαός μας αμυνότανε εναντίον των εγγλέζικων αεροπλάνων, εκείνος έγραφε γιομάτος συγκίνηση την “Αθήνα” του», ενώ θα τονίσει πέρα από την πολιτική διάσταση της επίσκεψης του Γάλλου αντιστασιακού ποιητή και την καλλιτεχνική, από τη στιγμή που και στην Ελλάδα είχε ήδη αρχίσει να ανθίζει μια

³⁵¹ Νίκος Παππάς, «Πωλ Ελυάρ», *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π.

³⁵² Στο ίδιο.

«καινούρια κι ανθρώπινη ποίηση»³⁵³.

Παράλληλα με τα κείμενα των Φωτιάδη και Παππά, το περιοδικό θα δημοσιεύσει την λογοτεχνικού ύφους προσωπογραφία του Ελυάρ, δοσμένη από έναν συναγωνιστή του, τον ποιητή Claude Roy, ενώ οι Γιάννης Ρίτσος και Νικηφόρος Βρεττάκος θα υμνήσουν σε στίχους τον αγωνιστή, τον ποιητή, τον άνθρωπο Ελυάρ. Ο Γιάννης Ρίτσος θα μιλήσει για *το σμίξιμο των σπαθιών και των χαρτιών*, που γίνονται δυο στίχοι στο ίδιο τραγούδι, για να τραγουδήσει στη συνέχεια τον ποιητή και τον κοινό τους αγώνα:

Σ' ανταμώνουμε από πριν στο ίδιο σμίξιμο των δοντιών
στην ίδια φωτιά στην ίδια σκανδάλη στον ίδιο στόχο
στην ίδια σιδερογραμμή Παρίσι-Αθήνα ανάμεσα στα χαμομήλια και τους
(σκοτωμένους
στο ίδιο θαλασσινό φανάρι που δε συχωρνούσε τη φουρτούνα
στο ίδιο κομμένο χέρι που ποτές δε φώναξε έλεος

ενώ εκφράζει τα συναισθήματα οικειότητας που νιώθει για τον ποιητή, καθώς είναι και αυτός ένας από τους πολλούς συντρόφους-συναγωνιστές:

Σε ξέραμε από πριν δίπλα στη λέξη ζεστασιά δίπλα στη λέξη εμπιστοσύνη
μαζί με τους διακόσους μας μαζί με την Ηλέκτρα
ένα καινούριο αστέρι κρεμασμένο ανάμεσα στα κυπαρίσσια μας
σαν του ήρωα το χαμόγελο μες απ' τις λόγχες του εκτελεστικού αποσπάσματος
ένα ψωμί σταρένιο στο τραπέζι του φτωχού
ένα σπαθί στις λεβεντιάς το χέρι³⁵⁴.

Και το ποίημα του Βρεττάκου αναδίδει ένα παρόμοιο κλίμα οικειότητας, καθώς είναι αφιερωμένο στον φίλο που ήρθε από την Γαλλία και έφερε έναν «άνεμο ρόδων»: *Να τον μοιράσουμε στους λόφους μας που μοιάζουν σαν σταυροί! Να τον μοιράσουμε όπως εμείς γνωρίζουμε καλύτερα*, ενώ στους δύο τελευταίους στίχους, για τον ποιητή, η αγωνιστική πράξη υπερβαίνει την ποιητική:

Κι ακόμα εμπιστευτείτε του κι αυτό· πέστε του, εδώ σ' αυτή τη χώρα
Πως είμαστε εμείς οι ποιητές μικρότεροι από τους στρατιώτες μας³⁵⁵.

Η επίσκεψη θα απασχολήσει τα *Ελεύθερα Γράμματα* και τις επόμενες εβδομάδες, ενώ ο ποιητής είχε ήδη αναχωρήσει από την χώρα. Στο τεύχος της 15^{ης}

³⁵³ Στο ίδιο.

³⁵⁴ Γιάννης Ρίτσος, «Πωλ Ελυάρ», *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π., σελ. 161

³⁵⁵ Νικηφόρος Βρεττάκος, «Στον Πωλ Ελυάρ», *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π.

Ιουνίου, το περιοδικό θα δημοσιεύσει ορισμένα κείμενα, τα οποία ο καλλιτέχνης έγραψε ειδικά για τα *Ελεύθερα Γράμματα*. Ο Ελύαρ στο δοκίμιο «Ο ποιητής» θα επαναλάβει τις θέσεις που εξέφρασε και στις ομιλίες του στις διάφορες εκδηλώσεις κατά την παραμονή του στην Αθήνα: «Η αδικία, που θύμα της είναι ο ελληνικός λαός, δημιούργησε στους φιλελεύθερους ανθρώπους μια αλληλεγγύη που τίποτα δεν μπορεί να την καταστρέψει», θα τονίσει, ενώ για ακόμη μια φορά θα αναφερθεί στα κοινά σημεία που ενώνουν τις δύο δημοκρατικές χώρες: «η Γαλλία, όπως κι η Ελλάδα, έχει έναν άπειρο σεβασμό για τον Λόγο και για το Έργο. Κι οι δυο τους έχουν την ανάγκη να πλησιάσουν τέλεια τους ανθρώπους όλου του κόσμου. [...] Δεν έχουμε τίποτα να κρύψουμε, θέλουμε να είμαστε λεύτεροι, θέλουμε τα σύνορά μας, μιας κι υπάρχουνε σύνορα, να 'ναι διάφανα, για να μας βλέπουν όπως είμαστε, να πάρουν μια ιδέα για το τι θα θέλαμε να είμαστε»³⁵⁶. Το περιοδικό θα παραθέσει και τον αποχαιρετισμό του Γάλλου αντιστασιακού ποιητή στην Ελλάδα, καθώς και ένα ποίημα, το οποίο συνέθεσε ειδικά για να δημοσιευθεί στα *Ελεύθερα Γράμματα*, με τον τίτλο «Τον Απρίλη του 1944 το Παρίσι ανάσαινε ακόμη», μια εικόνα της υποδουλωμένης πολιτείας, λίγες εβδομάδες πριν την απελευθέρωσή της:

Πολιτεία απαράλλαχτη
Γέρικη πολιτεία
Δεν είναι πια μήτε το πάχος ενός τοίχου , ανάμεσα στην πολιτεία
και στον άνθρωπο
Διάφεγγη πολιτεία, πολιτεία αθώα
Δεν είναι πια παρά το πάχος μόνο ενός καθρέφτη ανάμεσα στην
πολιτεία την έρημη και τον απλό τον άνθρωπο
Δεν είναι πια παρά μια πολιτεία στα χρώματα του ανθρώπου
χώρα και σάρκα κι αίμα και χυμός [...]
Αιώνια πολιτεία όπου έζησα τη νίκη μας πάνω στο θάνατο³⁵⁷.

Κοντά στα κείμενα αυτά θα συναντήσουμε και την προσφώνηση του Ελύαρ, σε μια διάλεξη που είχε πραγματοποιήσει στο Γαλλικό Ινστιτούτο ο Ρ. Λεβέκ για την ποίηση του Άγγελου Σικελιανού. Εκεί ο Ελύαρ θα ευχαριστήσει καταρχήν το Γαλλικό Ινστιτούτο που με τις πολύπλευρες δραστηριότητές του έκανε γνωστούς στη Γαλλία συγγραφείς όπως τον Παπαδιαμάντη, αλλά και σύγχρονους ποιητές όπως τον Ελύτη και τον Σεφέρη. Στη συνέχεια ο Ελύαρ θα αναφερθεί στο πρόσωπο του Σικελιανού και στην σημασία που είχε αποκτήσει η ποίησή του για τους Γάλλους

³⁵⁶ Πωλ Ελύαρ, «Ο ποιητής», *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 45, 15.6.1946, σελ. 171.

³⁵⁷ Πωλ Ελύαρ, «Τον Απρίλη του 1944 το Παρίσι ανάσαινε ακόμη», στο ίδιο.

αντιστασιακούς, όταν μέσα στην κατοχή διαβάζανε τα «Ακριτικά» και έπαιρναν κουράγιο στις δύσκολες εκείνες μέρες: «σε πλήρη κατοχή στη Γαλλία, μέσα στην πιο τρισκόταδη νύχτα, που παλεύαμε εναντίον της, μας άρκεσε να διαβάσουμε τα “Ακριτικά” σου ποιήματα, για να καταλάβουμε πως ένα πολύ μεγάλος ποιητής -για να ξαναπάρω έναν από τους στίχους σου- “να δώσει μια φωνή στη νύχτα”, τη δική μας νύχτα»³⁵⁸.

Το ιδιαίτερα εντυπωσιακό στοιχείο είναι το γεγονός ότι ο Ελύαρ, στην προσφώνησή του αυτή, αποκαλύπτει το πόσο εξοικειωμένος ήταν με το σικελιανικό ποιητικό σύμπαν, καθώς αμέσως παρακάτω θα τονίσει ότι μέσα από την ποίησή του οι Γάλλοι ξαναζούσαν «τη συγκλονιστική συνέχεια του Ελληνισμού μέσα από τρεις χιλιετηρίδες» με αναφορές του στις προσφιλείς στον Σικελιανό θεματικές των μυστηριακών θρησκειών, των μύθων του Άδωνη, του Χριστού, αλλά και των ορθόδοξων ύμνων και της ποίησης των πρώτων χρόνων του χριστιανισμού³⁵⁹.

Το τελευταίο κείμενο που δημοσιεύεται στα *Ελεύθερα Γράμματα* σχετικά με την επίσκεψη του Ελύαρ στην Ελλάδα, θα είναι το κείμενο-οδοιπορικό της Φούλας Χατζιδάκη-Πορφυρογένη με τον τίτλο «Ταξιδεύοντας με τον Ελύαρ». Στο δοκίμιο αυτό, η συντάκτρια θα καταγράψει τις εντυπώσεις που αποκόμισε από την γνωριμία της με τον Ελύαρ, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους προς τη Θεσσαλονίκη, όπου ο ποιητής θα έδινε μια διάλεξη στους φοιτητές του πανεπιστημίου της πόλης. Η Χατζιδάκη-Πορφυρογένη θα εντυπωσιαστεί από την απλότητα που διακρίνει τον μεγάλο ποιητή: «Η μετριοφροσύνη είναι ένα από τα χαρακτηριστικά του. Θαρρείς κι έχεις κοντά σου έναν πολύ απλό άνθρωπο, όχι έναν από τους μεγαλύτερους σύγχρονους ποιητές [...] Μα το κύριο χαρακτηριστικό του είναι η καλοσύνη κι η τρυφερότητα. Έχει μια θερμή καρδιά που πάλλει για τους ανθρώπους όλους»³⁶⁰. Οι συζητήσεις τους θα περιστραφούν γύρω από την γαλλική λογοτεχνία, με τον Ελύαρ να δηλώνει την μεγάλη του αγάπη στον Ζολά, τον Μπαλζάκ και τον Μπωντλαίρ -για τον τελευταίο μάλιστα θα πει πως ήταν «ο πρώτος που ένιωσε, που πόνεσε όλες τις αθλιότητες»- ενώ ο ποιητής θα σταθεί ιδιαίτερα σκληρός με εκείνους τους Γάλλους διανοούμενους που πρόδωσαν την πατρίδα του³⁶¹.

Στην Θεσσαλονίκη ωστόσο τους δυο συνταξιδιώτες περίμενε μία δυσάρεστη

³⁵⁸ Πωλ Ελύαρ, «Σικελιανός», *Ελεύθερα Γράμματα*, ο. π., σελ. 177.

³⁵⁹ Στο ίδιο.

³⁶⁰ Φούλα Χατζιδάκη-Πορφυρογένη, «Ταξιδεύοντας με τον Ελύαρ», *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 46, 1.7.1946, σελ. 191.

³⁶¹ Στο ίδιο.

έκπληξη. Ενώ λοιπόν η προγραμματισμένη διάλεξη του Ελνάρ θα πραγματοποιιόταν μέσα στο χώρο του πανεπιστημίου και τον ποιητή θα προσφωνούσε ο πρύτανης (η Χατζιδάκη εδώ θα σχολιάσει το μακράν πιο φιλελεύθερο πνεύμα του πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης), τρεις ώρες πριν την διάλεξη θα ενημερωθούν πως αυτή είναι αδύνατο να πραγματοποιηθεί εντός του πανεπιστημίου. Δεξιοί φοιτητές, έχοντας ενημερωθεί από τον ημερήσιο τύπο για την ομιλία, ήταν έτοιμοι να προκαλέσουν φασαρίες, με την συντάκτρια να υποπτεύεται την ανάμιξη στην υπόθεση της εφημερίδας «Ελληνικόν Αίμα»: «Θα πρόκειται για τον πνευματικότετον οδηγό της ακαδημαϊκής εθνικοφροσύνης: το “Ελληνικόν Αίμα”» θα σχολιάσει με ειρωνεία η συντάκτρια. Ωστόσο, και παρά τις ενδεχόμενες αντιδράσεις, η διάλεξη πραγματοποιήθηκε, όχι όμως εντός του πανεπιστημίου, αλλά σε έναν υπαίθριο χώρο, με πλήθος φοιτητών και διανοουμένων της πόλης να έχουν συγκεντρωθεί για να ακούσουν τον αντιστασιακό ποιητή³⁶².

«Σ’ ευχαριστούμε Πωλ Ελνάρ» θα είναι οι τελευταίες λέξεις της Χατζιδάκη-Πορφυρογέννη, που μοιάζει να εκφράζει τις θερμές ευχαριστίες εκ μέρους όλων των αριστερών διανοουμένων για την επίσκεψη του αντιστασιακού ποιητή στην Ελλάδα, η οποία και με τόση ζέση προβλήθηκε από τα έντυπα της αριστεράς. Ποιες ήταν όμως οι αντιδράσεις των διανοουμένων του φιλελεύθερου αστικού χώρου; Είδαμε παραπάνω ότι η κεντρώα εφημερίδα *Ελευθερία* θα καλύψει δημοσιογραφικά με άρθρα της τις κεντρικές ομιλίες του Ελνάρ στην Αθήνα -όχι όμως και την επίσκεψη του ποιητή στην Καισαριανή ή την ομιλία του στο αριστερό Σύνδεσμο Αλληλεγγύης, όπου ο ποιητής είχε παραστεί σε εκδήλωση προς τιμήν του- ενώ και η *Νέα Εστία* θα δημοσιεύσει πρωτοσέλιδα στο τεύχος της 15^{ης} Απριλίου 1946³⁶³ το ποίημα του Ελνάρ «Ειδοποίηση», μαζί με ένα ποίημα του Αραγκόν³⁶⁴. Το περιοδικό ακόμα θα αναφερθεί και στην εκδήλωση της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών, που είχε πραγματοποιηθεί στο «Αττικόν», δημοσιεύοντας μάλιστα τις προσφωνήσεις των Καζαντζάκη και Σικελιανού, όχι όμως και την ομιλία του Ελνάρ -το θέμα μάλλον ήταν αρκετά μακριά από τις αισθητικές, αλλά και πολιτικές θέσεις του περιοδικού- χωρίς να επανέλθει ξανά στο ζήτημα.

Η επίσκεψη του Ελνάρ στην Αθήνα θα σταθεί μιας πρώτης τάξεως ευκαιρία για τον Ανδρέα Καραντώνη, ώστε να αναπτύξει (δημόσια) τις απόψεις του γύρω από

³⁶² Βλ. στο ίδιο.

³⁶³ Τις αναντιστοιχίες μεταξύ του χρόνου έκδοσης του περιοδικού και των γεγονότων που παρουσιάζει έχει επισημάνει ο Αλέξανδρος Αργυρίου στο *Ιστορία...*, τομ. Δ', ό .π., σελ. 68.

³⁶⁴ Βλ. εδώ σελ. 98-9.

το έργο του Γάλλου ποιητή, αλλά και για να επιτεθεί στους εγχώριους αριστερούς διανοουμένους· τίτλος του άρθρου του «Ο Πωλ Ελυάρ και η πνευματική μας ζωή». Είχαμε δει και σε προηγούμενο κεφάλαιο ότι ο Καραντώνης (προφανώς) σε δοκίμιό του επιδοκίμαζε τον υπερρεαλιστή Ελυάρ, όπως είχε εισαχθεί στην μεσοπολεμική Ελλάδα, απορρίπτοντας όμως το τωρινό αντιστασιακό του έργο, μεμφόμενος μάλιστα τον ποιητή για σημάδια ποιητικής «κούρασης», ήδη από το τέλος του 1938. Για τους αριστερούς κριτικούς, όπως στην περίπτωση του Νίκου Παππά, συνέβαινε το ακριβώς αντίθετο: το τέλος του μεσοπολέμου, με την έκρηξη του ισπανικού εμφυλίου, σηματοδοτούσε μια νέα, πιο δυναμική περίοδο στην ποίηση του Ελυάρ.

Ο Καραντώνης στο εν λόγω άρθρο θα επανέλθει λοιπόν στο ζήτημα με ανανεωμένη και εκτενή επιχειρηματολογία πάνω στις περιόδους της ποίησης του Ελυάρ, αλλά και με σχόλια για την αντιμετώπισή του από την αριστερά πριν και μετά τον πόλεμο. «Η πρωτεύουσα μας φιλοξενεί τις ημέρες αυτές έναν από τους διασημότερους ποιητές της σύγχρονης Γαλλίας, τον Πωλ Ελυάρ. Η διασημότητα του Πωλ Ελυάρ είναι αδιαμφισβήτητη, αλλά είναι και δυσπόστατη»³⁶⁵, θα υποστηρίξει, μπαίνοντας κατευθείαν στο θέμα του, ο κριτικός. Το πρώτο συστατικό της διασημότητας του Γάλλου ποιητή, έγκειται για τον Καραντώνη δίκαια, στην προσωπικότητα και στο «καθαρό» ποιητικό του έργο, ενώ το δεύτερο στον θόρυβο που έχει δημιουργήσει η εξωκαλλιτεχνική, αντιστασιακή δραστηριότητά του, αλλά και η υποταγή της «μοντέρνας»³⁶⁶ του τεχνοτροπίας στην εξύμνηση των ιδανικών της γαλλικής αντίστασης.

Ο ερχομός του Ελυάρ, θα τονίσει ο Καραντώνης, σήμερα στην Ελλάδα χαιρετίζεται από διαφορετικούς κύκλους και για διαφορετικούς λόγους. Στο σημείο αυτό ο Καραντώνης θα υπενθυμίσει για ακόμη μία φορά, ότι οι εισηγητές του ποιητή στην Ελλάδα, με πρώτο και καλύτερο τον Οδυσσέα Ελύτη, είχαν διακρίνει ήδη από τον μεσοπόλεμο την καλλιτεχνική αξία του έργου του, τη στιγμή που οι σημερινοί «νεοφώτιστοι ξεναγοί και υμνωδοί του», θα πει με περισσή ειρωνεία, θεωρούσαν τότε το έργο του ως το άρρωστο άνθος του καπιταλισμού. Ο Ελυάρ, για τον κριτικό ήταν ολοκληρωμένος υπερρεαλιστής ποιητής πριν αρχίσει να συνθέτει ποιήματα για την αντίσταση, ενώ οι αριστεροί διανοούμενοι σήμερα, έχοντας γνωρίσει ένα «στιχούργγημά του, ρομαντικά εμπνευσμένο από τ' άγνωστα σ' αυτόν γεγονότα του

³⁶⁵ Βλ. Αντρέας Καραντώνης, «Ο Πωλ Ελυάρ και η πνευματική μας ζωή» στο *Πνευματική Ελευθερία*, ό. π., σελ. 54.

³⁶⁶ Η λέξη σε εισαγωγικά από τον Καραντώνη, με διάθεση μάλλον υπονόμησης.

Δεκέμβρη» ομνύουν στο όνομά του, ενώ δεν είναι διατεθειμένοι να αναγνωρίσουν το προηγούμενο, «καθαυτό», σύμφωνα με τον Καραντώνη, ποιητικό του έργο: «έτσι βρισκόμαστε μπροστά σε τούτο το παράδοξο: ελάχιστοι να χαίρουνται την αγνή ποιητική δόξα του Ελύάρ, κι όλοι οι άλλοι, αγνοώντας ή γνωρίζοντας και περιφρονώντας το “κύριο σώμα” της ποίησής του, να δημοκοπούνε γιορταστικά γύρω από το αδιάφορο γεγονός της προσχώρησής του στην αντίσταση και τον κομμουνισμό»³⁶⁷.

Ωστόσο, αμέσως παρακάτω, ο Καραντώνης φαίνεται να πέφτει σε μια αντίφαση: ενώ από τη μία θα ισχυριστεί ότι στον «παράξενο τόπο μας» η προσωπικότητα του Ελύάρ είναι εξωτερικά και μόνο διχασμένη, ενώ στην ουσία δεν είναι -διχασμένες για τον κριτικό είναι μόνο οι απόψεις των Ελλήνων διανοουμένων πάνω στο ζήτημα της «πνευματικής ελευθερίας»- ο ίδιος έχει «διχάσει» και σε άλλο δοκίμιό του το έργο του Ελύάρ, διακρίνοντας δύο περιόδους στην ποίησή του, με αφορμή μάλιστα την πολιτική στράτευση του ποιητή. Εξάλλου και παρακάτω, σχολιάζοντας τις απόψεις του Ασημάκη Πανσέληνου, ο οποίος είχε υποστηρίξει σε άρθρο του ότι η ανανέωση στο έργο του Σικελιανού και του Ελύάρ είχε προέλθει μέσα από τον δρόμο του λαού που αποφάσισαν να ακολουθήσουν οι δύο ποιητές, ο Καραντώνης αρνείται να δει οποιαδήποτε ανανέωση στο έργο τους. Μιλάει για τον Ελύάρ:

Κι ο Πωλ Ελύάρ; Ανανεώθηκε άραγε βιολογικά κι αισθητικά η ποίησή του ύστερα από τις ηλεκτρικές διαθερμίες που υπέστη η επαναστατική κι αντιστασιακή του εμπειρία; Δεν νομίζουμε. Μια κριτική αντιπαράθεση των παλαιών με τα πρόσφατα ποιητικά του κείμενα θα έπειθε και τον πιο αγύμναστο κριτικό πως τα τελευταία τα χαρακτηρίζει μια αισθητή “ύφεση πνοής” και μια ακόμη πιο αισθητή μείωση εκφραστικού πλούτου και εικονογραφικής πρωτοτυπίας

ενώ με κάποια κακεντρέχεια θα υποστηρίξει: «ίσως η πολιτική δράση ν’ απορρόφησε κάτι απ’ την ποιητική δυναμικότητα του Ελύάρ, σε μια στιγμή μάλιστα κρίσιμη για την δυναμικότητα αυτή. Ωστε ο “Λαός” δεν τον βοήθησε παρά μονάχα στην απόκτηση της ευκολόσβηστης δόξας του επίκαιρου»³⁶⁸. Και πάλι παρακάτω ο κριτικός θα ισχυριστεί ότι η ποίηση ενός πραγματικού ποιητή είναι ουσιαστικά αδιαίρετη και ο αναγνώστης πρέπει να ξέρει να την απολαμβάνει «είτε ο ποιητής υψώνει τη ρομφαία του κατά των τυράννων, είτε μας εξακοντίζει μπουκέτα

³⁶⁷ Ο. π., σελ. 55.

³⁶⁸ Ο. π., σελ. 56-7.

τριαντάφυλλων από τις κορυφές των λυρικών του ονειροπολήσεων»³⁶⁹.

Οι κριτικές απόψεις, θα χρειαστεί να το επαναλάβουμε, μοιάζουν να φάσκουν και να αντιφάσκουν, καθώς ο Καραντώνης ενώ θεωρεί ότι ίδιον του πραγματικού ποιητή αποτελεί το ενιαίο και αδιαίρετο έργο του, στον Ελύαρ θα αποδεχτεί ως αισθητικά άρτιο μόνο εκείνο της υπερρεαλιστικής του περιόδου. Δεν θεωρεί λοιπόν πραγματικό ποιητή τον Ελύαρ ο Καραντώνης; Κάτι τέτοιο μάλλον δεν ισχύει. Ο κριτικός απλώς, κινούμενος από τα αντικομμουνιστικά του αισθήματα, πέφτει στην παγίδα που ο ίδιος είχε επισημάνει παραπάνω, ότι δηλαδή δεν είναι διχασμένη η προσωπικότητα (ή το έργο να συμπληρώσουμε εμείς) του Ελύαρ, αλλά οι απόψεις των διανοουμένων στην Ελλάδα πάνω στο ζήτημα των σχέσεων τέχνης και πολιτικής, σε μια περίοδο μάλιστα όπου ο «διχασμός» είχε αρχίσει να ξεφεύγει από οποιονδήποτε έλεγχο.

Παρόμοιες απόψεις, σαφώς πολιτικά χρωματισμένες, χωρίς ωστόσο τις αντιφάσεις που διακρίνουν εκείνες του Καραντώνη, θα εκφράσει ο Γιώργος Σεφέρης, όχι δημόσια, αλλά στο προσωπικό του ημερολόγιο. Στην εγγραφή με ημερομηνία 20 Μάιου, ο Σεφέρης θα καταγράψει τις εντυπώσεις του από την δεξίωση στην γαλλική πρεσβεία προς τιμήν του άρτια αφιχθέντος Ελύαρ, δίνοντας μια περιγραφή του ποιητή, πολύ διαφορετική από εκείνες που συναντάμε στα κείμενα των αριστερών διανοουμένων: «Δεξίωση στη Γαλλική Πρεσβεία. Ο Eluard μόλις έφθασε. Αλλάξαμε μονάχα λίγες λέξεις. Πρόσωπα και σώμα κουρασμένα· θαρρείς και περιμένει ένα φύσημα να τον πάρει. Αυτός ο άνθρωπος γύρω στα πενήντα μου δίνει την εντύπωση πως είναι ο παππούς του Gide του εβδομηντάρη, όταν τον πρωτογνώρισα», ενώ θα κλείσει την εγγραφή με το εξής (πολιτικό) σχόλιο: «Όλα τα σύνεργα εδώ έτοιμα για να τον κάνουν πολιτικό κοκορέτσι»³⁷⁰. Είναι πολύ ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο ποιητής στα ημερολόγιά του θα επιμένει ιδιαίτερα στο «κουρασμένο» προφίλ του Ελύαρ, αλλά και στην πολιτική του «αξιοποίηση» από την αριστερά. Έχει μάλιστα κανείς την αίσθηση ότι ο Σεφέρης μοιάζει να παρουσιάζει τον ποιητή ως χειραγωγούμενο από την εδώ αριστερά, για τις καθαρά πολιτικές της σκοπιμότητες³⁷¹.

Στις εντυπώσεις του από τη διάλεξη του Ελύαρ στο Γαλλικό Ινστιτούτο με θέμα του «Ποίηση και αλήθεια», ο Σεφέρης θα εκφράσει (έμμεσα) και την άποψή του

³⁶⁹ Ο. π., σελ. 57.

³⁷⁰ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ε': 1 Γενάρη 1945-19 Απρίλη 1951*, Αθήνα (Ικαρος), 1986, σελ. 33.

³⁷¹ Αλλού θα σημειώσει: «Θα τον στύσουν τον δύστυχο σαν το λεμόνι. Είναι ναυάγιο. Κουρασμένος. Κουρασμένος». Βλ. ό. π., σελ. 35.

για την αντιστασιακή ποίηση του Ελνάρ, η οποία, σε επίπεδο περιεχομένου, τον άφησε μάλλον αδιάφορο, καθώς: «το καλύτερο όταν διάβασε ποιήματά του· όχι πως τα ποιήματα μου έκαναν την εντύπωση εκείνη που είναι σαν ξαφνικός φωτισμός ή έστω σαν ένα ξαφνικό σκίρτημα», αν και θα αναγνωρίσει ότι ο ποιητής διατηρεί μια αίσθηση του ρυθμού και της λέξης: «υπάρχει μια σιγανή φλόγα μέσα σ' αυτό το αρρωστημένο κορμί», θα καταλήξει³⁷². Ο Σεφέρης εδώ θα διατυπώσει και μια άποψη, που είδαμε να εκφράζει προηγουμένως και ο Καραντώνης: αν ο Ελνάρ δεν ήταν αριστερός, οι εγχώριοι αριστεροί διανοούμενοι θα τον κατέτασσαν στους καλλιτέχνες της παρακμής για τα ίδια ακριβώς ποιήματα, ενώ η θέση αυτή της αριστεράς για τον ίδιο «δεν είναι πόρισμα κριτικής σκέψης, είναι ένα σύνθημα για πολιτική προπαγάνδα»³⁷³.

Γενικά ο Σεφέρης θα είναι αρκετά εχθρικός, κυρίως κατά της αριστεράς, σε όλες τις συγκεντρώσεις προς τιμήν του Ελνάρ. Έτσι στην εκδήλωση της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών θα σημειώσει: «Χτες στο “Αττικό”. Αίθουσα γεμάτη, ατμόσφαιρα πολιτικής διαδήλωσης. Κομματάρχες που καθώς μπαίνουν τους χειροκροτούν. Ο Eluard: “La poesie pour tout le monde”. Όσο μιλά πολλοί διαβάζουν εφημερίδες· δεν θέλουν να χάσουν καιρό όσο να 'ρθει η στιγμή της μετάφρασης. [...] Όλα αυτά μ' αρρωσταίνουν»³⁷⁴. Στην ίδια εγγραφή πάντως και ο Σεφέρης θα μιλήσει για έναν «διχασμένο» Ελνάρ, καθώς, σχολιάζοντας την ομιλία του στο «Αττικό», σημειώνει: «“Η ποίηση για όλους” είναι μια θεωρία που ολόκληρη η ύπαρξή του διαψεύδει, όπως ακριβώς ολόκληρη η συναισθηματική του υφή αντιμάχεται αυτή την πολιτική βιομηχανία όπου μπερδεύτηκε. Ο Eluard είναι αλλού ο άνθρωπος και αλλού οι θεωρίες - σπασμένος ανάμεσα»³⁷⁵.

Στην τελευταία ιδιωτική συνάντηση του Σεφέρη με τον Ελνάρ, σε μια εκδρομή στο Πεύκο («τελευταίο πείραμα Ελνάρ» θα σημειώσει χαρακτηριστικά) με την παρουσία του ζεύγους Σικελιανού, καθώς και των Σ.(υμμαχίδη;), το κλίμα θα είναι για τον ποιητή συναισθηματικά φορτισμένο, καθώς μετά από «όλες αυτές τις διαδηλώσεις που τον είχαν κάμει [τον Ελνάρ] έναν άμορφο πολτό», ο ίδιος θα απορρίψει τον Γάλλο λογοτέχνη: «Ο Ελνάρ δεν μ' ενδιαφέρει πια, σαν άνθρωπος με άνθρωπο. Δεν έχω να κάνω τίποτε μαζί του παρά κοινωνική φλυαρία. Η πολιτική

³⁷² Ο. π., σελ. 34.

³⁷³ Στο ίδιο.

³⁷⁴ Στο ίδιο.

³⁷⁵ Ο. π., σελ. 36.

παρέα του τον έχει απομονώσει σαν ηλεκτρικό σύρμα»³⁷⁶.

Αν λοιπόν οι αριστεροί διανοούμενοι, σύμφωνα με τον Σεφέρη και τον Καραντώνη, αλλάζουν την στάση τους (προς το θετικό) απέναντι στον Ελνάρ λόγω της στράτευσής του, την στάση τους (προς το αρνητικό αυτή τη φορά) για το πρόσωπο και το έργο του Γάλλου ποιητή, θα αλλάξουν πάντως και οι δύο εκπρόσωποι της γενιάς του '30 για τον ίδιο μάλιστα λόγο. Ο Καραντώνης θα διατηρήσει τις αμφιβολίες του για την αισθητική ποιότητα της αντιστασιακής ποίησης του Γάλλου λογοτέχνη, κρατώντας στη μνήμη του μόνο το «κύριο» (για τον ίδιο) σώμα της ποίησης του Ελνάρ, ενώ και ο Σεφέρης μάλλον θα ήθελε να υπενθυμίσει στον ποιητή εκείνη την περίοδο: «Ήθελα ωστόσο να του ανοίξω αυτή ακριβώς την πόρτα: αν μπορεί να ιδεί, αν μπορεί να θυμηθεί», αλλά, σύμφωνα με τον ίδιο, ήταν «πια αργά»³⁷⁷.

Ο Πωλ Ελνάρ στα βουνά της «Ελεύθερης Ελλάδας»

Κατά την περίοδο του ένοπλου, πλέον, εμφυλίου πολέμου, ο Γάλλος αντιστασιακός ποιητής θα πραγματοποιήσει το δεύτερο και τελευταίο του ταξίδι στην Ελλάδα, τον Ιούνιο του 1949. Αυτή τη φορά, ωστόσο, ο ερχομός του δεν θα έχει τον επίσημο χαρακτήρα που είχε στα 1946, επίσημο με την έννοια ότι ο Ελνάρ δεν θα βρεθεί στην Αθήνα -όπου πριν τρία χρόνια η επίσκεψή του είχε αποτελέσει ένα μείζον πολιτιστικό γεγονός για την πρωτεύουσα με ανάλογες επίσημες εκδηλώσεις, διαλέξεις και αφιερώματα στον ημερήσιο και λογοτεχνικό τύπο- αλλά, μαζί με τους αριστερούς πολιτικούς Υβ Φάρζ, Πωλ Ερμάν και Αντρέ Μπασσίς, στα βουνά της «Ελεύθερης Ελλάδας»³⁷⁸. Η αντιπροσωπεία των Γάλλων αριστερών στις τρεις περίπου εβδομάδες παραμονής της στη χώρα θα επισκεφτεί τα αρχηγεία του Δημοκρατικού Στρατού (ΔΣ), αρχικά στο Βίτσι και στη συνέχεια στον Γράμμο, εκφράζοντας έμπρακτα τη στήριξή της στους εκεί αγωνιστές. Αν λοιπόν το ταξίδι του Ελνάρ στα 1946, λίγο μετά τις εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου, είχε έναν διπλό χαρακτήρα, πολιτικό και «λογοτεχνικό», το δεύτερο ταξίδι του, δύο μήνες πριν το τέλος του εμφυλίου πολέμου, θα έχει αποκλειστικά πολιτικό χαρακτήρα.

Κι ενώ είδαμε ότι στην επίσκεψη του Ελνάρ το 1946, τόσο ο ημερήσιος, όσο

³⁷⁶ Στο ίδιο.

³⁷⁷ Ο. π., σελ. 37.

³⁷⁸ Βλ. «Ενθουσιώδης υποδοχή των Γάλλων ηγετών από μέρους της Π. Δ. Κ. του λαού και του στρατού», *Προς τη νίκη*, 3.6.1949, σελ. 1.

και ο λογοτεχνικός τύπος της αριστεράς, αλλά και του κέντρου, είχε αφιερώσει εκτενή δημοσιεύματα στο γεγονός, δεν θα συμβεί το ίδιο στα 1949. Εξάλλου, το 1948 το ΚΚΕ είχε κηρυχτεί παράνομο και είχε ανασταλεί η κυκλοφορία του *Ριζοσπάστη*. Αλλά και τα *Ελεύθερα Γράμματα*, που συνέχιζαν να κυκλοφορούν το 1949, δεν θα κάνουν καμία αναφορά στο γεγονός της επίσκεψης του Γάλλου ποιητή. Το περιοδικό ήδη από τα μέσα του 1947 είχε αλλάξει τόσο το σχήμα του, όσο και το περιεχόμενό του με μια στροφή επί το ακαδημαϊκότερον, θέλοντας να διατηρήσει έτσι κάποιες αποστάσεις από τον έως τότε στρατευμένο χαρακτήρα του. Στα 1949, με την αριστερά να τελεί υπό διωγμό, ακόμη και μια απλή αναφορά θα αποτελούσε (πιθανότατα) μια παρακινδυνευμένη κίνηση³⁷⁹.

Την μοναδική αναφορά που θα συναντήσουμε στον κεντρικό τύπο (μπορούμε άραγε να μιλάμε για «κέντρο» όταν αναφερόμαστε στην περίοδο αυτή;) είναι σε ένα άρθρο της εφημερίδας *Ελευθερία*, όπου συζητούνταν οι πιέσεις που ασκούσε το Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα στην γαλλική κυβέρνηση, για την πραγματοποίηση τετραμερών διαβουλεύσεων μεταξύ των «μεγάλων δυνάμεων», με απώτερο στόχο τον τερματισμό της αιματοχυσίας στην Ελλάδα³⁸⁰. Σχολιάζοντας τις αντιδράσεις του ΚΚΓ στην πρόταση αυτή, ο συντάκτης θα αναφερθεί σε άρθρο της Ουμανιτέ (επίσημο όργανο του ΚΚΓ), η οποία δημοσίευε φωτογραφίες «των επανελθόντων εκ του στρατηγείου των συμμοριτών Γάλλων διανοουμένων μεταξύ των οποίων ο κ. Ελύάρ» όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, ενώ κλείνοντας θα σχολιαστεί (αρνητικά) μια δήλωση του Ελύάρ: «ο τελευταίος αυτός ανεκοίνωσεν, επαναλαμβάνων τα γνωστά συκοφαντικά φληναφήματα, ότι ως επληροφορήθη εκφορτώνονται εις τον Πειραιά κιβώτια ασφυξιογόνων αγγλικών αερίων προοριζομένων να χρησιμοποιηθούν εναντίον των συμμοριτών»³⁸¹.

Το μόνο έντυπο που θα καλύψει συστηματικά όλο το χρονικό της επίσκεψης των Γάλλων διανοουμένων και πολιτικών θα είναι η εφημερίδα του ΔΣΕ, *Προς τη Νίκη*, η οποία και θα αφιερώνει εκτενή δημοσιεύματα γύρω από τις επισκέψεις της γαλλικής αντιπροσωπείας στα αρχηγεία του Βίτσι και του Γράμμου, αλλά και τις συναντήσεις με τους αγωνιστές των βουνών, καθώς και τις συνακόλουθες δηλώσεις τους. Στις ομιλίες και τους χαιρετισμούς τους και οι τέσσερις Γάλλοι διανοούμενοι

³⁷⁹ Για τον νέο αυτό χαρακτήρα του περιοδικού, καθώς και για τους λόγους που οδήγησαν σε αυτή την εξέλιξη βλ. Αγγέλα Καστρινάκη, «Διαπάλη και όσμωση», ό.π., σελ. 284-87.

³⁸⁰ Βλ. Σ. Θεοδώρου, «Οι Γάλλοι σοσιαλισταί ασκούν ισχυράν πίεσην», *Ελευθερία*, 19.6.1949, σελ. 1, 6.

³⁸¹ Ο.π., σελ. 6.

γενικά, και ο Πωλ Ελυάρ συγκεκριμένα, θα εκφράσουν προς τους αγωνιστές της «ελεύθερης δημοκρατικής Ελλάδας» την πλήρη στήριξη από την πλευρά τους, αλλά και από την πλευρά του γαλλικού λαού, καθώς και την αλληλεγγύη τους στον αγώνα που διεξάγουν για την ελευθερία, ενώ θα καταδικάσουν παράλληλα την ιμπεριαλιστική πολιτική στην Ελλάδα των Άγγλων και των Αμερικάνων.

Η αντιπροσωπεία καταφτάνει λοιπόν στους ορεινούς όγκους του Βίτσι στις 2 Ιουνίου του 1949. «Μια μεγάλη απόδειξη της συμπάθειας και της αγάπης των δημοκρατικών λαών για το κίνημά μας, είναι η επίσκεψη του Πωλ Ελυάρ, του Φάρζ, του Μπασσίς στην Ελεύθερη Ελλάδα»³⁸², θα προλογίσει ο συντάκτης του πρωτοσέλιδου άρθρου στην εφημερίδα *Προς τη Νίκη*, όπου και θα περιγράψει στη συνέχεια την εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε για την υποδοχή των Γάλλων διανοουμένων. Την αντιπροσωπεία θα υποδεχθεί σύσσωμη η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση (Π.Δ.Κ), ενώ ο Πωλ Ελυάρ θα είναι εκείνος που θα χαιρετίσει πρώτος, μέσα σε μια «συγκινητική ατμόσφαιρα», τους μαχητές, δίνοντας και τον τόνο της επίσκεψης : «Έχω ξαναπεί πολλές φορές και θα το πω και τώρα ότι οι ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΙΝΑΙ ΑΥΤΟΙ ΠΟΥ ΑΠΟΔΕΙΞΑΝ ΠΩΣ Η ΛΕΞΗ ΛΕΥΤΕΡΙΑ ΔΕΝ ΜΕΤΑΦΡΑΖΕΤΑΙ ΣΤΑ ΕΓΓΛΕΖΙΚΑ. Ήμουνα στην Ελλάδα και το '46. Γνώρισα το Λαό της Αθήνας και της Σαλονίκης. Όμως η τωρινή μου συγκίνηση είναι εντελώς διαφορετική»³⁸³. Αν στην επίσκεψή του το 1946 οι μομφές του ποιητή εναντίον της Αγγλικής πολιτικής στην Ελλάδα ήταν έμμεσες, στον προχωρημένο πλέον εμφύλιο η καταγγελία θα είναι άμεση.

Στην απάντηση εξάλλου του Γάλλου διανοουμένου, στην προσφώνηση του προέδρου της Π.Γ.Δ., συνταγματάρχη Παρτσαλίδη, μπορούμε να διακρίνουμε και την ένταση που είχε αρχίσει να προκαλεί ο Ψύχρος Πολέμος, μία από τις πρώτες εκδηλώσεις του οποίου μπορεί να θεωρηθεί ο ελληνικός εμφύλιος. Ο Ελυάρ στην απάντησή του θα εξισώσει τον τωρινό αγώνα με εκείνον που είχε διεξαγάγει ο ελληνικός λαός εναντίον των Ιταλών και των Γερμανών στα χρόνια του πολέμου, ενώ θα καταδικάσει παράλληλα τις προσπάθειες Άγγλων και Αμερικάνων να οδηγήσουν τον κόσμο σε μια νέα σύγκρουση: «Νικήσατε τους Ιταλούς και τους Γερμανούς, θα νικήσετε και όσους αγγλοσάξονες προσπαθούν να μετατρέψουν σε παγκόσμιο πόλεμο τον πόλεμο που σας κήρυξαν», θα υποστηρίξει ο Ελυάρ, ενώ αμέσως παρακάτω θα

³⁸² «Ενθουσιώδης υποδοχή των Γάλλων ηγετών από μέρους της Π. Δ. Κ του λαού και του στρατού», *Προς τη Νίκη*, αρ. φυλ. 107, 3.6.1949, σελ. 1.

³⁸³ Στο ίδιο.

τονίσει την σημασία της επερχόμενης νίκης των δημοκρατικών αγωνιστών για την διατήρηση της παγκόσμιας ειρήνης³⁸⁴. Στην ίδια απάντηση ο Ελύαρ θα κάνει ξεκάθαρο και τον σκοπό του ταξιδιού των Γάλλων αντιπροσώπων: «Σκοπός του ταξιδιού μας δεν είναι να διαπιστώσουμε μονάχα τι κάνετε, παρά να βοηθήσουμε την νίκη σας διαδηλώνοντας στον κόσμο αυτά που θα δούμε»³⁸⁵. Ο διχασμός πλέον δεν ήταν μόνο ελληνική υπόθεση.

Τις επόμενες ημέρες η γαλλική αντιπροσωπεία θα περιηγηθεί στα διάφορα οχυρά και θα παραβρεθεί στις δραστηριότητες των πυροβολαρχιών στο Βίτσι, ενώ θα παρακολουθήσει και διάφορες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, όπως μια θεατρική παράσταση, αλλά και μία ταινία του σκηνοθέτη Γ. Σεβαστίκογλου. Μάλιστα θα δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στο τελευταίο αυτό γεγονός, που υπήρξε «πράγματι ένα δυνατό κλείσιμο των εντυπώσεων της ημέρας», θέλοντας έτσι η εφημερίδα να τονίσει την πολιτιστική δραστηριότητα της «ελεύθερης Ελλάδας», ακόμη και μέσα στις δύσκολες και αντίξοες συνθήκες του πολέμου: «Μα τη μεγαλύτερη συγκίνηση την έδωσε στους ξένους αυτό το γεγονός: ότι εδώ στην ελεύθερη Ελλάδα, κοντά στις άλλες εκδηλώσεις του μαχόμενου λαού είδαν και κινηματογράφο. Το πρώτο Ελληνικό φιλμ»³⁸⁶.

Στις 6 Ιουνίου οι Γάλλοι διανοούμενοι θα παραστούν σε μια μεγάλη λαϊκή συγκέντρωση τριών χιλιάδων περίπου ανθρώπων, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της εφημερίδας, κάπου στην περιοχή του Βίτσι, όπου και πάλι θα τονιστεί ο σκοπός της επίσκεψής τους, αυτή τη φορά με μια δήλωση του Υβ Φάρζ: «μόλις φτάσουμε στο Παρίσι μπροστά σ' όλους τους λαούς θα ντροπιάσουμε τους αγγλοαμερικάνους ιμπεριαλιστές». Κατά την παραμονή της στο Βίτσι η αντιπροσωπεία θα συναντηθεί και με τις γυναίκες αγωνίστριες του ΔΣ, στις οποίες ο Ελύαρ θα αφιερώσει και ένα ποίημα-ύμνο στην θέλησή τους για ελευθερία, με τον τίτλο «Στις Ελληνίδες αδερφές μου»:

Αδελφές μου στην Ελλάδα, ω γυναίκες λεβέντρες
Μια συμμαχία κλείσατε στο θάνατο ενάντια
Ω ακριβές κι αθάνατές μου
Παίζεται τη ζωή σας
για να υπάρχει ζωή
Σίμωσε η μέρα ω αδελφές μου

³⁸⁴ Ο. π., σελ. 4.

³⁸⁵ Στο ίδιο.

³⁸⁶ «Από την περιοδεία της γαλλικής αντιπροσωπείας στην ελεύθερη Ελλάδα», *Προς τη Νίκη*, αρ. φυλ. 110, 6.6.1949, σελ. 5.

που θα γελάμε με τη λέξη πόλεμος, τη λέξη δυστυχία γιατί θα έχετε νικήσει³⁸⁷.

Στις 7 Ιουνίου η αντιπροσωπεία θα βρεθεί στο δεύτερο σταθμό της επίσκεψής της στα ορεινά συγκροτήματα του Γράμμου. Και εδώ οι εκδηλώσεις θαυμασμού και ενθουσιασμού από την πλευρά των αξιωματικών και των στρατιωτών του ΔΣ θα είναι, σύμφωνα πάντα με την εφημερίδα, ανάλογες με εκείνες στο Βίτσι. Ο Ελνάρ για ακόμη μία φορά πρώτος θα εκφωνήσει τον χαιρετισμό του στους αγωνιστές του Γράμμου, επαναλαμβάνοντας την πίστη του στην επερχόμενη νίκη του ΔΣ κατά των αγγλοαμερικάνων³⁸⁸.

Και στον Γράμμο, κατά την παραμονή τους οι Γάλλοι αριστεροί διανοούμενοι θα έρθουν σε επαφή με τους στρατιώτες του ΔΣ, στους οποίους δεν θα πάψουν να διαδηλώνουν την αλληλεγγύη τους στον αγώνα που διεξάγουν για την ελευθερία και τη δημοκρατία, ενώ ο Πωλ Ελνάρ, σε ομιλία του προς τα στρατεύματα θα προχωρήσει σε μια έκκληση για τον τερματισμό του αδελφοκτόνου πολέμου. «Απ' τη Γαλλία ξεκίνησε ένας μεγάλος ποιητής, μεγάλος άνθρωπος και φίλος της Ελλάδας. Κι ήρθε δω στις πρώτες γραμμές να μας πει λίγα λόγια για την συναδέλφωση και την ειρήνωση», θα γράψει η εφημερίδα, προλογίζοντας την δημοσίευση της ομιλίας του Ελνάρ.

Στον εμπυχωτικό του λόγο προς τους συγκεντρωμένους φαντάρους ο Γάλλος ποιητής θα εκφράσει τον θαυμασμό του για όλα όσα είδε στα βουνά της «ελεύθερης Ελλάδας», τονίζοντας την άρτια οργάνωση του ΔΣ, και θα καταγγείλει τον υποκινούμενο από τους αγγλοαμερικάνους εμφύλιο πόλεμο, κάνοντας έκκληση για τον άμεσο τερματισμό του. Ο Ελνάρ θα αναφερθεί και στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως της Μακρονήσου και άλλων τόπων: «όπου χιλιάδες πατριώτες βέβαιοι για τη νίκη σας υπομένουν κάθε μέρα τα βασανιστήρια και το θάνατο», θα πει, αντιπαραθέτοντας μάλιστα την εικόνα αυτή σε εκείνη των αιχμαλώτων που συνάντησε στο βουνό και στους οποίους οι στρατιώτες του ΔΣ φέρονται με πλήρη σεβασμό, ενώ δεν είναι λίγοι αυτοί, θα υποστηρίξει, που αποφασίζουν να περάσουν στις τάξεις του, αναγνωρίζοντας το δίκαιον του αγώνα του. «Σε όλο τον κόσμο οι απλοί άνθρωποι αγωνίζονται για την Ειρήνη. Ο καλός λαός της Ελλάδας γεμάτος δόξα βρίσκεται στην πρωτοπορία», θα καταλήξει στον λόγο του ο Ελνάρ³⁸⁹.

³⁸⁷ Πωλ Ελνάρ, «Στις ελληνίδες αδελφές μου», *Μαχήτρια*, αρ. φυλ. 14, 10.6.1949, σελ. 1.

³⁸⁸ «Οι Γάλλοι ηγέτες στον ελεύθερο Γράμμο», *Προς τη Νίκη*, αρ. φυλ. 112, 8.6.1949, σελ. 1, 4.

³⁸⁹ «Ο Πωλ Ελνάρ μίλησε με τον τηλεβόα στους φαντάρους», *Προς τη Νίκη*, αρ. φυλ. 116, 12.6.1949,

Τιμώντας το πρόσωπο του ποιητή και τις προσπάθειές του να γνωστοποιήσει με το παγκόσμιο κύρος του τον δίκαιο αγώνα που διεξάγεται στην Ελλάδα, ο ΔΣ θα απονεμίσει στον Ελυάρ, σε επίσημη τελετή, το παράσημο ανδρείας του σκοτωμένου στα πεδία των μαχών συνταγματάρχη Ανδρεάδη. Στον λόγο του για την περίπτωση, ο συνταγματάρχης Οικονόμου θα τονίσει τη μεγάλη σημασία της επίσκεψης των Γάλλων αντιπροσώπων για την αναγνώριση των αγώνων του ΔΣ, ενώ θα ζητήσει από τον ποιητή να τραγουδήσει στη Γαλλία τους αγώνες αυτούς. «Σας ευχαριστώ για το μετάλλιο. Νιώθω πως δε τ' αξίζω» ήταν η απάντηση του Ελυάρ, ο οποίος ωστόσο το αποδεχόταν «στο όνομα όλων των Γάλλων που παλεύουν και πίστεψαν όπως εσείς», ορκιζόμενος πως θα γνωστοποιούσε στη Γαλλία και σε όλο τον κόσμο την ιστορία του Ανδρεάδη, ενώ υπόσχονταν πως «όλον τον αγώνα σας, τα τραγούδια σας, την ψυχή σας, θα τα τραγουδήσουμε σ' όλη τη Γαλλία»³⁹⁰.

Ο Ελυάρ δεν ξέχασε την παραπάνω υπόσχεσή του, καθώς επιστρέφοντας στη Γαλλία συνέθεσε τα ποιήματα της συλλογής *Ma Grece rose de ma raison*, εμπνευσμένα από το ταξίδι του αυτό στην «ελεύθερη Ελλάδα». «Φεύγω και φυλάω στην καρδιά μου σαν διαμάντι την αξέχαστη θύμηση της σωματικής και ψυχικής σας υγείας, του ενθουσιασμού σας, της αδελφοσύνης σας, της πίστης σας για τη νίκη. Το μέλλον είναι δικό σας», ήταν τα τελευταία λόγια του Ελυάρ προς τους στρατιώτες του ΔΣ, στα οποία και εκφράζονταν με αισιοδοξία η πίστη του ποιητή για την τελική νίκη³⁹¹. Ωστόσο, οι ελπίδες του Γάλλου συγγραφέα για την «απελευθέρωση» της Ελλάδας θα διαψεύδονταν από την ολοκληρωτική ήττα που υπέστη, τον Αύγουστο του 1949, ο ΔΣ από τα στρατεύματα του Εθνικού Στρατού. Την απογοήτευση και την πικρία του για την διάψευση αυτή, ο ποιητής εξέφραζε άλλωστε σε ένα ποίημα της συλλογής με τον χαρακτηριστικό τίτλο «*Si la Grece etait delivree*» («Αν η Ελλάδα είχε απελευθερωθεί»)³⁹², κύκνειο άσμα ενός οράματος που είχε για την αγαπημένη του Ελλάδα, στο οποίο είχε πιστέψει από τον Δεκέμβρη του 1944 και το οποίο δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ.

σελ. 1, 4.

³⁹⁰ «Η γαλλική αντιπροσωπεία με τους αητούς του Γράμμου», *Προς τη Νίκη*, αρ. φυλ. 117, 13.6.1949, σελ. 1, 4.

³⁹¹ «Ο χαιρετισμός του Πωλ Ελυάρ στους μαχητές του Δ.Σ.Ε», *Προς τη Νίκη*, αρ. φυλ. 121, 17.6.1949, σελ. 1.

³⁹² βλ. «*Si Grece etait delivre*», στο Paul Eluard *Oeuvres Completes*, t. 2 (1945-52), Paris (Editions de la pleiade), 1968, σελ. 1352-53.

Ε. Αντί επιλόγου: οι εξελίξεις από το 1947 και μετά

Στο αφιερωματικό τεύχος για την επέτειο της 25^{ης} Μαρτίου του 1948, τα *Ελεύθερα Γράμματα* θα δημοσιεύσουν την απάντηση του γάλλου ποιητή Marcel Carrieres σε εκείνο το γράμμα που έστειλε το 1945 στη Γαλλία ο Γιάννης Ρίτσος:

Ελλάδα, πήραμε το γράμμα Σου,
Μήνυμα αγάπης που ξέφυγε από την καρδιά σου,
και δάκρυσαν τα μάτια μας
διαβάζοντας τις τρεμουλιαστές γραμμές που έγραψες στο πόδι
απλά, στα πεταχτά
σαν σε μια καλή φίλη. [...]

Από καιρό όμως κιάλας, στα μεσημβρινά σύνορα της Γαλλίας
το παλιό Τουλουζιάνικο αίμα με το Μαρσεγιέζικο μαζί
αδελφικά ανακατωμένα με το Ελληνικό (το ξέρεις)
έβραζαν στις φλέβες.
Κι ο λαός του Ος με μια καρδιά έσπαζε
τις γερμανικές αλυσίδες.

ενώ παρακάτω ο ποιητής θα αναφερθεί στους ένδοξους αγώνες της αντίστασης: *Εμείς ξέραμε καλά πως στο Μωριά! Στην Κρήτη καθώς και στην Θεσσαλία/ Τα Ελληνόπουλα ξέφυγαν στους αντάρτες! Απ' το αίμα τους πούχυναν μ' απλοχεριά για Σένα γεννιόταν η Λευτεριά*³⁹³.

Ακόμα λοιπόν και στον προχωρημένο εμφύλιο οι συνδέσεις και οι παραλληλισμοί ανάμεσα στην Ελλάδα και στη Γαλλία, που είχαμε δει να εγκαθιδρύονται με μια συγκεκριμένη ρητορική από την αριστερά λίγους μήνες μετά την απελευθέρωση, εξακολουθούν να προβάλλονται από τα *Ελεύθερα Γράμματα*. Όμως το ποίημα του Carrieres αποτελεί μάλλον την εξαίρεση παρά τον κανόνα, καθώς η πρόσληψη της γαλλικής αντιστασιακής λογοτεχνίας, την οποία με τόση θέρμη είχε υποδεχτεί το περιοδικό στα δυο πρώτα μετακατοχικά χρόνια, είχε ήδη αρχίσει να ανακόπτεται από τα μέσα του 1947. Βέβαια και κατά την χρονιά αυτή το περιοδικό θα συνεχίσει να «αποδεικνύει» το σταθερό του ενδιαφέρον για τις γαλλικές καλλιτεχνικές και ιδεολογικές ζυμώσεις. Η διαμάχη που είχε ξεσπάσει στους κόλπους των Γάλλων (αριστερών) διανοουμένων γύρω από το αιώνιο ζήτημα της μορφής και του περιεχομένου, θα απασχολήσει και τα *Ελεύθερα Γράμματα*. Με τη δημοσίευση

³⁹³ Marcel Carrieres, «Απάντηση στην Ελλάδα», *Ελεύθερα Γράμματα*, Περίοδος Β', τχ. 9, Μάρτιος 1948, σελ. 251.

του άρθρου «Καλλιτέχνες χωρίς ομοιομορφία», του Roger Garaudy, και τις απαντήσεις στα επόμενα τεύχη των Λουί Αραγκόν και Paul Herve, το περιοδικό έκρινε σκόπιμη την μεταφορά της συζήτησης και στην Ελλάδα, καθώς οι εγχώριοι καλλιτέχνες και συγγραφείς θα ωφελούνταν από τις απόψεις που διατυπώνονταν από «τους υπευθυνότερους πνευματικούς ανθρώπους της Γαλλίας», ενώ παράλληλα θα τους δινόταν και η ευκαιρία να παρακολουθήσουν «τα σημερινά ενδιαφέροντα της πνευματικής Γαλλίας γύρω από τα οποία “θορυβούν” απλώς οι υπαρξιστές»³⁹⁴.

Και κατά την διάρκεια του 1947 θα δημοσιευτούν κείμενα Γάλλων συγγραφέων, όπως το «Χαιρετισμός στην Ελλάδα» του Henri Guillemin και το «Ελληνικό φως» του Andre de Richaud ή το αντιστασιακό διήγημα του αριστερού Κλωντ Αβελίν, «Θόρυβοι». Ωστόσο η παρουσία της γαλλικής λογοτεχνίας και δη της αντιστασιακής έχει μειωθεί αισθητά, ενώ από το 1948 θα συναντήσουμε ελάχιστα πλέον κείμενα. Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε το ότι οι λίγοι σίχοι από το ποίημα του αριστερού Γάλλου Leon Moussinac, με τον τίτλο «Σ' έναν Έλληνα φίλο», θα δημοσιευτούν όχι στο κύριο σώμα του περιοδικού, αλλά στη δευτερεύουσα στήλη που συνήθως αναφερόταν στην ελληνική και ξένη πνευματική κίνηση, παρά το σημαντικό τους περιεχόμενο. Ο ποιητής, όπως οι περισσότεροι αριστεροί συμπατριώτες του κατά το παρελθόν, στους σίχους του άπλωνε αδελφικά το χέρι του στην Ελλάδα, εκφράζοντας την αλληλεγγύη του στις δύσκολες αυτές στιγμές, αναζητώντας τον φίλο του ζωντανό ή νεκρό:

Σου φέρνω μονάχα τον εαυτό μου.
Απλώνω τα φτωχά μου χέρια στο μέτωπό σου,
για να σου χαρίσω την φιλία μου.
Το στιλπνό απ' όλες τις ανθρώπινες νίκες μέτωπό σου,
Το στιλπνό από φως κι αίμα μέτωπό σου,
Το μέτωπο αυτό που ορθώνει τόσο ψηλά ολόκληρος ο λαός σου [...]

Ζωντανό ή πεθαμένο σε ψάχνω, φίλε μου,
Μέσα στη σιωπή με τους άπειρους αντίλαλους
Της Ελληνικής σου γης,
Σε χαιρετάω, φίλε μου, ζωντανό ή πεθαμένο³⁹⁵.

³⁹⁴ Βλ. την υποσημείωση στο Roger Garaudy, «Καλλιτέχνες δίχως ομοιομορφία», *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 62, 15.3.1947, σελ. 72. Η Καστρινάκη σχολιάζοντας την παραπάνω συζήτηση παρατηρεί ότι το περιοδικό κλίνει προς τις γαλλικές απόψεις τείνοντας έτσι να διαφοροποιηθεί εμμέσως από την σοβιετική θεώρηση των καλλιτεχνικών ζητημάτων, βλ. Αγγέλα Καστρινάκη, ό. π., σελ. 285-86.

³⁹⁵ Leon Moussinac, «Σ' έναν Έλληνα φίλο», *Ελεύθερα Γράμματα*, Περίοδος Β', τχ. 10-11, Μάιος-Ιούνιος 1948, σελ. 333.

Οι παραπάνω στίχοι, μαζί με το ποίημα του Carrières, αλλά και ένα αρχαιότεμο (ανέκδοτο) μονόπρακτο του Claudel με τον τίτλο «Ο κύκλωπας η το δάχτυλο μέσα στο μάτι»³⁹⁶, θα είναι και τα τελευταία κείμενα της γαλλικής λογοτεχνίας που αναφέρονται στην περίοδο του πολέμου ή που σχετίζονται με τις πολιτικές εξελίξεις στην μεταπολεμική Ελλάδα.

Στα λίγα τεύχη που θα εκδώσουν τα *Ελεύθερα Γράμματα* το 1949 και το 1950 δεν θα συναντήσουμε πλέον ούτε και τους λίγους στίχους από ποιήματα σαν του Moussinac, έστω και σε δευτερεύουσα θέση. Για την επίσκεψη Ελύάρ, το είδαμε, τον Ιούνιο του 1949 δεν θα γίνει καμία αναφορά, ενώ σχετικά με μια έκθεση που διοργάνωνε το Γαλλικό Ινστιτούτο τον Απρίλιο της ίδιας χρονιάς, με έργα που είχαν δωρίσει Γάλλοι καλλιτέχνες ως φόρο τιμής στην Ελλάδα της αντίστασης, το περιοδικό θα την προτείνει μεν στο κοινό του, ωστόσο δεν θα κάνει καμία νύξη στη θεματική της, παρά αόριστα θα μιλήσει για μια έκθεση σύγχρονων Γάλλων καλλιτεχνών³⁹⁷. Ενώ λοιπόν οι Γάλλοι αριστεροί διανοούμενοι συνέχιζαν να δείχνουν έμπρακτα το ενδιαφέρον τους για την κατάσταση στην Ελλάδα μέχρι και το τέλος του εμφυλίου, η γαλλική αντιστασιακή λογοτεχνία την ίδια περίοδο θα εκλείψει από το μοναδικό αριστερό έντυπο που επιβίωνε μέσα στην δίνη του εμφυλίου.

Στα δύο λοιπόν τελευταία χρόνια του πολέμου, σε μια περίοδο κατά την οποία γενικά τα λογοτεχνικά περιοδικά ενδιαφέρονταν όλο και λιγότερο για τα γεγονότα του πολέμου και της κατοχής (και ακόμη λιγότερο για τον εμφύλιο που μαίνονταν)³⁹⁸, τα *Ελεύθερα Γράμματα*, έχοντας από τα μέσα του 1947 χαμηλώσει τους τόνους της στράτευσης, θα σταματήσουν να ασχολούνται εντατικά και με την γαλλική αντιστασιακή λογοτεχνία. Έτσι π.χ. το 1949 το μόνο γαλλικό κείμενο που δημοσιεύεται στο περιοδικό θα είναι «Ο αγρός του κεραμέως» ενός μάλλον ελάσσονος συγγραφέα, του Andre Ruffat, με θέμα του μια δικαστική πλάνη και την εκδίκηση που παίρνει το θύμα της³⁹⁹. Παράλληλα σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη αυτή φαίνεται να έπαιξε και το γεγονός ότι το εγχώριο ρεύμα της αντιστασιακής λογοτεχνίας -για το οποίο το αντίστοιχο γαλλικό λειτουργούσε υπό

³⁹⁶ Σε υποσημείωση το περιοδικό αναφέρει ότι ο Κλωντέλ έγραψε το έργο αυτό το 1941, το θέμα του οποίου εμπνεύστηκε μετά την επίθεση της Ιταλίας τον οκτώβρη του 1940. Βλ. την εισαγωγική σημείωση στο Paul Claudel, «Ο κύκλωπας ή το δάχτυλο μέσα στο μάτι», *Ελεύθερα Γράμματα*, Περίοδος Β', τχ. 8, 15.2.1948, σελ. 224.

³⁹⁷ Βλ. «Η πνευματική κίνηση στην Ελλάδα», *Ελεύθερα Γράμματα*, Περίοδος Γ', τχ. 3-4, Μάρτιος-Απρίλιος 1949, σελ. 159.

³⁹⁸ Βλ. Αγγέλα Καστρινάκη, ό. π., σελ. 422-25.

³⁹⁹ Βλ. Andre Ruffat, «Ο αγρός του κεραμέως», *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π., σελ. 113-18.

μία έννοια, το είδαμε, «νομιμοποιητικά» κυρίως για τις επιθέσεις που δεχόταν από τα δεξιά- είχε αρχίσει να υποχωρεί από το 1947⁴⁰⁰. Αλλά και στη Γαλλία η συγκεκριμένη λογοτεχνική τάση μάλλον είχε αρχίσει να εξασθενεί ήδη από το 1946⁴⁰¹. Η σταδιακή ωστόσο απουσία της γαλλικής αντιστασιακής λογοτεχνίας από το περιοδικό, δεν συνεπάγεται και την έλλειψη ενδιαφέροντος για τις τρέχουσες πνευματικές εξελίξεις στην Γαλλία, καθώς οι θεωρητικές συζητήσεις στο περιοδικό θα περιστραφούν κυρίως γύρω από τα νέα ρεύματα του υπαρξισμού και του περσοναλισμού, για τα οποία η αριστερά είχε επιδείξει μια όχι ιδιαίτερω φιλική στάση⁴⁰².

Για τις πνευματικές εξελίξεις στην Γαλλία είχε αρχίσει να ενδιαφέρεται ξανά από τα μέσα του 1946⁴⁰³ η *Νέα Εστία* την οποία είχαμε δει στα 1945 να καταπιάνεται σχεδόν αποκλειστικά με την αγγλική λογοτεχνία. Βέβαια και την χρονιά αυτή οι προτιμήσεις του περιοδικού προσανατολιζόνταν σταθερά προς την πλευρά της αγγλικής λογοτεχνίας με μια σαφή προτίμηση στο αγγλικό (μοντερνιστικό) μυθιστόρημα. Έτσι λοιπόν το έτος θα ανοίξει με το διήγημα «Το στοιχειωμένο σπίτι» της Βιρτζίνια Γούλφ, ενώ στο ίδιο τεύχος θα ξεκινήσει η δημοσίευση του μυθιστορήματος «Σπάρκενμπροκ», του λησμονημένου σήμερα, αλλά ιδιαίτερα δημοφιλούς στον μεσοπόλεμο, Άγγλου μυθιστοριογράφου Τσάρλς Μόργκαν, σε μετάφραση του Αιμ. Χουρμούζιου⁴⁰⁴. Τώρα όμως που καταλάγιαζε η «καταιγίδα» της

⁴⁰⁰ Βλ. πιο αναλυτικά «Ακμή και παρακμή της αντιστασιακής τέχνης» στο Αγγέλα Καστρινάκη, ό. π., σελ. 277-8.

⁴⁰¹ Από τον Ιανουάριο του 1946 ο συνεργάτης των Φιλολογικών Χρονικών Κωστής Μεραιναίος ενημέρωνε το ελληνικό αναγνωστικό κοινό για την ανακοπή της τάσης του Resistencilisme στη Γαλλία. Βλ. Κ. Α. Μεραιναίος, «Επικαιρότητα και τέχνη», *Φιλολογικά Χρονικά*, τχ. 37, Ιανουάριος 1946, σελ. 21-3.

⁴⁰² Για την πρόσληψη του υπαρξισμού στην περίοδο αυτή βλ. «Ο υπαρξισμός» στο Αγγέλα Καστρινάκη, ό. π., σελ. 392-400.

⁴⁰³ Είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο ότι το περιοδικό είχε μεταφέρει την έρευνα «Η τέχνη και η εποχή» στην γαλλική πρωτεύουσα.

⁴⁰⁴ Ο Χουρμούζιος, που όπως είδαμε επιζητούσε το άνοιγμα της ελληνικής λογοτεχνίας στην Αγγλία, παρουσιάζοντας στο τεύχος που ακολούθησε την πρώτη δημοσίευση της μετάφρασής του τον Άγγλο μυθιστοριογράφο στο κοινό, θα παραδεχτεί ότι ο Μόργκαν είχε γίνει γνωστός στην Ελλάδα μέσω της Γαλλίας, καθώς οι Έλληνες συγγραφείς αλλά και το αναγνωστικό κοινό είχαν συνηθίσει να βλέπουν τον κόσμο «με ματογυάλια γαλλικά». Βέβαια για τον Χουρμούζιο το αποκορύφωμα της γαλλικής επιρροής έφτασε στο αποκορύφωμά του στο μεσοπόλεμο, όμως την εποχή που γράφει το άρθρο ο ίδιος θεωρεί ότι έχουν φανεί και τα πρώτα σημάδια χειραφετησης. Βλ. Αιμ. Χ. «Ο Κάρολος Μόργκαν», *Νέα Εστία*, τχ. 445, 15.1.1946, σελ. 118-20. Πάντως την ίδια χρονιά το όνομα του Μόργκαν θα αναφερθεί και στα *Ελεύθερα Γράμματα*, μέσα από ένα άρθρο του διευθυντή των *Les Lettres Francaises*, Κλώντ Μοργκάν. Ο Γάλλος αντιστασιακός συγγραφέας έψεγε τον Άγγλο συνονόματό του για την αντίδρασή του στη διαγραφή από την Εθνική Ένωση Συγγραφέων του Ρενέ Λαλού, ο οποίος είχε εκδώσει μια ανθολογία Γάλλων ποιητών, στην οποία περιλαμβάνονταν και το όνομα του γνωστού εθνικιστή και στη συνέχεια υποστηρικτή των Γερμανών Σαρλ Μορράς. Ο Μοργκάν θα επισημάνει στον Άγγλο συγγραφέα ότι η χώρα του δεν είχε γνωρίσει την γερμανική καταπίεση, έτσι ώστε να είναι σε θέση να κρίνει μια τέτοια κίνηση, από τη στιγμή μάλιστα που οι

resistance, για να θυμηθούμε τον Καραντώνη, και στον γαλλικό πνευματικό ορίζοντα έκαναν την εμφάνισή τους νέα λογοτεχνικά ρεύματα, το περιοδικό σταδιακά θα επανακτήσει το χαμένο ενδιαφέρον του για την γαλλική καλλιτεχνική κίνηση.

Στο πρώτο τεύχος του 1947 θα ξεκινήσει η δημοσίευση μιας σειράς δοκιμίων του Ροζέ Μιλλιέξ με τον γενικό τίτλο «Σύγκρουση ιδεών στη Γαλλία», όπου ο Γάλλος διανοούμενος παρουσίαζε διαδοχικά σε τρία μέρη τις συγκρουόμενες τάσεις του σύγχρονου γαλλικού μαρξισμού, του περσοναλισμού και του υπαρξισμού. Παράλληλα από την χρονιά αυτή η εκπροσώπηση κειμένων της γαλλικής λογοτεχνίας θα αυξηθεί αισθητά, με τον Γιώργο Πράτσικα να μεταφράζει και να παρουσιάζει στο αναγνωστικό κοινό έργα σύγχρονων Γάλλων πεζογράφων, όπως του Michel Robida, του Rene Masson, του Jean-Jacques Gautier, οι οποίοι δεν είχαν είτε ενεργά, είτε θεματικά, καμία σχέση με την αντίσταση. Ωστόσο το περιοδικό θα παρουσιάσει και έναν συγγραφέα, τον David Rousset, ο οποίος είχε βρεθεί κατά την περίοδο του πολέμου αιχμάλωτος σε γερμανικό στρατόπεδο συγκεντρώσεως και κατέγραψε τις οδυνηρές εμπειρίες του στο έργο «Στρατόπεδα συγκεντρώσεως», από το οποίο και ο Πράτσικας θα μεταφράσει ορισμένα αποσπάσματα. Τέλος από τον Ιούλιο της ίδιας χρονιάς θα ξεκινήσει και η δημοσίευση της εκτενούς μελέτης του Τάκη Παπατζώνη με τον τίτλο «Η σύγχρονη γαλλική ποίηση (1900-1947)», παρόλο που ο συγγραφέας δεν θα καταφέρει να ολοκληρώσει την επισκόπησή του για προσωπικούς λόγους.

Ωστόσο το ρεύμα εκείνο που θα απασχολήσει κυρίως την *Νέα Εστία* από το 1947 θα είναι ο υπαρξισμός, απέναντι στον οποίο όμως το περιοδικό φαίνεται να διατηρούσε μια αμφίθυμη στάση. Έτσι θα συναντήσουμε κείμενα πολεμικής, όπως αυτό της Λιλίκας Νάκου, η οποία επιτίθεται στο ρεύμα διαβεβαιώνοντας τους Έλληνες φίλους της Γαλλίας ότι το απαισιόδοξο κίνημα, που δικαίως βάλλουν εναντίον του, δεν έχει επηρεάσει την υγιή πολιτισμική ζωή της χώρας⁴⁰⁵. Θα συναντήσουμε όμως και κείμενα που θα δουν θετικά τον υπαρξισμό, όπως αυτό του Στέλιου Ξεφλούδα, ο οποίος και θα υπερασπιστεί τον Σαρτρ, ως λογοτέχνη τουλάχιστον, στις διάφορες επικρίσεις που διατυπώνονται εναντίον του⁴⁰⁶. Επίσης να

Άγγλοι με τη σειρά τους μεταβλήθηκαν σε «σπορείς της καταπίεσης», στηλιτεύοντας με αρκετή ειρωνεία την σιωπή των Αγγλων πνευματικών για την κατάσταση στην Ελλάδα: «Γιατί επιτέλους κοιταχτείτε μέσα σε έναν καθρέπτη [...] Σ' εσάς χρωστάμε την σκανδαλώδη παρουσία στο Παρίσι του πρωθυπουργού της Ελλάδας Τσαλδαρη», ενώ κατέληγε «Και μια κι αγαπάτε τη Γαλλία περιμένουμε να σηκώσετε τη φωνή σας για να υπερασπίσετε τη λευτεριά του ελληνικού λαού». Βλ. Κλώντ Μοργκάν, «Ο αστραφτερός καθρέφτης», *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 52, 1.10.1946, σελ. 285.

⁴⁰⁵ Λ. Νάκου, «Ο Sartre, ο εξιστενσιαλισμός και η αληθινή Γαλλία», *Νέα Εστία*, τχ. 476, σελ. 525-527.

⁴⁰⁶ Στέλιος Ξεφλούδας, «Η λογοτεχνία του υπαρξισμού και οι επικριτές της», *Νέα Εστία*, τχ. 501, 15.5.1948, σελ. 656-58.

σημειώσουμε ότι το περιοδικό θα δημοσιεύσει και λογοτεχνικά κείμενα του Σαρτρ όπως τα διηγήματα «Ο τοίχος» και «Το δωμάτιο». Πάντως ακόμη και στο προχωρημένο 1947, ο Κλέων Παράσχος θα επιμείνει ότι έχει έρθει πια ο καιρός για το ελληνικό αναγνωστικό κοινό να γνωρίσει καλύτερα την αγγλική λογοτεχνία και συγκεκριμένα το αγγλικό μυθιστόρημα, μετά από την πολύχρονη «δυναστεία» του γαλλικού μυθιστορήματος⁴⁰⁷.

Μπορεί λοιπόν η γαλλική αντιστασιακή λογοτεχνία να χάνεται από το μοναδικό αριστερό έντυπο που επιβίωνε μέσα στην δίνη του εμφυλίου, ωστόσο, όπως είδαμε, οι Γάλλοι διανοούμενοι δεν έπαψαν να στηρίζουν ηθικά και έμπρακτα την ελληνική υπόθεση, μέχρι και το τέλος του πολέμου. Και στα χρόνια που ακολούθησαν την λήξη του, οι Έλληνες συγγραφείς δεν σταμάτησαν να εκφράζουν το ενδιαφέρον τους για την γαλλική αντιστασιακή λογοτεχνία. Ο Κοσμάς Πολίτης π.χ. θα μεταφράσει το 1953, την συλλογή διηγημάτων του Λουί Αραγκόν με τον τίτλο *Σκλαβιά και μεγαλείο*, της οποίας τα περισσότερα διηγήματα είχαν γραφτεί και κυκλοφορήσει παράνομα στη Γαλλία κατά την διάρκεια του πολέμου⁴⁰⁸.

Στην κίνηση αυτή του Κοσμά Πολίτη να μεταφράσει στην εξίσου ταραγμένη μετεμφυλιακή περίοδο ορισμένα από τα διηγήματα της συλλογής αυτής⁴⁰⁹ -στα οποία ο Γάλλος κομμουνιστής συγγραφέας, με ιδιαίτερο χιούμορ, περιέκλεινε τους τετράχρονους αγώνες των απλών, καθημερινών Γάλλων ενάντια στην «νύχτα» που είχε πέσει στην χώρα τους- ίσως μπορούμε να εντοπίσουμε και τους βαθύτερους λόγους για τους οποίους ένα τμήμα της ελληνικής λογοτεχνίας είχε έρθει σε τόσο στενή επαφή με την γαλλική αντιστασιακή λογοτεχνία. Στα κείμενά της οι Έλληνες αριστεροί συγγραφείς και διανοούμενοι, καθώς και το αναγνωστικό κοινό, διέκριναν τα ίδια επίπονα βιώματα, τις ίδιες δυσκολίες, αλλά και τα ίδια ιδανικά για τα οποία

⁴⁰⁷ Κλέων Παράσχος, «Καινούριοι και παλιοί κόσμοι», *Νέα Εστία*, τχ. 469, 15.1.1947, σελ. 97-8.

⁴⁰⁸ Βλ. Λουί Αραγκόν, *Σκλαβιά και μεγαλείο*, μτφ. Κοσμάς Πολίτης, Αθήνα (Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος), 1988. Ο τόμος διηγημάτων είχε κυκλοφορήσει για πρώτη φορά στην Ελλάδα το 1953 από τις εκδόσεις Σύγχρονα Βιβλία. Αντίτυπο της πρώτης γαλλικής έκδοσης (*Servitude et grandeur des Français: scenes des annees terribles*) υπάρχει στην βιβλιοθήκη Γιώργου Πετρή, που βρίσκεται στις κλειστές συλλογές της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Κρήτης στο Ρέθυμνο.

⁴⁰⁹ Ο Πολίτης από τα επτά διηγήματα της συλλογής επιλέγει να μεταφράσει μόνο τα εξής τέσσερα: «Συναπαντήματα», «Οι καλοί γείτονες», «Εξομολόγηση 1943» και «Ο βαλτός», ενώ τα υπολοιπα τρία που δεν μετέφρασε είναι «Le collaborateur», «Le droit romain n' est plus» και «Jeunes gens». Φαίνεται ότι η επιλογή του Πολίτη κινήθηκε με βάση το ύφος των κειμένων, καθώς τα διηγήματα που μεταφράστηκαν διακρίνονται για το ιδιαίτερο χιούμορ με το οποίο ο αφηγητής παρουσιάζει την «συνεργασία» π.χ. ενός καθολικού ιερέα και ενός αντιστασιακού, ο οποίος είχε κρυφτεί στο εξομολογητήριο μετά από μια πράξη σαμποτάζ εναντίον γερμανικών θέσεων στην περιοχή. Τα διηγήματα που άφησε απέξω ο Πολίτης, ένα τουλάχιστον από αυτά («Le collaborateur») διακρίνεται για την κωμική του διάθεση, ωστόσο και τα τρία περιέχουν καταλήγουν βίαια με τον θάνατο ή την εκτέλεση κάποιου χαρακτήρα.

είχαν αγωνιστεί κατά την διάρκεια της τετράχρονης σκλαβιάς. Η σχέση όμως, όπως επιχειρήσαμε να δείξουμε και στην παρούσα εργασία, υπήρξε υπό μία έννοια αμφίδρομη, καθώς με την σειρά τους οι Γάλλοι διανοούμενοι, στον αγώνα που συνέχισε να διεξάγει η ελληνική αριστερά, αναγνώριζαν εξίσου τα ίδια βιώματα και τα ίδια ιδανικά, για τα οποία είχαν παλέψει και οι ίδιοι στα χρόνια της «βαρβαρότητας».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. Πηγές

α) Άρθρα-Δοκίμια

Βιβλία-Ημερολόγια

Αντρέας Καραντώνης, *Πνευματική Ελευθερία*, Αθήνα (Εκδόσεις Άλφα), 1947

Ροζέ Μιλλιέξ, *Ημερολόγιο και μαρτυρίες του πολέμου και της κατοχής*, Αθήνα (Θεμέλιο), 1982,

Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ε΄: 1 Γενάρη 1945-19 Απρίλη 1951*, Αθήνα (Ίκαρος), 1986

Εφημερίδες

Ελευθερία

«Οι Γάλλοι διανοούμενοι: συνεργάτες του εχθρού και ήρωες της αντιστάσεως: Α΄», 17.2.1945, σελ. 3.

«Οι Γάλλοι διανοούμενοι: συνεργάτες του εχθρού και ήρωες της αντιστάσεως: Β΄», 20.2.1945, σελ. 3.

Σ. Θεοδώρου, «Οι Γάλλοι σοσιαλισταί ασκούν ισχυράν πίεσην», 19.6.1949, σελ. 1, 6

Ελεύθερη Ελλάδα

«Στο περιθώριο», 12.8.1947, σελ. 4

Ριζοσπάστης

Μάρκος Αυγέρης, «Η διεθνής λογοτεχνία της αντίστασης», 1. 1. 1946, σελ. 2

Γιώργης Λαμπρινός, «Καλοί και άσπονδοι φίλοι μας», 19.9.1946, σελ. 4

Γ. Μαρουδής, «Η αριστοκρατική αισθητική και η τέχνη της αντίστασης: απάντηση σε μια πρόκληση», 7.4.1946, σελ. 3

Κοσμάς Πολίτης, «Οι Βρετανοί φίλοι μας», 19.9.1946, σελ. 4

Β. Ρογκόφ, «Με τους Άγγλους συγγραφείς Ουέλς και Πρίσλεϋ», 19.9.1946, σελ. 4

«Ο Πωλ Ελυάρ στην Αθήνα», 22.5.1946, σελ. 1

«Ο Πωλ Ελυάρ στην Καισαριανή», 25.5.1946, σελ. 1

«Συνεδρίαση 4^η Οκτώβρη του 7^{ου} Συνεδρίου του Κ. Κ. Ε.», 9.10.1945, σελ. 1

Προς τη Νίκη

«Από την περιοδεία της γαλλικής αντιπροσωπείας στην ελεύθερη Ελλάδα», αρ. φύλ. 110, 6.6.1949, σελ. 5

«Ενθουσιώδης υποδοχή των Γάλλων ηγετών από μέρος της Π. Δ. Κ του λαού και του στρατού», αρ. φύλ. 107, 3.6.1949, σελ. 1

«Η γαλλική αντιπροσωπεία με τους αητούς του Γράμμου», αρ. φύλ. 117, 13.6.1949, σελ. 1, 4

«Ο Πωλ Ελυάρ μίλησε με τον τηλεβόα στους φαντάρους», αρ. φύλ. 116, 12.6.1949, σελ. 1, 4

«Ο χαιρετισμός του Πωλ Ελυάρ στους μαχητές του Δ.Σ.Ε», αρ. φύλ. 121, 17.6.1949, σελ. 1

«Οι Γάλλοι ηγέτες στον ελεύθερο Γράμμο», αρ. φύλ. 112, 8.6.1949, σελ. 1, 4

Περιοδικά

Ελεύθερα Γράμματα

Λουί Αραγκόν, «Ο Μαξίμ Γκόργκι», τχ. 55, 15.11.1946, σελ. 1

Κώστας Βάρναλης, «Γαλλία», τχ. 10, 13.7.1945, σελ. 1

Ελληνογαλλική Ένωση Νέων, «Ελλάδα-Γαλλία», τχ. 10, 13.7.1945, σελ. 12

Πωλ Ελυάρ, «Διανόηση κι αντίσταση», τχ. 44, 1.6.1946, σελ. 153-54

«Ο ποιητής», τχ. 45, 15.6.1946, σελ. 171

«Σικελιανός», τχ. 45, 15.6.1946, σελ. 177

- Θράσος Καστανάκης, «14 Ιουλίου», τχ. 10, 13.7.1945, σελ. 1
- Ροζέ Μιλλιέξ, «Οι αθάνατες αρχές του 1789», τχ. 10, 13.7.1945, σελ. 8
- Κλώντ Μοργκάν, «Ο αστραφτερός καθρέφτης», τχ. 52, 1.10.1946, σελ. 285.
- Ασημάκης Πανσέληνος, «Τσώρτσιλ», τχ. 13, 3.8.1945, σελ. 1
- Νίκος Παππάς, «Πωλ Ελύάρ», τχ. 44, 1.6.1946
- Γιάννης Σφακιανάκης, «Αγωνιστική τέχνη», τχ. 5, 9.6.1945, σελ. 7
- Δημήτρης Φωτιάδης, «Ο ποιητής-ο άνθρωπος», τχ. 44, 1.6.1946, σελ. 160
- «Συντριβή», τχ. 13, 3.8.1945, σελ. 1
- Φούλα Χατζιδάκη-Πορφυρογένη, «Ταξιδεύοντας με τον Ελύάρ», τχ. 46, 1.7.1946, σελ. 191
- «Εμείς;», τχ 7, 23.6.1945, σελ. 2
- «Η Πνευματική Ζωή», τχ 2, 12.5.1945, σελ. 14
- «Η Πνευματική Ζωή», τχ 18, 7.9.1945, σελ. 15
- «Η πνευματική κίνηση στην Ελλάδα», Περίοδος Γ', τχ. 3-4, Μάρτιος-Απρίλιος 1949, σελ. 159
- «Η υποδοχή του Ελύάρ», τχ. 44, 1.6.1946, σελ. 159
- «Ο Πωλ Ελύάρ στην Αθήνα», τχ. 44, 1.6.1946, σελ. 159
- «Οι Γάλλοι διανοούμενοι», τχ. 40, 5.4.1946, σελ. 103
- «Οι νέοι μας», τχ 2, 12.5.1945., σελ. 10
- «Χρονικά: Ο ποιητής», τχ. 44, 1.6.1946, σελ. 152
- «Χρονικά: οι Γάλλοι διανοούμενοι», τχ. 22, 5.10.1945, σελ.1

Καλλιτεχνικά Νέα

- Ροζέ Μιλλιέξ, «Ένας χρόνος γόνιμος σε πνευματική κίνηση στην Ελλάδα», τχ. 17, 2.10.1943, σελ. 3

Νέα Εστία

- Α., «Η αγγλική πνευματική ζωή και ο πόλεμος», τχ. 308, 15.10.1939, σελ. 1415-16
- Α., «Οι Γάλλοι διανοούμενοι και ο πόλεμος», τχ. 307, 1.10.1939, σελ. 1357-58
- Χ. «Οι Γερμανοί διανοούμενοι κι ο πόλεμος», τχ. 310, 15.11.1939, σελ. 1573
- Γ. Γεωργιάδη-Αρνάκη, «Η αγγλική λογοτεχνία του Μεσαίωνα», τχ. 421-26 σελ. 94-96.
- Κ. Θ. Δημαράς, «Το νόημα μιας γιορτής», τχ. 434, 15.7.1945, σελ. 599-60
- Έλλη Λαμπρίδη, «Ο βρετανικός λαός και η Ελλάδα», τχ. 434, 15.7.1945, σελ. 586-87
- Λ. Νάκου, «Ο Sartre, ο εξιστενσιαλισμός και η αληθινή Γαλλία», τχ. 476, σελ. 525-527
- Στέλιος Ξεφλούδας, «Η λογοτεχνία του υπαρξισμού και οι επικριτές της», τχ. 501, 15.5.1948, σελ. 656-58
- Κλέων Παράσχος, «Καινούριοι και παλιοί κόσμοι», τχ. 469, 15.1.1947, σελ. 97-8
- Γιώργος Πράτσικας, «Γαλλία: λογοτεχνική και καλλιτεχνική επισκόπηση», τχ. 428, 15.4.1945, σελ. 200-1
- Γιώργος Πράτσικας, «Louis Gillet», τχ. 396, 1.12.1943, σελ. 1427-28
- Γιώργος Πράτσικας, «Ξένη πνευματική ζωή: Γαλλία», τχ. 406, 1.5.1944, σελ. 460-62
- Μαρίνος Σιγουρός, «Η ένωση των εφτά νησιών, τχ. 32, 16.6.1945, 438-442
- Άγγελος Σικελιανός, «Ποιο το δράμα της Γαλλίας στο επίπεδο του πνεύματος», τχ. 327, 1.8.1940, σελ. 916-19
- Πέτρος Χάρης, «Η Εβδομάδα του Σαίξπηρ», τχ. 419-420, Δεκέμβριος 1944, σε, 940-41
- «Ένας τιμητής χωρίς μνήμη», τχ. 440, 15.10.1945, σελ. 905-06
- «Πνευματικοί δεσμοί», τχ. 430, 15.5.1945, σελ. 347
- «Τα βιβλία: Βερκόρ: Η σιωπή της θάλασσας-Μπεκ: Μακέγιεφκα-Μπλοκ: Οι δώδεκα», τχ. 457, 15.7.1945, σελ. 757-60
- Γιάννης Χατζίνης, «Vercors: Η Σιωπή της θάλασσας», τχ. 439, 1.10.1945, σελ. 861-62

Αιμ. Χουρμούζιος, «Η Γαλλία αναζητεί τον νέον εαυτό της», 1.10.1940, τχ. 331, σελ. 1172-1885

«Η λογοτεχνία μας στην Αγγλία», τχ. 436, 15.8.1945, σελ. 721

«Ο Κάρολος Μόργκαν», τχ. 445, 15.1.1946, σελ. 118-20

John Waller, «Ένας ποιητής του σημερινού πολέμου», *Νέα Εστία*, τχ. 429, 1.5.1945, σελ. 230

Τα Νέα Γράμματα

Οδυσσέας Ελύτης, «Απολογισμός και νέο ξεκίνημα», Περίοδος Β΄, τχ. 5-6, Ιούλιος 1945, σελ. 349-61

Νέα Ζωή

Κώστας Αξελός, «Η νεολαία στη γαλλική επανάσταση», τχ. 7, 1.7.1945, σελ. 245-47

Ροζέ Μιλλιέξ, «Aragon poete français» τχ. 7, 1.7.1945, σελ. 241-42

Γιάννης Μοναστηριώτης, «Η επίδραση της γαλλικής επανάστασης στην Ελλάδα και στην Ευρώπη», τχ. 7, 1.7.1945, σελ. 219, 239

Νίκος Σβορώνος, «Πρώτες προσπάθειες των Ελλήνων για την εθνική και πολιτική τους ανεξαρτησία», τχ. 7, 1.7.1945, σελ. 218

«Ένας κι ο ίδιος πάντα λαός», τχ. 7, 1.7.1945, σελ. 244,247

«Η προσχώρηση του Pablo Picasso στο ΚΚ Γαλλίας», τχ. 2, 15.4.1945, σελ. 36-7

Νεανική Φωνή

[Ροζέ Μιλλιέξ], «Μερικές πληροφορίες πάνω στην πνευματική κίνηση της Γαλλίας», φ. 3, Πρωτοχρονιά 1944, σελ. 61-3

[Ροζέ Μιλλιέξ], «Νέα από τη Γαλλία», φ. 7, Ιούνιος 1944, σελ. 192

Νεοελληνικά Γράμματα

R. A. Close, «Πως γνώρισα την Ελλάδα», 21.12.1940, τχ. 212, σελ. 1,2

Γ. Λαμπρινός, «Το δράμα της Γαλλίας», τχ. 203, σελ. 3

Κλέων Παράσχος, «Γύρω από το γαλλικό δράμα: η ευθύνη των ανθρώπων του πνεύματος», 5.5.1940, τχ. 201, σελ. 7,10

Δημήτρης Φωτιάδης, «Το ερώτημα», 9.9.1939, τχ. 145, σελ. 1

Τετράδιο

Νίκος Εγγονόπουλος, «Ο Πικασσό ποιητής», *Τετράδιο Δεύτερο*, Αύγουστος-Σεπτέμβρης 1945, σελ. 63

Φιλολογικά Χρονικά

Κ. Α. Μεραιναίος, «Επικαιρότητα και τέχνη», τχ. 37, Ιανουάριος 1946, σελ. 21-3

«Σημειώματα: Εκδόσεις Μεσονυχτίου», τχ. 30-31, 1-15.7.1945, σελ. 298

«Οι πνευματικοί άνθρωποι» σελ. 297-98

«Μια διαμαρτυρία», τχ. 33, 15.9.1945, σελ. 401

β) Λογοτεχνικά κείμενα

Βιβλία

Λουί Αραγκόν, *Σκλαβιά και μεγαλείο*, μτφ. Κοσμάς Πολίτης, Αθήνα (Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος), 1988

Βερκόρ, *Η σιωπή της θάλασσας*, μτφ. Τατιάνα Γκρίτση-Μιλιέξ, Αθήνα (Ε.Λ.Ι.Α) 1981 [1945]

Paul Eluard *Oeuvres Completes*, t. 2 (1945-52), Paris (Editions de la pleiade), 1968

Ροζέ Μιλλιέξ, *Αφιέρωμα στην Ελλάδα*, Αθήνα (Κέδρος), 1980

Εφημερίδες

Μαχήτρια

Πωλ Ελυάρ, «Στις ελληνίδες αδελφές μου», αρ. φύλ. 14, 10.6.1949, σελ. 1

Ριζοσπάστης

Λουί Αραγκόν, «Του ποιητή στο κόμμα του», μτφρ. Ε. Κ., 19.6.1946, σελ. 4

Περιοδικά

Ελεύθερα Γράμματα

Γκυγιώμ Απολλιναιρ, «Λάζαρος», μτφ. Νίκος Δ. Παππάς, τχ. 13, 3.8.1945, σελ. 11

Λουί Αραγκόν, «Τα βαλτονέρια πάνω στη γη», μτφ. Στρατής Τσίρκας, τχ. 42, 1.5.1946, σελ. 129

William Rose Bennett, «Καγκελαρία του Ράιχ, Μάιος 1945», μτφρ. Πλάτωνας Μουσαίος, τχ. 13, 3.8.1945, σελ. 11

Νικηφόρος Βρεττάκος, «Στον Πωλ Ελυάρ», τχ. 44, 1.6.1946, σελ. 161

Marcel Carrieres, «Απάντηση στην Ελλάδα», Περίοδος Β', τχ. 9, Μάρτιος 1948, σελ. 251

Πωλ Κλωντέλ, «Ο κύκλωπας ή το δάχτυλο μέσα στο μάτι», Περίοδος Β', τχ. 8, 15.2.1948, σελ. 224.

Πωλ Ελυάρ, «Οι χθεσινοί νικητές θα χαθούν», μτφ. Τ. Ελευθεριάδης, τχ. 18, 7.9.1945, σελ. 9

«Το κοιμητήρι των τρελών», μτφ. Άρης Δικταίος, τχ. 13, 3.8.1945, σελ. 11

«Τον Απρίλη του 1944 το Παρίσι ανάσαινε ακόμη», μτφ. Γιώργος Βελιώτης, τχ. 45, 15.6.1946, σελ. 171

Μαϊακόφσκυ, «Συνομιλία με τον Πύργο του Άιφελ», μτφρ. Γαλάτεια Καζαντζάκη, τχ. 13, 3.8.1945, σελ. 10

Μάρκου Μπλανπέν, «Χωριάτικο του 1944», τχ 2, 12.5.1945., σελ. 11

Leon Moussinac, «Σ' έναν Έλληνα φίλο», Περίοδος Β', τχ. 10-11, Μάιος-Ιούνιος 1948, σελ. 333

Νίκος Δ. Παππάς, «Στον αγγλικό λαό», τχ. 13, 3.8.1945, σελ.9

Γιάννης Ρίτσος, «Γράμμα στη Γαλλία», τχ. 10, 13.7.1945, σελ. 9

«Πωλ Ελνάρ», τχ. 44, 1.6.1946, σελ. 161

Andre Ruffat, «Ο αγρός του κεραμέως», Περίοδος Γ', τχ. 3-4, Μάρτιος-Απρίλιος 1949, σελ. 159.

Νέα Εστία

[Louis] Aragon, «Οι πασκαλιές και τα ρόδα», μτφ. Αλέξανδρος Μπάρας, τχ. 442, 15.11.1945, σελ. 1022.

Πωλ Ελνάρ, «Κουράγιο», μτφ. Κ. Ζαρούκας, τχ. 450, 1.4.1945, σελ. 413

«Μια μόνη σκέψη», μτφ. Νάσος Δετζώρτζης, 1.5.1943, τχ. 380, σελ. 387-88

William Ernest Henley, «Ακατάκτητος», μτφ. Μ. Καραγάτσης, τχ. 428, 15. 4.1945, σελ. 164

Max Jacob, «Επίσκεψη», μτφ. Γιώργος Πράτσικας, τχ. 407, 15.5.1944, σελ. 496

«Μέσα στο σιωπηλό δάσος», μτφ. Γιώργος Πράτσικας τχ. 407, 15.5.1944, σελ. 496

Andrew Leathom, «Καημός», μτφ. Μ. Καραγάτσης, τχ. 428, 15. 4.1945, σελ. 163

Τζέημς Τζόυς, «Ο νεκρός», μτφρ. Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη, τχ. 421-426, Ιανουάριος-Μάρτιος 1945, σελ. 48-51

Τα Νέα Γράμματα

Πωλ Ελνάρ, «Η νίκη της Guernica», μτφρ. Οδυσσέας Ελύτης, Περίοδος Β', τχ. 5-6, Ιούλιος 1945, σελ. 363-65

«Υπάρχουμε», μτφρ. Οδυσσέας Ελύτης, Περίοδος Β', τχ. 5-6, Ιούλιος 1945, σελ. 366-67

Νέα Ζωή

Πώλ Ελνάρ, «Αθήνα», τχ. 3, 1.5.1945, σελ. 49

Ροδόλφος Κράους, «Γαλλία, να σε, ξανά!», τχ. 7, 1.7.1945, σελ. 240

Γ. Στρατήγη, «Ελλάς και Γαλλία», τχ. 7, 1.7.1945, σελ. 240-1

«Ce chand de Maquis-To τραγούδι του Μακί», τχ. 1, 25.3.1945, σελ. 21

«Τα κοσμολάλητα μπουρλοτιέρικα τραγούδια της γαλλικής επανάστασης», τχ. 7, 1.7.1945, σελ. 221-224

«1276 χρόνια πριν απ' τη Μασσαλιώτιδα», τχ. 7, 1.7.1945, σελ. 220

Νεοελληνικά Γράμματα

Νίκος Καζαντζάκης, «Αγγλία», 21.12.1940, τχ. 212, σελ. 1, 6

Θράσος Καστανάκης, «Ο εγγονός του Γκούργκου», 8.3.1941, τχ. 223, σελ. 2.

«Ο πατέρας του Μονεστιά», 22.3.1941, τχ. 225, σελ. 1

«Οι αναμνήσεις του Γιουστίνου», 15.2.191, τχ. 220, σελ. 3

Βασίλης Ρώτας, «Αγγλία», 22.3.1941, τχ. 225, σελ. 1

Φιλολογικά Χρονικά

Leon Moussinac, «Πιστεύω», μτφ. Γ. Σαββίδης, τχ. 37, Ιανουάριος 1946, σελ. 20

Jean Tardieu, «Oradour», μτφ. μτφ. Γ. Σαββίδης, τχ. 28-29, 1-15.6.1945, σελ. 228-29

B. Βιβλιογραφία

α) Ελληνική

Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στους δύστηνους καιρούς (1941-1944)*, τόμ. Γ', Αθήνα (Καστανιώτης), 2003

Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του ετεροκαθορισμένου εμφυλίου πολέμου (1945-1949), τόμ. Δ', Αθήνα (Καστανιώτης), 2005

Οντέτ Βαρών-Βασάρ, *Η μοίρα μιας γενιάς*, Αθήνα (Εστία), 2008

Αγγέλα Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, Αθήνα (Πόλις), 2005

- Αλεξάνδρα Κ. Μπουφέα, *Τα λογοτεχνικά περιοδικά της Κατοχής*, Σοκόλης (Αθήνα)
- Χριστίνα Ντουνιά, *Λογοτεχνία και πολιτική: τα περιοδικά της αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα (Καστανιώτης), 1996
- Γιώργος Πετρόπουλος, «Το 7^ο συνέδριο του ΚΚΕ», *Ριζοσπάστης*, 9.1.2005, σελ. 11
- Mario Vitti, *Η γενιά του '30: Ιδεολογία και μορφή*, Αθήνα (Ερμής), 1995²
- Η μεσοπολεμική πεζογραφία: από τον πρώτο έως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο*, τομ. Δ', Αθήνα (Σοκόλης), 1993

β) Ξενόγλωσση

- Margaret Attack, *Literature and the French Resistance: Cultural politics and narrative forms 1940-1950*, Manchester & New York (Manchester University Press), 1981
- Germaine Bree & George Bernauer, *Defeat and Beyond: An anthology of French wartime writing (1940-1950)*, New York (Pantheon Books), 1970
- Mary Ann Caws, *The Yale Anthology of Twentieth-Century French Poetry*, Yale University Press, 2004
- Thomas R. Cristofferson & Michael S. Cristofferson, *France during World War II: from defeat to liberation*, New York (Fordham University Press), 2006
- Peter Davies, *France and the Second World War: Occupation, Collaboration, Resistance*, London & New York (Routledge), 2001
- Hanna Diamond, *Fleeing Hitler: France 1940*, Oxford University Press, (Oxford) 2007
- J. E. Flower, *Literature and the Left in France*, London & New York (Methuen), 1983
- Robert Gildea, *France since 1945*, Oxford (Oxford University Press) 2002
- Hannah Josephson & Malcolm Cowley (ed.), *Aragon: Poet of the French resistance*, New York (Duel, Sloan and Pearce), 1945
- F. Joukovsky-A. Niderst, *Histoire et Littérature: les écrivains et la politique*, Rouen, 1977
- Dorothy Kaufmann, *Edith Thomas: a passion for resistance*, New York (Cornell University Press), 2004

Adam A. Leff, «Les éditions de Minuit: Purveyors of Propaganda», *The French Review*, Vol. 74, Mar. 2001, pp. 712-727.

Herbert R. Lottman, *The Left Bank: Writers, artists and politics from the Popular Front to the Cold War*, San Francisco (Halo Books), 1981

James Roll, *Η Ευρώπη 1870-1970*, Θεσσαλονίκη (Βάνιας/Σειρά Ίστορ), 2007

Gigèle Sapiro, *La Guerre des écrivains*, Paris (Fayard), 1999

James D. Wilkinson, *The intellectual Resistance in Europe*, Harvard (Harvard University Press), 1981

Michel Winock, *Le siècle des intellectuelles*, Paris (Seuil), 1997